

IVAN PRIJATELJ

KULTURNA IN POLITIČNA
ZGODOVINA SLOVENCEV

1848—1895

III

Uredil
Anton Ocvirk

Pri
Akademski založbi
v Ljubljani
1938

45350

Za obnovo
Univerzitetne biblioteke
v Ljubljani

podaril

Stefan Gausig

dne

14/8

1944

03000 3857

STAROSLOVENCÍ
—
**OBDOBJE OKORELEGA
KONSERVATIZMA**

(1860—1868)

I

Šestdeseta leta so bila za večino evropskih narodov izredno pomembna. Človeški duh, ki je v 30ih letih več ali manj samotno v tihih sobicah ali prijateljskih krožkih težil za romantično-individualnim duševnim iskanjem in užitki, prepuščajoč državno in socialno torišče kabinetni modrosti državnikov; oni duh, ki je snoval v 40ih letih teorije novega državnega in družabnega reda in poskušal v tem svojem demokratskem prizadevanju dejanski nastopiti v prevratu leta 1848., oni duh, ki se je zbiral, poglabljal in pripravljaval v absolutističnih 50ih letih, ta človeški duh nastopi ob prelomu petega in šestega desetletja novo pot bolj realno pojmovanega umstvenega, umetnostnega, socialnega in državljanskega udejstvovanja; pot treznega sporazuma med bivšimi državnimi oblastniki in med doraščajočimi narodi, pot počasnega popuščanja od zgoraj in sukcesivnega pridobivanja od spodaj, pot *reform*.

Zlasti za Rusijo in Avstrijo pomenijo šestdeseta leta «dobo velikih reform», s tem razločkom, da je med ruskimi reformami v ospredju v Avstriji že leta 1848. dosežena osvoboditev kmetov iz tlačanstva, a ustava šele na drugem in zato tudi takrat nedoseženem mestu, v Avstriji pa, kjer je ljudstvo že leta 1848. kmetiško odvezo trajno, ustavo pa vsaj začasno izvilo absolutizmu iz rok, izide sedaj iz reform kot prva pridobitev — ustavnost.

Zanimivo je, da dá posredni povod i ruskim i avstrijskim reformam 60ih let ona Francija Napoleona III., katera v krimski vojni leta 1855. dokaže ruskim mogotcem, da je samodržavni imperializem le kolos na lončenih nogah, in v zgornji Italiji pri Magenti in Solferinu dne 4. in 24. junija 1859 pomaga Italijanom poraziti absolutističnega avstrijskega tlačitelja narodov.

Mladi avstrijski vladar, ki se je bil s preklicem ustave zadnji dan leta 1851. zaprl pred svojimi podložnimi narodi v svojo absolutistično stekleno hišico, izdelano po

knezu Schwarzenbergu in upravljano po plebejskem parveniju Aleksandru Bachu, se zlasti po krimski vojni, v kateri je bil padel svojemu samodržavnemu kolegu in rešitelju iz leta 1849., carju Nikolaju II., za hrbet, ni počutil posebno varnega v tej zdrobljivi stavbi. Vznemirjalo ga je gibanje Madžarov in Italijanov, o katerem se je vedelo, da z njim ne sočustvuje samo Francija ampak zlasti tudi njen suveren Napoleon III.¹ Franc Jožef je poleti 1857 odšel na popotovanje po Ogrskem in izdal potem pismo iz Laxenburga z dne 9. septembra 1857. V tej cesarski poslanici se je zganila prva kretnja nameranega popuščanja, seveda zaenkrat samo v prid Madžarom. «Moja skrb» — se je glasilo neko mesto tega pisma — «bo tudi na to obrnjena, da se bodo različni narodi odsihmal v svojih narodnih posebnostih ohranjali in se bo na izobraževanje njih jezika spodobno oziralo.»² A Madžari se niso dali odpraviti z najvišjimi obiski in zgolj z lepimi besedami. Njih plemstvo je na svojem konservativnem krilu, v brošurah barona Eötvösa kazalo odločno voljo, prepustiti enotni državi samo vnanje stvari, vojaštvo, finance in trgovino, sicer pa je za vso državo zahtevalo kar največjo avtonomijo zgodovinsko-političnih narodnih individualnosti, t. j. takih narodov, ki so bili že kdaj prej državno neodvisni. Spomenice podobne vsebine je dunajski vladi pošiljal tudi grof Dessewffy in v njih zahteval obnovo ogrske konstitucije. Bolj na svoj narod kakor na dunajsko vlado se je obračal veliki državnik Madžarov Franc Deák, ga izpodbujal in opominjal k vztrajnosti in pasivni rezistenci.³ Madžarski emigranti v

¹ V «Novicah» z dne 1. februarja 1860 poroča neki dopisnik z Dunaja: «... občno znana skrivnost je, da tisti premogočni mož v Parizu, francozki cesar namreč, veliki zvonec nosi, da se po njem suče velika politika.»

² Novice z dne 8. februarja 1860, str. 43.

³ Prim. priročno knjižico Richarda Charmatza: «Oesterreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907», I., str. 44.; razen tega informativnega delca se sklicujem večkrat na veliko dokumentarno delo dr. Gustava Kolmerja: «Parlament und Verfassung in

Italiji, Parizu in Londonu so seznanjali zapadni svet z dejanji «Bachovih huzarjev» na Ogrskem. Kakor v zgornji Italiji tik pred vojno 1859, tako je začel Dunaj tudi na Ogrskem malce rahljati vezi. Kakor je tam trinogu Radeckemu sledil v generalnem gubernatorstvu milejši nadvojvoda Ferdinand Maksimilijan, tako je tu za obešateljem generalom Haynauom in upravnim razkosovateljem ter gaziteljem narodnosti na Ogrskem, nadvojvodom Albrehtom, sledil po debaklu pri Solferinu spravljeviši Benedek. A vsi ti polovičarski obliži so prišli prepozno. Absolutizem se ni mogel več držati. Poraz v zgornji Italiji poleti 1859 ni bil Avstriji odkrnil samo Lombardije, ampak jo je razmajal v temeljih. Da se reši, kar se še rešiti dá, je moral absolutizem stopiti na pot reform.

Novemu, že med vojno (21. maja 1859) imenovanemu ministrstvu Rechberg-Goluchowskega je cesar dal navodilo, naj se posveti notranjim zadevam. Z ministrstva začno prihajati druga za drugo naredbe in postave, ukazi in patenti, katerih večina pomeni popuščanje v federalistični smeri. Že tik pred izbruhom vojne je bil izdan novi občinski red, ki je razširjal upravno avtonomijo občine in ustanavljal javnost občinskih sej. Dne 8. avgusta 1859 — ravno štiri tedne po zaključitvi miru v Villi Franchi — izide *cesarski ukaz* (Leo Thunove iniciative), ki je določal, da se smejo v gimnazijah namesto doslej edino predpisane nemščine uvajati kot učni jeziki razni narodni jeziki. S *cesarskim patentom* z dne 20. dec. 1859 se izda novi obrtni red, s katerim se odpravljajo cehi in podeljuje obrtnim svoboda. Notranji minister Goluchowski je najprej poskrbel za to, da so bili novih reform deležni njegovi Poljaki! Z ukazom z dne 20. dec. 1859 je odredil, naj gališki uradi govore in dopisujejo z ljudstvom v njegovem jeziku.⁴ Enak ukaz kakor krakovskemu dež.

Oesterreichs», ki je izhajalo od 1902. leta dalje na Dunaju, in v slovenščini na dr. Lončarja razpravo «Dr. Janez Bleiweis in njegova doba» v «Bleiweisovem zborniku».

⁴ Novice z dne 4. januarja 1860, str. 8.

namestništvu, je poslal Goluchowski tudi Lvovskemu, s tem razločkom, da je ukazoval v vzhodni Galiciji rabiti poleg poljščine tudi ukrajinščino, toda samo v latinici.⁵ Narodnih reform so bili takoj deležni tudi Madžari; peštanska univerza se je pomadžarila, tudi v sodišča se je uvedla madžarščina.⁶ Cesarjevega ukaza z dne 8. avgusta 1859 so se v obilni meri poslužili tudi Čehi in Hrvatje ter začeli uvajati v srednje šole materinščino. Na Hrvaškem je bansko mesto zavzel za Coroninijem general Šokčević in dovolil zopet «čitaonice» in narodne noše.⁷ Na Hrvaškem službujoči «Bachovi huzarji» so se hiteli učiti hrvaščine; naenkrat je pričelo vse uradništvo narodno govoriti.⁸ Malone v dveh letih so dobili Hrvatje vse gimnazijske učne knjige v materinščini.⁹ Dne 19. decembra 1860 so naznanile naše «Novice», da je škof Strossmayer ustanovil v Zagrebu Jugoslavensko akademijo z darilom 50.000 gld., z željo, da naj bi bil ta zavod namenjen tudi Slovencem, «kojim bi se tim obezbjedio narodni život i napredak». Kočevar-Žavčanin je «Novicam» poročal o glavnem namenu, ki ga je imel ustanovitelj, ko je utemeljeval v ustanovnem pismu naslov akademije s temile besedami: «Ovim sredotočjem imalo bi biti učeno društvo ili akademija, u kom bi se imali stiecati i sjediniti svi bolji umovi hrvatski, srbski, slovenski i bugarski, da viečaju, kojim načinom imala bi se najprečje stvoriti jedna narodna knjiga na slovjenском југу».¹⁰ «Novice» so v prvih šestdesetih letih pridno pobirale in naznanjale slovenske denarne prispevke za «Jugoslavensko akademijo». V Pragi in Zagrebu so začeli

⁵ Novice z dne 11. januarja 1860, str. 15.

⁶ Novice z dne 23. maja 1860, str. 168. — Poleti 1860 je poslalo justično ministrstvo ogrskim sodiščem ukaz, da morajo s pripadniki slednje narodnosti v besedi in pismu občevati v njihovem jeziku. (Novice, 1860, str. 255.)

⁷ Novice z dne 27. junija in 25. julija 1860, str. 205 in 238.

⁸ Novice z dne 18. julija 1860, str. 229.

⁹ Novice z dne 13. marca 1860, str. 91.

¹⁰ Novice z dne 8. maja 1861, str. 150.

izhajati novi politični listi, tam «Čas» in Riegerjev «Narod», tukaj «Pozor», na čigar naročbo so vabili tudi Slovence.¹¹

Povsod se je kar *via facti* rušil Bachov politični absolutizem, dejstvo, ki je delalo dunajski vladi sive lase. A še hujši je bil finančni bankrot prejšnjega absolutističnega državnega sistema. Italijanska vojna je zapustila v državnih blagajnah 280,624.288 gld. deficita. Absolutistično gospodarstvo se je razgalilo v vsej svoji nagoti, ko so se razvedele vojnodobavne goljufije, ki jih je uganjal skrbnik armade podmaršal baron Eynatten v zvezi z nekimi tržaškimi trgovci. V noči med 7. in 8. marcem 1860 se je ta podmaršal v neki dunajski ječi obesil. Da se spravijo državne finance vsaj za silo v ravnotežje, je cesar že z ukazom z dne 21. decembra 1859 ustanovil «komisijo za poplačanje državnega dolga» (Staatsschuldenkommission). A skoraj nato je izprevidela dunajska vlada s cesarjem vred, da je taka komisija premajhen obliž, da bi pokrila neizmerne rane, ki so zevale preko vse države. Odločila se je, da stari *državni svet* pomnoži še z nekaterimi osebami, ki pa si jih je hotel poprej cesar dobro ogledati, preden jih pripusti v to najvišjo korporacijo. *Cesarski patent z dne 5. marca 1860* je skliceval «pomnoženi državni svet», čigar pomnožitev je obstajala v pritegnitvi nekaterih nadvojvod, višjih duhovskih, vojaških in civilnih dostojanstvenikov. K tem se je nameravalo pritegniti še 38 poslancev, ki naj bi jih bil izbral cesar iz večjega števila po starih stanovskih deželnih zborih predlaganih kandidatov. Da se s tem ne zavleče otvoritev «pomnoženega državnega sveta», je cesar končno vse svétnike po svoji volji poklical v to korporacijo, kateri je naročil, naj odloča o izboljšanju državnih financ in pretresa predloge in želje državnih namestništev; prepovedal pa ji je, da bi sama sprožila in sklenila kakršno koli novo postavo. Ti z vso opreznostjo prerešetani državni svétniki so se sešli dne 31. maja 1860 in so zborovali do 28. septembra istega leta.

¹¹ Novice z dne 19. septembra 1860, oglasnik št. 27.

Obravnave pomnoženega državnega sveta so se proglasile za tajne. Poročati je smela o debatah izvirno samo uradna «Dunajčanka» v skrbno redigiranem Arnehtovem tekstu. Cesar je otvoril zborovanje z govorom, v katerem je izražal vso bojazen pred tem, da bi razrahljal vezi, s katerimi je njegova prejšnja vlada držala narode v pesti. Polagal je svétnikom na srce: «V tem nikoli ne zabite, da vse dežele cesarstva ima ediniti ena vez, in da vsaka poskušnja, kakor koli zrahljati to vez, pelje le v pogubo celote in posamnih delov.»¹² Kakor bi bila vlada s cesarjem vred kaj rada videla, da bi se razpravljalo v zboru zgolj o uravnovešenju in ozdravitvi državnih financ, je morala vendar poslušati in gledati, kako so se posamezni udeleženci dotikali globljih ran, ki jih je vsekala državni absolutizem. Erdeljski Saksonec, Maager, je dne 10. septembra 1860 zadel ob konkordat in zahteval popolno enakopravnost vseh krščanskih veroizpovedi. Štirinajst dni pozneje je isti poslanec govoril za uvedbo ustave, ki naj «zgodovinsko-upravičenim naročom» dá pravico, voliti zastopnike v en centralni parlament. Kakor je razodel pozneje (19. jan. 1870) v avstrijskem parlamentu Poljak Grocholski, je večina tega «pomnoženega državnega sveta» odkrito priznala, da se dajo «samo z uvedbo resnično ustavnih razmer in z uzadovoljitvijo želj narodov odpreti sveže življenjske moči in pomožni vrelci blagostanja».

Dne 24. septembra 1860 se je vršila važna seja. Oglašili so se najprej nekateri za osvoboditev časnikarstva iz okov cenzure. Potem se je pričela zgodovinska debata o spremembi vladnega sistema. Večina nemškega plemstva in liberalnega meščanstva z drjem. Heinom na čelu je bila proti principu ljudskega zastopništva «po modernem kroju in francoskih načelih». Izjemo pa je tvoril med aristokratskimi in meščanskimi nemškimi liberalci *grof Anton A. Auersperg*, edini kranjski zastopnik, ki se je izrekel za voljene poslance. Nemškim absolutističnim

¹² Novice z dne 6. junija 1860, str. 185.

centralistom so se postavili nasproti ustavni federalisti vseh drugih narodnosti pod vodstvom ogrskega grofa Szechenyja in češkega fevdalca grofa Clam-Martinica, od katerega je izviralo njih geslo, da se naj dá več politične moči «historično - političnim individualnostim dežel». Oger Mocsony je obžaloval, da ni v svetu zastopnikov nekaterih slovanskih narodov. Hrvatski svetnik grof Vranicani je govoril za vzpostavitev hrvatskih pravic in priklopitev Dalmacije k troedini kraljevini. Drugi hrvatski zastopnik škof Strossmayer je govoril pogumne besede: «Enake dolžnosti, enaka bremena, enake pravice. Avstrija ima evropsko misijo in mora biti v svojem enotnem ustroju tako urejena, da najde v nji vsak narod, vsak rod dejansko poroštvo svoje narodnosti, svojih narodoslovnih naprav.»¹³ Pri končnem glasovanju je prodril predlog federalistov s 34 glasovi proti 16, ki so bili oddani za predlog centralistov. Tik pred zaključkom zasedanja je pomnoženi državni svet z večino glasov pritrdil še ugotovitvi Clam-Martinica, «da zanemarjenje deželnih jezikov v šoli in v drugih zadevah javnega življenja izbuja veliko nevoljo».¹⁴

Po zaključitvi pomnoženega državnega sveta — ko se je že vedelo, da ustava mora priti — so avstrijski narodi tri tedne z napetostjo pričakovali, za kakšno obliko ustave se bo odločila vlada. Toliko je prišlo v časopise, da se ne bo ravnala niti popolnoma po predlogu federalistične večine, pa tudi ne docela po željah centralistične manjšine. «Govoric je na cente,» je pisal naš dr. Bleiweis.¹⁵ Dne 18. oktobra je razglasila uradna «Dunajčanka», da se ne sme javno razpravljati o cesarjevem manifestu, ki skoraj izide. Končno je isti uradni list objavil dne 21. oktobra tako zvano «oktobrsko diplomo» z dne 20. okt. 1860. S to važno listino, s katero se je delila zakonodajalna pravica med cesarjem in deželnimi zbori ter deloma državnim zborom, je bil v Avstriji definitivno odpravljen

¹³ Kolmer, o. c. I., str. 54.

¹⁴ Novice z dne 3. oktobra 1860, str. 522.

¹⁵ Novice z dne 17. oktobra 1860, str. 559.

absolutizem ter neomejeni birokratizem in z njo se je vsaj začasno odpravljal tudi nemški centralizem. Samo o tistih predmetih zakonodaje, ki so vsem deželam skupni, naj bi razpravljali osrednji državni zbor in sicer v vprašanih zakonodaje *zgolj s posvetovalnim glasom*, v vprašanih davkov in rekrutov pa z odločujočim glasom; vsi drugi predmeti pa so se prepuščali deželnim zborom. S tem da je bila teža sodelovanja državljanov pri vodstvu države prenesena v deželne zbore, se je ugodilo federalistom, okoliščina, zaradi katere je veljala oktobrska diploma za magno charto avstrijskega federalizma še dolgo potem, ko že ni bil več v veljavi. Nemci niso nasprotovali tej listini samo zato, ker je odpravljala njihov centralizem, ampak tudi zato, ker je pridržala stanovsko sestavljene, ne pa svobodno voljene deželne zbore. V poslednjem pogledu je bilo nekoliko skaljeno veselje nad oktobrsko ustavo tudi tistim Slovanom, ki so bili brez fevdalnega plemstva. Popolnoma zadovoljni so bili le Čehi in Poljaki, katerih politiko je vodila aristokracija, medtem ko so bili Madžari slej ko prej na stališču svoje docela avtonomne stare konstitucije in odklanjali centralni avstrijski državni zbor. Madžari so odvrnili od Dunaja tudi Srbe v Vojvodini, v pokrajini, kateri ni dal cesar zahtevane avtonomije, ampak jo je v decembru 1860 združil z Ogrsko; Madžari so od centralnega parlamenta odvrnili Hrvate, ki so se sicer leta 1861. odpovedali Pešti, a so končno razočarani zaradi nehvaležnosti prejšnjega absolutističnega Dunaja glede na njihove žrtve v revoluciji leta 1849. obrnili hrbet dunajski vladi, ki se je obotavljala Italijanom na ljubo združiti Dalmacijo s Hrvatsko in Slavonijo. Genialni Deák je končno priklenil južnoogrske Srbe k Pešti s tem, da jim je obljubil zaščito, in Hrvate s tem, da jim je ponudil sloviti «beli list», kamor naj zapišejo svoje zahteve. S tem so se Hrvatje in Srbi udinjali v službo madžarske državne ideje. Izjemo je tvoril Ante Starčević, ki ni hotel ničesar slišati niti o Pešti niti o Dunaju.¹⁶

¹⁶ Prim. dr. Lončar, o. c., str. 178.

Ako bi bila obveljala oktobrska diploma, bi bilo najbrž prej ali slej prišlo do tega, da bi si bili v Avstriji po možnosti pravično razdelili vsak svoje območje Slovani, Nemci in Madžari. A Habsburžani se takrat še niso omejevali samo na Avstrijo, marveč so hoteli, da iz svoje države, ki je takrat še spadala k «nemški zvezi», obdrže vodilno vlogo nad vsemi državami te zveze. Cesar Franc Jožef je v septembru 1862 rekel predsedniku nekega kongresa juristov, ki je zboroval prav takrat na Dunaju: «Jaz sem predvsem Avstrijec, toda odločno nemški in želim najtesnejšo zvezo med Avstrijo in Nemčijo.»¹⁷ Te zunanjepolitične pretenzije vladarske hiše so bile tudi vzrok, da krona ni dopustila, da bi se Avstrija omejila samo na svoje ozemlje in uredila po narodnostih kot raznorodna država, ker bi s tem prenehala biti pretežno nemška. To je bil tudi končni vzrok, da Goluchowski ni mogel izvesti svoje oktobrske diplome, ampak je moral že 15. decembra 1860 narediti prostor nemškemu centralistu in liberalcu Schmerlingu.

Schmerling je postavil Avstrijo na trajna konstitucionalna tla in si je zagadel pridobil ime «očeta avstrijske ustave». Izdal je dne 26. februarja 1861 takozvani «februarski patent», s katerim je bila odpravljena federalistična oktobrska diploma in kodificiran nemškoliberalni centralizem, ideja Avstrije kot nemške države. Na mesto pomnoženega državnega sveta je oživotvoril «državni svet» (Staatsrat), čigar člane je imenoval cesar, a poslance volili deželni zbori, in državni zbor (Reichsrat). Poslednji se je delil v gosposko in poslansko zbornico. Državni zbor je imel tvoriti zastopstvo celokupne države. Za zastopnike cislitvanskih kraljestev in dežel se je obenem uvažal tako zvani «ožji državni zbor». Februarski patent je ustavo zasidral mnogo globlje kakor oktobrska diploma, ker je bil temu patentu pridejan tudi zakon o državnem zastopstvu obenem z deželnimi redi za vse dežele tostranske polovice, medtem ko je Goluchowski

¹⁷ Glej Kolmer, o. c. I., str. 88.

izdal šele po izidu oktobrske diplome par deželnih statutov, namreč za Štajersko, Koroško, Tirolsko in Solnograško. Tako deželnozborski volilni red kakor tudi poslovnik sta bila sedaj enostavno oktroirana, kar je vzbudilo proteste deželnih zborov. Februarski patent je utesnjeval kompetenco deželnih zborov in polagal težišče državne uprave v osrednji parlament, zato je postal nekak paladij nemškega centralizma. Poglabljal pa je ustavnost v tem pogledu, da je v vprašanju iniciative pri zakonodaji navidezno postavljajl državni zbor pred krono. Državni zbor ni imel namreč v zakonodaji več zgolj posvetovalne, marveč odločilno pravico. V resnici pa je nad to navidezno ustavnostjo lahko zmagala krona, kadar je hotela, na podlagi tako zvanega «zasilnega» § 13, po katerem je vlada lahko absolutistično vladala in izdajala zakone in naredbe. Za podlago zakona o deželnih zbora je služila sicer vobče še oktobrska diploma, zaradi tega je izgledalo, kakor da ima Schmerlingova ustava še nekaj federalističnega na sebi. Grof Borkowski je dne 24. aprila 1861 dobro označil Schmerlinga z besedami, v katerih je izrekel mnenje, da daje Schmerling «centralizmu moč, federalizmu pa videz in obliko». Schmerlingovi deželni zbora so se od prejšnjih ločili v toliko, da njih zastopstvo ni bilo sestavljeno več stanovsko, ampak interesno; vanje je volilo veleposestvo direktno, ostalo volilstvo pa po volilnih možeh. Poslance v državni zbor so pošiljali deželni zbora, tako da se je pri volitvah v državni zbor «lahko vršilo dvakratno poseganje v korist Nemcev». Z zoprno rafiniranostjo se je razpredeljeval plenum vsakega deželnega zbora v najsamovoljnije skupine, ki so imele potem voliti v državni zbor», pravi nemškoliberalni zgodovinar Charmatz.¹⁸ Vrh tega se je na umeten način vzdrževal videz Avstrije kot nemške države s pomočjo Nemcem ugodnega prikrojevanja volilnih okrajev (Schmerlingova «volilna geometrija»). «Umetna obmejitev mešanojezičnih volilnih okrajev je

¹⁸ Charmatz, o. c. I., str. 50.

imela nemškemu življu varovati večino», piše nemško-nacionalni Kolmer.¹⁹ Vsa premoč se je v enem kakor drugem zastopstvu polagala v roke nemškokentralističnemu veleposestvu ter obrtnotrgovskemu kapitalu, okoliščina, ki je še v poznejših letih usodno ovirala vsak razvoj Avstrije v bolj demokratskem smislu in tudi naprednejšim Nemcem včasih delala preglavice.

Dne 29. aprila 1861 se je sešel v nanagloma zgrajeni baraki, v «lesenjači ob škotskih vratih», v tako zvanem «Schmerlingovem teatru» prvi avstrijski voljeni državni zbor. Ker ni bilo beneških, hrvatskih in ogrskih poslancev (erdeljski so prišli pozneje), se je korporacija razglasila za «ožji državni zbor». Kakor je bila vsa Schmerlingova konstitucija precej navidezna, tako tudi njegov parlament ni imel vseh atributov stroge ustavnosti. Ako bi zbor ne bil pariral, so imeli ministri v svojih portfeljih vedno pripravljen «zasilni» § 13. Tudi odgovornost ministrov ni bila razglašena. Na vse tozadevne zahteve Schmerling ni hotel izdati takega zakona, končno se je le toliko omečil, da je dne 1. maja 1862 prečital neko cesarjevo poslanico, v kateri se je to načelo priznalo. Prav tako so si poslanci šele v maju 1861 izvojevali svobodo govora in imuniteto. Kljub temu je ta «ožji državni zbor» le životaril. Razdor med umetno pomnoženo večino, to je «ustavoverno» nemškoliberalno levico, ki se je opirala samo na februarški centralistični patent, in pa med slovansko-nemškoklerikalno desnico, sklicujočo se na federalistično oktobrsko diplomu, ga je razdiral. V juniju 1861 je prišlo do prvega večjega spopada med obema sestavinama. Čehi in Poljaki so provizorično zapustili zbornico. V maju 1862 se je ob proračunski debati ta razdor tako povečal, da so Čehi 25. junija 1863 za dobo 15 let zapustili dunajski parlament.²⁰ Schmerlingov

¹⁹ Kolmer, o. c. I., str. 64.

²⁰ Ob obletnici februarске ustave — Nemci so vsako obletnico februarске ustave slovesno obhajali — je vsa Češka demonstrirala proti Schmerlingovemu sistemu z lepaki: «Rojaki! Na noben

državni zbor se je izpremenil v tako zvani «Rumpfparlament».

Edina dobrota Schmerlingovega navideznega konstitucionalizma, ki je prišla v prid tudi nenemškimi avstrijskim narodom, je bila avtonomija občin. Veselje nad to koncesijo pa je grenila okoliščina, da je policija dolgo časa skušala onemogočiti shode občinskih volilcev. Ko jih je končno morala dopustiti, jih je hotela napraviti nenevarne tako, da je dovoljevala udeležbo pri takih shodih samo občinskim volilcem in prepovedala vsako politično debato. V približno tako skromni obliki kakor shodi so bila dopuščena tudi društva, omejena samo na kulturo. Do kakšnega shodnega in društvenega zakona pod Schmerlingom ni prišlo. V oktobru 1862 je bil v tem pogledu storjen ponižen začetek z izdajo zakona o varstvu osebne svobode in hišnega prava.

Najbolj neliberalno je vladal Schmerlingov liberalizem glede na svobodo tiska. Strah pred tiskano besedo je bil skoraj isti kakor v dobi Bachovega absolutizma. Schmerling je ostro nadzoroval že izhajajoče liste in je gmotno otežkočeval in z zakoni oviral ustanavljanje novih listov, zlasti v provincah, kjer so skušale narodnosti ob začetku ustavne dobe ustanavljati nove organe. Niso strogo cenzurirali samo časnikov, ampak so tudi časnikarje šikanirali, zapletali v tiskovne pravde, kaznovali z globami in zapori. Obe zbornici sta se trudili, da bi se z vlado pogodili za nov tiskovni zakon. Končno sta se dne 22. oktobra 1862 zedinili med seboj in z vlado za nov tiskovni zakon. A ostalo je pri starem. — Vse svobodnejše zahteve je Schmerling zavračal z njemu lastno mrzlo ironijo in cinično opombo, da vlada, ki ima ves aparat ukorov in konfiskacij v rokah, «lahko čaka». (Schmerlingov prosluli izrek: «Wir können warten!») Šele v januarju 1863 je izšel novi tiskovni zakon, za katerega se pa vlada sama ni veliko zmenila. «Die alten Pressverfolgungen nahmen unter dem neuen Pressgesetze ihren unbehinderten Fortnačin ne slavite za nas pogubnega 26. februarja. Kdor to stori, je izdajalec domovine! Nedejme se!»

gang,» piše Kolmer.²¹ Posebno je liste davilo tako zvano «objektivno postopanje», po katerem niso kazni grozile samo uredniku, izdajatelju in piscu, ampak zlasti časniku samemu. Svobodna beseda je bila torej pod liberalnim «očetom avstrijske ustave» — prazna pena, puhlica.

Dosledno ni mogel Schmerling uveljaviti svojega liberalizma na nobenem področju, najmanj pa glede na pravice, ki jih je takrat še uživala katoliška hierarhija. Konkordat je slej ko prej določal smer vsemu javnemu življenju, zlasti pa šoli. Dne 6. junija 1861 so izročili avstrijski škofje cesarju adresi, v kateri so se vladarju zahvaljevali za upoštevanje cerkvenih dostojanstvenikov pri vpoklicih v gosposko zbornico in svarili vlado pred cerkvenopolitičnimi reformami, za katere so se oglašali klici iz vladajoče nemškoliberalne stranke. Nekateri teh klicev so zašli tudi v parlament. Dunajski poslanec dr. Mühlfeld, sam vnet katolik in obiskovalec cerkva,²² sicer pa nekak katoliški liberelec, je izdelal v 71 paragrafih «verski edikt», v katerem je pripravljaj ločitev cerkve od države. Poseben odsek je v državnem zboru dne 28. februarja 1862 priporočal sprejem tega edikta; a predlog ni prišel nikdar niti v razpravo. Prav ista usoda je doletela Tintijev dne 30. maja 1862 stavljeni predlog glede odprave konkordata. Schmerling je poskušal mirno v Rimu pri papežu doseči olajšavo mešanih zakonov med osebami različnih konfesij in prestopa iz ene veroizpovedi v drugo. Z vsemi temi poskusi nemški liberalci niso dosegli drugega, kakor da so razdražili prebivalstvo. Škofje vseh avstrijskih katoliških narodov so organizirali krepko katoliško-politično gibanje z ostjo proti parlamentu in ustavi ter prepovedali vernikom udeležbo pri proslavah ustave. V juniju 1862 je pisal naš Slomšek v pastirskem pismu pred svojim odhodom v Rim, da bo tam molil, da sv. Duh prešine poslance, da ne bodo kovali postav zoper sv. Cerkev. «Zakaj bati se je zares, da

²¹ Kolmer, o. c. I., str. 119.

²² Charmatz, o. c. I., str. 60.

je sv. Duh poslance zapustil in se jih polastil hudobni duh, ki prihaja iz pekla.»²³

Tudi glede šolstva ni mogel Schmerling izvesti nikakih korenitih reform v smislu svojega liberalizma. Uspostaviti ni mogel niti naučnega ministrstva, ki je v dobi absolutizma bilo pod vodstvom Lewa Thuna in ki ga je bil Goluchowski ob svojem nastopu odpravil ter nadomestil z «učnim svetom». Ta «učni svet» je tudi Schmerling ob svojem nastopu dne 4. februarja 1861 potrdil kot posvetovalni organ vlade v šolskih zadevah pod provizornim vodstvom konservativca Helferta, ki je deloval v smislu dvora docela v duhu konkordata. Nekaj modernejšega duha je skušal Schmerling zanesti v to korporacijo tako, da je izročil izdelavo statuta za to nadomestilo naučnega ministrstva učenjakom Arndtu, Bonitzu, Eitelbergerju, Brückeju, Miklošiču in Schrötterju. Zelo oprezno je nastopal Schmerling tudi proti pravicam jezuitov, ki so od 3. marca 1855 sem smeli po vsej državi ustanavljati svoje javne in popolnoma avtonomne gimnazije, medtem ko to nikomur drugemu ni bilo dovoljeno. Ko je Schmerling ob priliki dal vedeti, da bo zahteval tudi od jezuitskih profesorjev državno učno usposobljenost, se je temu uprl predstojnik avstrijske province tega reda, p. Patiss, češ: «Državni usposobljenostni izpit se protivi redovni disciplini. Od Boga poklicani učitelji si ne morejo dati potrditi svoje učne usposobljenosti od nekatolikov in Judov.» V začetku 60ih let je v Avstriji na 41 jezuitskih šolah delovalo 431 učiteljskih moči, od katerih je imelo državni izpit samo 89. Ko so jezuiti uvideli, da Schmerling vztraja pri svoji zahtevi, so se polagoma uklonili in v nekaj letih preskrbeli svojim učnim močem državno usposobljenost.

Kljub temu, da je postopal Schmerling v nekaterih točkah svojega programa zelo oprezno in cincavo z namenom, da tem temeljiteje uveljavi druge točke, to se pravi, da je ublaževal svoj liberalizem z namenom, da

²³ Kolmer, o. c. I., str. 121.

izsili nemški centralizem, se je že kmalu videlo, da on in njegov sistem ne bosta dala tako raznorodni državi enotnega, trdnega temelja. Taka podlaga bi se lahko dosegla samo s sporazumom, ki se je bil že enkrat (v Kromerizu) dosegel. A zoper tako rešitev ustavnih vprašanj je bila v prvi vrsti krona iz strahu, da ne bi dala iz rok kaj od svojih prerogativ. Sporazumu med avstr. narodi ni dal priti do duška — oktroal! Ta avstrijska državna modrost je ustvarjala od časa do časa celo med Nemci, malone trajno pa med Slovani, ono razpoloženje, ki se je n. pr. po solferinskem porazu javno izražalo in zašlo celo v naše skromne «Novice» v naslednjem «dopisu z Dunaja»: «Unajna nesreča, pravijo [Dunajčanje], nam je znotranjo srečo pridobila. Kako to? po končani vojski so se vladarstvene moči k notranjim državnim zadevam obernile napraviti dobro notranjo vez zoper unanjo silo.»²⁴ Kakor v caristični Rusiji tako se je vzgajal tudi tu tak državni patriotizem, da so avstrijski nezadovoljeni državljani celo pozdravljali notranje težkoče in vnanje zapletke kot svoje zaveznike zoper odkriti absolutizem krone (Nemci) ali zoper prikriti absolutizem nemško-centralističnega liberalizma (Slovani).

Ena izmed notranjih težkoč, ki je napravljala Schmerlingu obilo skrbi, je izhajala iz skrajno neugodnih državnih financ. Nesrečna italijanska vojna je tičala Avstriji v kosteh. Konec oktobra 1863 je imela država nad dve in pol milijardi goldinarjev dolga, od katerega je morala plačevati na leto 113 milijonov goldinarjev obresti; vrhu tega je dolgovala država še 522 milijonov goldinarjev na zemljiški razdolžitvi. Državni proračun je izkazoval večni deficit; zategadelj je vladna nemškoliberalna stranka pri vsaki proračunski debati zahtevala črtanje različnih postavk proračuna, kar je povzročalo vedno večji prepad med vlado in podpirajočo jo stranko.

Še večje notranje težkoče so vladi delali federalisti. Čehi so nadaljevali z abstinenco in pošiljali ob otvoritvi

²⁴ Novice z dne 11. januarja 1860, str. 13.

vsake nove državnozborske sešije namesto svojih poslancev v dunajski parlament svoje državnopravne proteste, v katerih so državnemu zboru odrekali pravni značaj glede na njegovo nepopolnost in utemeljevali svojo odsotnost s tem, da so se sklicevali na svoje državnopravno stališče in avtonomijo češkega kraljestva. Tudi 85 ogrskih, 9 hrvatskih in 20 beneških poslancev ni nikoli prestopilo praga Schmerlingove lesenjače ob škotskih vratih. Ogrski deželni zbor, ki je bil spomladi 1861 sklican in ki se je na Deákov predlog soglasno izrekel za samostojno Ogrsko, zvezano z Avstrijo zgolj v okviru personalne unije, je kategorično odrekel volitve v centralni parlament, zaradi česar je bil razpuščen ves čas Schmerlingove vlade. Z Ogri je nekako simpatizirala celo ena frakcija ustavoverne stranke, namreč skrajna levica tako zvanih »nemških avtonomistov«, medtem ko so Poljaki in Slovenci v zvezi z nemškimi konservativci v parlamentu samem teoretično branili federalizem in praktično zavirali vladni voz, da ni šel zlasti preko konkordata. S poslednjo stranko so simpatizirali tudi odsotni Čehi pod vodstvom drja. Riegerja, ki se je glede na moč plemstva pri Nemcih in Madžarih dal voditi češkim fevdalcem. Glede na to, da je ta stranka federalistov predvsem podarjala zaščito konkordata, se je radikalno, svobodomiseln in demokratično krilo Čehov pod vodstvom Sladkovskega oddaljevalo od drja. Riegerja in oblikovalo stranko Mladočehov.

K temu in še drugim notranjim težkočam so grozili pridružiti se še vnani zapletljaji. Rivaliteta habsburške Avstrije z hohenzollersko Prusijo pri vodstvu nemške zveze je vedno bolj pretila s končnim oboroženim spopadom med obema državama. V tem pogledu je krona vendarle skoro izprevidela, da s poskušanim navideznim nemškim značajem Avstrije nič ne pridobi na dejanski moči pri tej preteči razrešitvi. Dvor je prišel do prepričanja, da se je treba za ta slučaj najprej sporazumeti z lastnimi narodi, predvsem z Madžari. Vrhu tega je izgubljal veleavstrijski nemški centralizem simpatije pri

katoliški kamarili zaradi svojih — čeprav dokaj opreznih — kulturnobojnih tendenc. Na cesarja je najmočneje vplival madžarski grof Moritz Esterhazy — izza leta 1861 minister brez portfelja — zastopnik onih konservativcev, ki so na Ogrskem še edini vzdrževali neke stike z Avstrijo. Esterhazy je pregovoril cesarja, da je v juniju 1865 obiskal Ogrsko. Napredni voditelj ogrskih avtonomistov Deák je spoznal pomen tega velikega trenutka. Da ne bi dal uspeha sporazuma med krono in Ogrsko v roke ogrskim konservativcem, je prvič pripoznal nekatere zadeve med obema polovicama države za skupne in v ta namen predlagal ustanovitev delegacij. Za Schmerlingovim hrbtom je bil imenovan za ogrskega dvornega kanclerja baron Majlath. Dne 27. julija 1865 je bil državni zbor zaključen, tri dni pozneje je bil odslavljen Schmerling in njegov kabinet.)

Krona je zopet enkrat delno kolebnila v nasprotno smer, se začasno odpovedala nemškoliberalnemu centralizmu in se vsaj toliko nagnila k federalizmu in katoliškemu konservatizmu, da je poverila na Esterhazyjev nasvet sestavo kabineta dne 27. julija 1865 Esterhazyjevemu protežeju grofu *Rikardu Belcrediju*, ki je ostal na krmilu do 7. februarja 1867, torej malo dalje kot pol-drugo leto. Federalisti vseh dežel so z zaupanjem uprli svoje poglede v Belcredija, ki pa je imel oči uprte najprej samo na Ogrsko. Prvo njegovo dejanje je bilo, da je dne 1. septembra 1865 združil Erdeljsko z Ogrsko. Drugo pa to, da je z manifestom z dne 18. septembra 1865 na dan 23. novembra 1865 sklical deželne zборе s precej federalistično noto in cesarjevim zatrdilom: «Frei ist die Bahn!» Takrat pa se je Belcredi nanagloma odločil in je s *patentom z dne 20. septembra 1865* sistiral ustavo, utemeljujoč ta svoj korak z razlogom, da je centralni parlament tako samo fikcija, ker je bil vedno zgolj torzo. Kljub temu so zborovali deželni zbori, češki s češko federalistično večino, ki se je (podobno kakor večina gališkega, istrskega in bukovinskega deželnega zbora) zahvalila cesarju za septembrski patent, medtem ko so nemški de-

želni zbori zoper njega protestirali. 14. dec. 1865 je cesar sam po dolgem času otvoril zopet ogrski deželni zbor, ne zametujoč več ustave iz leta 1848., ampak je zahteval samo, da se ta revidira v smislu oktobrske diplome. Na Deákov predlog se je dne 1. marca 1866 sestavila komisija, ki naj bi izdelala avstroogrsko pogodbo.

Z nekaterimi drugimi svojimi dejanji je Belcredi nekako kazal, da se hoče približati tudi ostalim federalistom. Izposloval je od cesarja slovesno obljubo, da se bo ta dal kronati za češkega kralja, predložil je cesarju v podpis po Schmerlingu pripravljeni, a spomladi 1864 sistirani zakon, da se mora na Češkem češka mladina učiti nemškega in nemška češkega jezika. Dalje je Belcredi časnikom odvezel Schmerlingove verige in amnestiral celo vrsto zlasti slovanskih žurnalistov, ki so bili zaprti. Že dne 30. julija 1865 je vrhu tega pisal deželnim predsednikom jezikovno mešanih in nenemških kronovin o razširitvi deželne avtonomije, o jezikovni enakopravnosti in o tem, da naj se dežele pri nastavljanju uradnikov ozirajo prav posebno na znanje narodnih jezikov. Renitentne uradnike iz Bachovih časov, zakrknjene nemške zagrizence, je celo kaznoval.²⁵ Belcredi je pripravljaval federalizem v smislu zgodovinskih narodnih individualnosti, na podlagi tako zvane Belcredijeve «pentarihije», po kateri bi bile dobile svoje ožje državne zbore Avstrija, Ogrska, Češka, Galicija in Hrvatska s Slavonijo.²⁶

Izvedbo teh načrtov je preprečila avstrijsko-pruska vojna, v katero je posegla tudi Italija zaradi Benečije. Ta spopad se je pripravljaval že dolgo časa zaradi rivalitete Avstrije in Prusije pri predsedstvu v nemški zvezi. Že po nesrečni italijanski vojni leta 1859. je Avstrija sklenila sramotni mir, s katerim je odstopila Italiji Lombardijo z izrecnim zatrdilom, da se je to moralo zgoditi zato, ker se je zaman zanašala na prusko pomoč. Eisenaški program nemških zvezarjev z dne 17. julija 1859 je izročal

²⁵ Kolmer, o. c. I., str. 205.

²⁶ Lončar, l. c., str. 182.

vodstvo Prusiji. V septembru 1862 je bil imenovan za pruskega premierja Bismarck, čigar oči sta zlasti privlačili danski provinci Schleswig in Holstein zaradi svojega obilnega nemškega prebivalstva. Ko je dne 25. novembra 1863 umrl danski kralj Friderik VI., je pruski «Nationalverein» zahteval, da si ti dve provinci pridobi Prusija. Takoj se je oglasil avstrijski zunanji minister Rechberg, da mora tudi Avstrija sodelovati pri tej pridobitvi. Bismarck je Avstriji sicer svetoval, naj svoje težišče preloži v Budimpešto, vendar je dovolil, da se je donavska monarhija udeležila prusko-danske vojne leta 1864. Po končani vojni je gasteinska pogodba z dne 14. avgusta 1865 določila, da naj upravlja Schleswig Prusija, Holstein pa Avstrija. Rivaliteta med obema vladarskima hišama se s to novo pridobljeno posestjo ni zmanjšala, ampak še povečala; katoliška dvorna kamara na Dunaju je hujskala zoper širokopotezno Bismarkovo željo po moči v korist protestantske Prusije. Končno je moralo med obema rivalinjami odločiti orožje. Ob strani Prusije je takoj prišla za meč Italija z namenom, da od Avstrije odtrga svojo Benečijo, kakor je bila 1859 od nje odtrgala Lombardijo. Kljub temu, da so bili Italijani pri Custozzi in pri Visu tepeni, je bila Avstrija končno premagana v znameniti bitki pri Kraljevem gradu dne 3. julija 1866. V praškem miru dne 23. avgusta 1866 se je morala Avstrija odpovedati Benetkam in vodstvu v nemški zvezi.

Takoj po velikanskem avstrijskem porazu pri Kraljevem gradu so se v Avstriji zaslišali klici po obnovitvi ustave. Posamezne politične skupine so pričele prirejati posvetovanja, kako urediti Avstrijo po vojni. Avgusta 1866 se je vršila najprej konferenca federalistov pod vodstvom Riegerja, Strossmayerja in Goluchowskega. Čehi so uveljavljali isto težnjo kakor Madžari: popolno samostojnost. Ostali so hoteli doseči vsaj one predprave, ki jih je že sam Belcredi obetal historično-političnim individualnostim. Do enotnih sklepov konferenca federalistov ni prišla, zaradi tega je Belcredi z zaničljivo

gesto odklonil upoštevanje njenih želj, češ da stranka sama ne ve, kaj hoče. Odslej so tudi Čehi začeli napadati Belcredija. Zmernejši nemško-avstrijski politiki so kazali na nemške avtonomiste, ker so mislili, da oni najlaže razvozlajo avstrijski voz. V septembru 1866 so se sestali voditelji te stranke v Ausseeju. Na tem shodu nemških avtonomistov se je spočela ideja, da naj se načrti federalistov preprečijo tako, da se oživetvori *dualizem* z delegacijami za skupne zadeve z izrecnim utemeljevanjem, da se tako zagotovi premoč Nemcev v tej in premoč Madžarov nad Slovani v drugi polovici monarhije.²⁷ Mesec pozneje so se na Dunaju sestali tudi nemki centralisti; ti pa so seveda odklonili vsako popuščanje tudi v korist Madžarov.

Ko tako Belcredi ni vedel ne kod ne kam, je za njegovim hrbtom že delal za avstrijske Slované tako usodni Beust, bivši saksonski državnik, po veri protestant. Francu Jožefu ga je bil priporočil njegov prijatelj saksonski kralj kot hudega Bismarckovega nasprotnika, ki bi utegnil Habsburžanom dobro služiti pri nameravani revanži s Hohenzollerci. Dne 30. oktobra 1866 je postal Ferdinand von Beust avstrijski zunanji minister v Belcredijevem kabinetu, a mešati se je začel takoj tudi v notranje zadeve. Po njegovem navodilu je začel cesar iskati stikov ne samo z Deákom, ampak celo z voditeljem madžarskih separatistov Julijem Andrassyjem, možem, ki ga je bil dal isti cesar, ki se je začel zdaj z njim pogajati, leta 1849. in effigie — obesiti. Ko so se pogajanja prvokrat pretila razbiti, je posegla v nje v prid interesantnega ogrskega grofa cesarica Elizabeta. Ko je grozila v decembru 1866 ista nevarnost drugič, se je začel Beust voziti v Budimpešto. Končno se je dne 9. januarja 1867 na Dunaju sešla konferenca, ki je na podlagi elaborata dne 1. marca 1866 na predlog Deáka sestavljene komisije dognala razkol po Habsburžanih tako trdovratno varovane enote države — v dve polovici. Pripravljal se je zloglasni dualizem.

²⁷ Kolmer, o. c. I., str. 232.

Belcredi, zvest obljudi, obseženi v septembrskem patentu, je hotel v tako važni stvari, kakor je bil dualizem, vprašati za svet zakonite zastopnike dežel in sklicati na dan 11. februarja 1867 deželne zборе, da volijo poslance v «izredni» državni zbor, v katerem naj bi se razpravljalo o nagodbi z Ogrsko. Toda dne 2. januarja 1867 razpisane deželnozborske volitve so dale češkemu, moravskemu in kranjskemu deželnemu zboru slovansko federalistično večino. Zato so bili Nemci zoper Belcredijev nameravani «izredni» državni zbor, v katerega je imelo priti 108 federalistov in samo 95 ustavakov. Nemcem je pritegnil Beust in Beustu (baje s solznimi očmi) cesar, ki je dne 7. februarja 1867 odpustil Belcredija in dal vso moč v roke Beustu. Sklicanje deželnih zborov pa je preložil na 18. februar. Beust je takoj razpustil češki, moravski in kranjski deželni zbor, razpisal v teh treh deželah nove volitve in z uporabo Schmerlingove volilne geometrije dosegel v Pragi in Brnu ustavoverno večino, ne pa v Ljubljani.

V klasje je šla samo madžarska pšenica, za Beusta, kakor se je sam izrazil, «manjše zlo», kakor bi bil popolni federalizem.²⁸ Ob zmagoslavnem vriskanju vse ogrske dežele so v budimpeštanskem deželnem zboru čitali cesarjev reskript z dne 17. februarja 1867, s katerim se je uspostavljala samostojna ogrska ustava in s katerim je bil na čelo novega ogrskega kabineta postavljen Andrassy, nekdanji puntar. Dne 8. junija 1867 se je vršila na dvoru v Budimpešti slovesna kronacija Franca Jožefa za ogrskega kralja. Čehi, Slovenci, Ukrajinci in Hrvatje so odgovorili nemško-madžarskemu bratenju s tem, da so pod vodstvom Palackega in Riegerja priredili tako imenovano «romanje» v Moskvo k etnografski razstavi. Car in ruski državniki so jih sprejeli z ostentativnimi vseslovanskimi nagovori. To romanje je razrahljalo tudi zvezo med smrtnimi sovražniki Rusije, Poljaki, in drugimi avstrijskimi Slovani, in sicer zvezo, ki se je bila

²⁸ Kolmer, o. c. I., str. 249.

sklenila na drugem shodu federalistov 15. februarja 1867 na Dunaju proti snujočemu se Beustovemu dualizmu. Sedaj je Beust Poljake z realnimi koncesijami, zlasti s prepustitvijo Rusinov poljski samovolji, toliko laže odvrnil od slovanske in federalistične solidarnosti.

Na dan 20. maja 1867 se je zopet sklical državni zbor. Beust ga je potreboval, da bi mu parlament potrdil oktroirani dualizem ali novo ogrsko nagodbo. Nemški ustavoverci pa so sklenili izrabiti to priliko, da si za ceno pritrditve dualizmu pribore v parlamentu trdnejšo in svojemu programu primernejšo ustavo. Izmed federalistov so vztrajali pri abstinenci samo Čehi; Poljaki in južni Slovani so iz realnopolitičnih vidikov šli v parlament pod kavdinski jarem. Vsi skupaj so z udeležbo, nekateri celo z glasovanjem omogočili sprejem dualizma.

Ko je parlament požrl ogrsko pilulo, to je, potrdil dualistično nagodbo, je predložil vladi svoja deziderata glede avstrijske ustave. Na čelu vlade je stal formalno junija meseca 1867 za ministrskega predsednika imenovani grof Taaffe, njen faktični vodja pa je bil Beust, ki je nosil od 23. junija 1867 dalje naslov državnega kanclerja. Glede »zasilnega« paragrafa — takrat § 13., pozneje § 14. — se je vlada toliko omehčala, da mu je privolila dodatek, da vlada namenoma zgolj s tem paragrafom in brez parlamenta ne sme vladati. Dne 25. julija 1867 je bil sankcioniran zakon o odgovornosti ministrov parlamentu,²⁹ dne 24. septembra 1867 se je namesto »učnega sveta« ustanovilo ministrstvo za uk in bogočastje. Ena najvažnejših kulturnih pridobitev pa je bila reforma (ali prav za prav nova uvedba) shodnega in društvenega zakona, ki ga je minister Taaffe predložil zbornici dne 16. julija 1867.

V državne osnovne zakone so bili sprejeti paragrafi o enakosti vseh državljanov pred zakonom, o dostopnosti vseh javnih služb za vse državljane, o svobodi vere in vesti, o tem, da je nemogoče koga siliti k udeležbi h ka-

²⁹ To predlogo je zaman pobijal v gosposki zbornici kardinal Rauscher, češ da omejuje nedotakljive pravice krone.

kršnim koli cerkvenim slovesnostim, o svobodi vseh priznanih cerkva ter neomejeni posesti in upravi njihovih naprav pri edini podvrženosti splošnim državnim zakonom, o svobodi znanosti in njenega predavanja, o podvrženosti vsega javnega pouka državnemu nadzorstvu. Reči se mora, da je nemško svobodomiselstvo poprej tako trdovratno absolutistični kroni izvilo za ceno dualizma marsikatero trajnovredno svoboščino iz rok in dotedanjo avstrijsko navidezno konstitucijo v mnogem pogledu izpremenilo v resničnejšo ustavnost. V enem pogledu pa je nemški meščanski liberalizem še nadalje slepomišil z navideznostjo: pri tako zvanih »pravicah«, ki jih je v državnih osnovnih zakonih vknjiževal v prid nenemškim narodom. Glede teh se je sprejel v osnovne zakone ustave prosluli § 19: »Vsi narodi v državi so enakopravni in vsak narod ima nedoteklivo pravo, ščititi in gojiti svojo narodnost in svoj jezik. Enakopravnost vseh v deželi običajnih jezikov v šoli, uradu in javnem življenju priznava država.« Izraz »priznava« so hoteli nekateri v gosposki zbornici nadomestiti z izrazom »jamči«. »Aber seine Erfüllung konnte man nicht unbedingt verbürgen«, pravi Kolmer.³⁰ Seveda, saj tudi niso hoteli! Zato temu paragrafu niso tudi nikoli dodali izvršilnega zakona. Ta paragraf je bil nadaljevanje Schmerlingove ustavne hinavščine, sedaj od strani ustavovercev, nada za slovanske lahkoverneže, da so z lažjo vestjo glasovali za dualistično ustavo, pozneje večno v zraku plavajoč križ slovanskih solz in znojnih kapelj.

(Na teh reformah je temeljila nova avstrijska tako zvana decembrska ustava z dne 21. decembra 1867, ki je ostala bistveno v veljavi do razpada države v oktobru leta 1918.)

Neke važne reforme pa nemški liberalizem ni mogel izvesti že sedaj in je sprejeti v novo ustavo, namreč odprave konkordata. Dne 17. junija 1867 je sicer poskusil dr. Mühlfeld obnoviti svoj nekdanji predlog, da naj se

³⁰ Ibidem I., str. 274.

izda bolj svobodomiselni verski zakon. Glede na to, da je dvor kazal očitno nenaklonjenost vsaki spremembi konkordata, je ta poslanec javno obžaloval, da je usoda Avstrije, žal, vedno odvisna od mnenja vladarske hiše v religioznih stvareh in je pri tem zaklical v zbornico: «Die Geschichte Oesterreichs aber lehrt, wie dessen Regenten nicht hätten handeln sollen», nakar mu je v odgovor zarjul tirolski poslanec pater Greuter svoj znameniti, gromoviti: «Pfui!» 25 cislitvanskih škofov in nadškofov je izročilo cesarju spomenico za ohranitev konkordata, nakar jim je papež Pij IX. poslal pohvalno pismo, v katerem jih je izpodbujal k nadaljnjemu boju. Odprava konkordata se je odložila na kasnejša, sedemdeseta leta. Ne mnogo več, kakor to, da se je dalo sodišče v zakonskih (bračnih) zadevah zopet državi v roko in da se je uvedel zasilni civilni zakon, ni izvojevalo niti tako zvano «meščansko ministrstvo», ki je nastopilo ob koncu leta 1867.

*Slovenske kulturnopolitične zahteve
in pridobitve v tem obdobju*

Nastane vprašanje, kakšna pota je hodila slovenska politika in kaj smo si izvojevali Slovenci v šestdesetih letih, v tej dobi «velikih» avstrijskih «reform».

Prvi korak k reformam, ki so se napovedovale — cesarjev ukaz z dne 8. avgusta 1859 glede rabe narodnih jezikov pri pouku v gimnazijah — smo sprejeli Slovenci s takšno odkritosrčnostjo in takim veseljem, s kakršnim ta ukaz ni bil mišljen in izdan za nas. Goluchowski je imel pri njegovi izdaji pred očmi vse večje, tako imenovane historične narode, zlasti svoje Poljake, kakor pa skromne, z nemštvom prepojene Slovence. Dal je to stvar večjim narodom kot neobhodno koncesijo, da jih najame in udinja za gmotno ozdravitev države, glede manjših narodov pa je bil z nemškoliberalnim občinstvom vred bržkone mnenja, da jo bodo njihovi lastni ponemčeni inteligenti odklonili kot dejstvo, ki ne ustreza «okoliščinam in narodnim razmeram». Na to meri vladni komentar k avgustovemu ukazu v «Dunajčanki» z dne 3. decembra 1859: «Indem die Regierung die Wahl der Unterrichtssprache in den Gymnasien überall den Umständen und den Nationalverhältnissen angemessen zu treffen verordnete, hat sie wohl am gründlichsten den Vorwurf behoben, als ob man die deutsche Sprache aller Welt aufdrängen, als ob man germanisieren wolle.» Dunajska vlada je torej z lepo gesto zavrnila od sebe sum germanizacijskih namenov in na tihem zaupala, da bodo to, kar je dotlej vršila ona, poslej vršile ponemčene «okoliščine in narodnostne prilike». Dunajski in drugi nemški listi so to izražali odkrito in se tolažili, da je ta ukaz neizvedljiv.¹

Slovenci pa smo vzeli stvar resno in v trdni veri, da prihaja doba enakih pravic za male in velike. «Novice»

¹ Prim. Novice z dne 11. januarja 1860, str. 13 in Triester Zeitung, 1859, šte. 200.

so takoj po izidu ukaza obširno dokazovale živo potrebo in možnost, da obvelja ta ukaz tudi za Slovence. Sprožile so živahno debato o tem vprašanju in v drugi polovici leta 1859. priobčile pod naslovom «Glasi o cesarskem ukazu . . .» nič manj kot enajst člankov različnih piscev. Prvi članek je napisal dr. Bleiweis, v njem je zavračal poskuse nemških in nemškutarskih žurnalistov, ki so skušali dokazati veljavo ukaza samo za Madžare, in šibal te «posamezne glasove» kot «čuvikanje krokarjev med milim slavčkovim petjem». Takoj z drugim sestavkom se je krepko oglasil z Reke Janez Trdina. Izražal je veselje, da se odslej ne bo več slovenščina razlagala po nemško in da bo njena klasifikacija tudi v resnici veljala, kar dotlej ni. Proti očitku glede pomanjkanja domačih učnih moči je z imeni navedel celo vrsto slovenskih profesorjev, ki so službovali takrat samo na Hrvaškem. V drugem nadaljevanju svojega prispevka je dokazal, da je materinščina najboljša podlaga za učenje vsakega jezika, torej tudi nemškega. V šestem članku je neki «Odkritoserčnik» izrekel misel, da izidejo šele iz slovensko izšolane inteligence zmožni domači uradniki. V sedmem je Bleiweis zavrnil nemške in nemškutarske dopisnike, ki so trdili, da «vernünftige Krainer verlangen nicht darnach», in jih pozival, naj kot razumna kranjska mnjenja sporoče svojim listom vsebino «noviških» dopisov o tem vprašanju. V osmem je (najbrž) urednik prikazal svetu s pomočjo drastičnih slučajev, kako zgolj nemško izobraženi uradniki že samo v javnih napisih s pačenjem jezika delajo sramoto deželi. V devetem in desetem se je oglasil Matija Majar z zahtevo, naj se v ljudski šoli uči vse po domače, v srednji pa razen slovenščine vsaj še dva druga predmeta; v bogoslovnici naj se uči teolog po slovenski vsega, kar bo v službi opravljal v tem jeziku. Debatu je v tem letu zaključil Muršec tako, da je še enkrat zavrnil ugovore glede nedostajanja profesorjev, knjig in slovstva.²

² Novice od 24. avgusta do 21. decembra 1859, str. 269, 283, 297, 312, 321, 328, 336, 345, 362, 370, 377, 401.

Slabo je bilo samo to, da je bila stvar v rokah takih izvedencev za «Umstände und Nationalverhältnisse», kakršni so bili profesorji naših takratnih učnih zavodov — po večini kreatur nemškega absolutizma. Vseh slovenskih srednješolskih profesorjev je bilo leta 1859. nekaj čez sto, od teh nad šestdeset posvetnih, a službovalo jih je od teh na domačih gimnazijah samo dvanajst, medtem ko je n. pr. Hrvatom vtepal v glavo nemščino nič manj kakor dva in dvajset slovenskih profesorjev.³ Kar je službovalo doma, je bilo nemško ali z majhnimi izjemami narodno malo prida.)

Janez Trdina, ki je ob priliki tega cesarskega ukaza pričel zopet intenzivno sodelovati pri «Novicah» in objavljati celo vrsto člankov o njem, je takoj pravilno s prstom pokazal na te moze, katerim je Dunaj sedaj prepustil sodbo in h katerim se je zatekel v trdni nadi, da odločijo tako, kakor vlada ni smela več. Trdina je pisal: «Ti gospodje . . . večidel ne nasprotovajo cesarski postavi iz hudobije; odrejeni drugač, kakor sedanji čas hoče, nimajo dovolj dušne kreposti, da bi spoznali, kako so zastali, ali da bi vidili potrebo, popraviti to, kar so zamudili, — in zato jim je nemogoče, se z novim časom poprijazniti. Ker se oni svojega jezika naučili niso, in ga sploh manj poznajo kakor naši pastirji in kmetje, živé v čudni zmoti, da slovenski jezik za šole ni še pripraven . . . Slovenskemu jeziku so ti možje sovražniki, toda zgolj priprosti sovražniki (simplices); za njih veljajo besede: 'Gospod, odpusti jim; ne vedó, kaj delajo!' Drugi gospodje pa imajo sicer boljše spoznanje, pa se bojé zameré . . . Nekaj je tudi takih, ki sicer niso brez dobre volje, al nimajo zaupanja, da bo ta postava zares obveljala; marsikaka grenka skušnja zadnjih let jih je preplašila, da nimajo ne nade in ne serčnosti več . . . Imamo tudi gospode, ki skoraj drugač ne morejo, kakor da se slovenščini in novi postavi ustavljajo; slovenščino so svoje žive dni čertili in preganjali . . . Sèm ter tjà, pa dar. da-

³ Novice z dne 8. avgusta 1860, str. 250.

našnji vendar le poredkoma, so tudi taki možje, ki prebravši mnogo tujih bukev in navzemši se popolnoma tujih misel in želj, menijo, da bi najbolje bilo, da naš narod izgine . . . » Kljub tem slabim avspicijam zaključuje Trdina svoj prvi članek z besedami: «Upamo, da smemo to postavo za začetek novega sistema pozdraviti.»⁴

V svojih nadaljnjih člankih izraža Trdina misel, da mora biti slovenščina vsaj pomožni jezik tudi tam, kjer se predmeti poučujejo v nemščini, torej v celi gimnaziji, češ da se mladina samo tako uči logično misliti: «Zakon nature je tak, da se misli le v maternem jeziku, ker ta s človekom raste in ga skoz in skoz prešine; kdor pa po prirojeni naturi misli, tudi po nji govori in piše, to je, on govori in piše jasno, jedrasto, prosto, naravnost, in to govorjenje in pisanje mu ostane tudi v tujem jeziku.» S tem se utrjuje v mladini značaj in obenem z zaupanjem, da vlada skrbi za njeno celotno izobrazbo, tudi ljubezen do države.⁵ Trdina prihaja do zaključka, da se naj uvede in rabi slovenščina v gimnazijah kot učni jezik do tistega razreda, dokler se ne more privzeti nemščina, ko jo enkrat učenci že dovolj znajo.⁶

Kako so uvaževali ta Trdinov predlog izvedenci po naših gimnazijah, nemški in nemškutarski profesorji, ki so bili sodniki v tej stvari? Kakor so javile «Novice» so bili tako milostni, da je na njihov nasvet prišel z Dunaja ukaz, «da ima nauk slovenske slovnice za rojene Slovence predpisani nauk biti, ktereга klas ima vprihodnje pri klasifikaciji . . . ravno tako veljaven biti, kakor vsakega drugega nauka . . . » V svoji strpljivosti je vzkliknil Bleiweis: «. . . ena stopinica na bolje . . . ali kako daleč smo še od obveljave ces. ukaza od 8. avg. 1859».⁷ In še enkrat v jeseni leta 1860. je Bleiweis prinesel skrivnostno notico: Govori se, da je ,nekaj' prišlo v gimnazijo glede

⁴ Novice z dne 11. januarja 1860, str. 11 in 12.

⁵ Novice z dne 25. januarja 1860, str. 26.

⁶ Novice z dne 25. aprila 1860, str. 154.

⁷ Novice z dne 29. februarja 1860, str. 70.

slovenščine, pa kaj, se ne ve.⁸ V čem je ta „nekaj“ obstajal, so zvedeli bralci «Novic» v prihodnji številki: Učenje slovenskega jezika bo stopilo korak dalje . . . Slovenska slovnica se bo učila po slovenski, razredniki v prvih dveh razredih morajo znati slovenski, da znajo po domače razkladati nauk začetnikom. Torej pouk slovenščine v gimnaziji po slovensko se je dosegel, a samo pri tem je ostalo vsa šestdeseta leta; predpis o slovenskih razrednikih v prvih razredih je obležal na papirju, ker pripominja Bleiweis, da je bil že ob uvedbi tega predpisa razrednik prvega razreda — trd Nemec.⁹

Tako je bilo v Ljubljani. Na goriški gimnaziji je po pričeivanju Marušiča slovenščina kot učni predmet po letu 1848. doživljala razne izpremembe, dokler ni bil razglas tržaškega namestništva z dne 30. oktobra 1856 za vselej odločil, naj se uči slovenščina kot predmet v treh razredih po dve uri na teden, in sicer v 2. in 3. razredu po slovensko, v 1. pa po nemško, da se učenci urijo v nemščini. Cesarski ukaz z dne 8. avgusta 1859 je imel za goriško gimnazijo to posledico, da je prišel tja ministrski predpis z dne 12. januarja 1860 in z besedilom: «Kar se tiče slovenščine in laščine [na goriški gimnaziji] ni kaj varno v teh rečeh navadne vredbe majati, in kjer je za večino učencov potrebno, se z obema jezikoma soznani, bi utegnili biti najboljše, da se sedanja vredba obdrži.»¹⁰ Tako je bilo tudi na gimnaziji v Trstu, kjer se je še nadalje poučevala slovenščina v 1. in 2. razredu po nemško, v 3. po slovensko, potem pa nič več.¹¹ Pač pa se je na mariborski gimnaziji začela leta 1860. učiti slovenščina po vseh razredih za Slovence «v božjem imenu» (Raič) — po slovensko.¹² Tudi v Celju je postala slovenščina na gimnaziji takoj prvo leto po avgustov-

⁸ Novice z dne 26. septembra 1860, str. 312.

⁹ Novice z dne 5. oktobra 1860, str. 321.

¹⁰ Novice z dne 28. marca 1860, str. 99.

¹¹ Novice z dne 25. septembra 1861, str. 320.

¹² Novice z dne 11. julija 1860, str. 219.

skem ukazu za vse Slovence obvezna.¹³ Ljubljanski škof Vidmer je dovolil, da sta smela leta 1861. Marn v spodnji gimnaziji in Lesar v spodnji realki učiti verouk po slovensko.¹⁴ Med dijaštvom se je razvnelo živahno slovensko gibanje; ob sklepu šolskega leta so se pojavili slovenski dijaški govori in deklamacije, n. pr. v Celju in Novem mestu že takoj leta 1861. V Gorici je imel slovenski govor že učenec 4. razreda ljudske šole, Fr. Podgornik iz Čepovana, poznejši publicist.¹⁵ — (Vobče se mora reči, da se avgustovski cesarjev ukaz na Slovenskem ni izvajal dosti več ko nič.)

Ko je Goluchowski izdal svoje ukaze glede *uradovanja v narodnem jeziku* in jih posebno polagal na srce gališkim uradom, je tudi Bleiweis pisal: Upati je, da bo ta postava tudi pri nas obveljala.¹⁶ Tudi Trdina je mislil, da bodo te reforme, ki so se je poslužili v polni meri Poljaki, Madžari in Čehi, deležni tudi Slovenci. Imel je ministrov ukaz tudi glede Slovencev za gotovo dejstvo, ukaza o uradih in šolah sta se mu zdela v lepi zvezi: «Minister Goluchowski je naložil vsem uradnikom, deželskega jezika se navaditi, spoznavši korist in silno potrebo tega znanja. Kar velja za uradnike, veljá, mislim, še veliko bolj za učitelje... Človeka obide žalost in ga mora sram biti, viditi, da tudi na Horvaškem nekteri rojeni Slovenci najhuje to postavo čertijo in si na vso moč prizadevajo, da bi ne obveljala.»¹⁷ A Slovenci so zaman čakali, da Goluchowski pošlje oblastnikom na Slovenskem podobna pisma, kakršna je bil poslal gališkim. In zaman je Bleiweis v svojem listu opozarjal ministra, da slovenski jezik «ni več otrok», da ima Cigaletov slovar, kljub temu že dolgo nobena postava ni izšla v slovenščini. (Cesarski patent z dne 1. januarja 1860 je od-

¹³ Novice z dne 17. oktobra 1860, str. 340.

¹⁴ Novice z dne 24. julija 1861, str. 246.

¹⁵ Novice z dne 14. avgusta in 9. oktobra 1861, str. 271, 336.

¹⁶ Novice z dne 4. januarja 1860, str. 8.

¹⁷ Novice z dne 11. januarja 1860, str. 12.

pravil celo dvojezične deželne zakonike in ukazal odslej samo nemški državni zakonik.¹⁸

Vse je kazalo na to, da Slovenci pod Goluchowskim ne samo skoraj nič ne pridobe, marveč še kaj izgube. Ko je zboroval na Dunaju pomnoženi državni svet, je kranjske Slovence neljubo iznenadila govorica, da izgubi Ljubljana *namestništvo*.¹⁹ In res je že prihodnji list «Dunajčanke» naznanil, da s 1. julijem 1860 prevzame vladne agende kranjske dežele tržaško *namestništvo*. Ta novica je potrla vso deželo. Ljubljanski mestni svet je sestavil že drugo prošnjo na cesarja; posebna deputacija jo je dne 1. julija 1860 nesla na Dunaj.²⁰ Obrnila se je na kranjskega člana v pomnoženem državnem svetu, grofa Auersperga, ki se je v zboru potegnil za to stvar in v septembru javil v Ljubljano, da *namestništvo* začasno še ostane na Kranjskem.²¹ A to ni trajalo dolgo. Dne 15. novembra 1860 je prenehalo samostojno kranjsko *namestništvo*.²² Uspostavilo in obnovilo se je šele pod Schmerlingom s cesarskim odlokom z dne 29. marca 1861.²³

Kar se tiče pospeševanja slovenščine in upoštevanja Slovencev, so imele «Novice» čisto prav, da niso pretakale solz, ko je Goluchowski konec leta 1860. — šel. Pisale so: Da so cesar Goluchowskemu slovo dali, ki nam je *namestništvo* vzel in da so izvolili Schmerlinga, «moža skozi in skozi ustavnega duha», je vse veselilo. Ukaz z dne 8. avgusta je Goluchowski poslal v Galicijo, «gospodkam na Slovenskem ni zinil niti besedice o tem, kar je v Galiciji za tako silno potrebo spoznal». Cesarski ukaz z dne 8. avgusta je prišel v Ljubljano od ministr-

¹⁸ Novice z dne 18. januarja in 25. aprila 1860, str. 23 in 151.

¹⁹ Novice z dne 20. junija 1860, str. 199.

²⁰ Novice z dne 27. junija in 4. julija 1860, str. 207 in 214.

²¹ Novice z dne 19. septembra 1860, str. 505 in 504.

²² Novice z dne 21. novembra 1860, str. 579.

²³ Novice z dne 5. aprila 1861, str. 116.

stva «z ukazom, da ga, o čudo! ni treba gimnazijalnemu vodstvu sporočiti!»²⁴

Najvažnejši državni dejanji pod Goluchowskim sta bila «pomnoženi državni svēt» in pa oktobrska diploma.

Slovenci so se zaupljivo ozirali v «pomnoženi državni svēt», dasi ni bil cesar nikogar izmed njih poklical vanj. Dunajski dopisnik «Novic» B. (najbrž Zarnik) je dal obliko slovenski želji, da naj bi v tem zboru ne šlo samo za finančno ozdravitev države, «temuč tudi za vsako drugo srečo, ki jo razni narodi pričakujejo in so je tudi že vredni». Dalje pravi, da je Slovincem zaigralo srce, da bo v tem svetu sedel mecen Strossmayer, in dostavlja: «Tudi kranjskega gospod grofa Antona Auersperga močno hvalijo časniki, nadjati se je, da bo tudi pokazal domorodno serce, serce, ki bije za blagor naroda slovenskega na vsako stran». Anastazij Grün je tudi res pisal drju. Costu, da ga zaupanje Slovencev veseli in da bi rad koristil deželi, ki ga «je rodila in katero serčno ljubi».²⁵ Vrh tega so Slovenci poslali dne 28. junija 1860 grofu še posebno spomenico in ga v nji prosili, naj deluje za uvedbo reprezentativnega sistema (za kar se je res potezal v nasprotju z mnogimi nemškimi fevdalci in liberalci) ter za to, da dobi Kranjska, «združeno z ostalimi deželami monarhije, svojo avtonomijo, svojo deželno upravo in zakonodajo»,²⁶ izraz nekakega kro-

²⁴ Novice z dne 19. decembra 1860, str. 411.

²⁵ Novice z dne 16. maja 1860, str. 159. — Dunajski dopisnik B se je še enkrat v «Novicah» z dne 13. junija 1860, str. 190 obrnil na Auersperga z besedami: «Deržavni svetovavec Auersperg je nek domú naznaniti dal, da naj mu od doma pišejo, česa dežela in narod potrebuje. Ta mož je, z veselim ponosom rečem, slovanske kervi. — Sedaj ima lepo priliko, brambovec biti svoje slovenske domovine. Naj nam pridobi to, kar pismo iz Krakova zapoveduje. Vsa pozornost ljudstva je tedaj obrnjena sedaj na-nj.» — Iz Krakova so bili dobili gališki drž. světniki pismo, naj skrbe za to, da se poljščina uvede v šole in urade.»

²⁶ Lončar, Bl. Z, str. 172.

novinskega federalizma, nasprotnega sicer centralizmu, a izogibajočega se še «zedinjene Slovenije».

Idejo «zedinjene Slovenije» je zopet sprožil privaten krožek kakor leta 1848., in sicer, kakor takrat, je izšla iz srede dunajske slovenske kolonije. Njen glasnik, dunajski dopisnik B. je v tem pogledu poročal «Novicam»: Več tukajšnjih Slovencev se nas je zadnjič poklonilo Strossmayerju. S pravim očetovskim veseljem nas je sprejel. Rekel je: Poglavitni namen je, da bi dobili vsi Slovani na jugu en knjižni jezik,²⁷ ker bi potem laže in z večjim pridom delali, sicer bi bil ves trud zaman, in iz tega vidika je pristavil, da bi skupaj pomagali za napravo učene akademije in jugoslovenskega vseučilišča. Po tem poročilu je nasvetoval dopisnik tole: Ker pojde ljubljanska deputacija na Dunaj v zadevi namestništva, naj bi prosila cesarja, da bi se ljubljansko namestništvo ohranilo in da bi večina Slovencev k njemu spadala.²⁸

V prihodnji številki «Novic» je isti dopisnik nadaljeval s poročilom o deputaciji in tudi določneje izrazil idejo «zedinjene Slovenije»: Ljubljanska deputacija je bila sprejeta. Reklo se ji je, da se bo stvar glede namestništva še enkrat preudarila in, če bo mogoče, želja izpolnila. «Da bi se spolnila, bi bilo želeti . . . na vse strani iz tega ozirā le, da bi vse slovenske pokrajine k temu poglavarstvu spadale, ker potem bi bilo gotovo manj stroškov

²⁷ Kar se tiče tega vrašanja, je pisal v istem letu in v istih «Novicah» med Hrvati živeči Janez Trdina tole: «Lahko se reče, da so zadnje leta o življenji, navadah in dušnem napredovanji Horvatov Slovenci več pisali v svojih novinah, kakor pa Horvatje v svojih. Škoda te lenobe (drugač se ta nemarnost ne da kerstiti) je zato prevelika, ker ravno med Horvati leži več kakor kjer bodi narodnega blaga še zakopanega . . . To opravilo bo bolj pametno in bolj praktično, kakor pa neslano kavsanje o posameznih padežih ali pa celo krivično tirjanje, naj Slovenci svoj jezik pustivši »ilirski« pišemo. Čmu to? Da nas narod ne bo razumel in potem ne maral za naše pisanja. Lep dobiček!» (Novice z dne 18. januarja 1860, str. 21.)

²⁸ Novice z dne 4. julija 1860, str. 215.

in slovenskemu narodu bi se v kancelijah cesarskih potem najlože dalo, kar mu po pravici gre.»²⁹

(Oči vseh Slovencev so bile uprte v Strossmayerja in Auersperga v «pomnoženem državnem svetu»). Tudi Bleiweis jih je naravnaval v ta dva moža. V svojem listu je pisal, da dobiva uredništvo pisma, polna bojazni, da pride slovenski narod spet zadnji z zahtevami svojih pravic v šoli in uradu. Čeravno se zanašamo — je rekel — na cesarjevo besedo, ki je zagotovila vsakemu narodu brez izjeme njegove pravice in čeravno nas bo Strossmayer vzel pod svoje okrilje, moramo tudi za gotovo povedati, da tudi naš Anton Auersperg, čeravno ni 21. p. m. povzdignil glasu, ker se mu tisti čas za narodno pravdo ni zdel priličen, «si je skozi in skozi svest, da pravda o narodnosti in jeziku je ena tistih pravi, ki sega v življenje avstrijskega cesarstva in ki se rešiti mora» («eine der Lebensfragen für Oesterreich, die gelöst werden muss» — nemara mesto iz grofovega lastnega pisma Bleiweisu ali Costi). V prihodnjih sejah bo na pravem mestu že prišla ta zadeva v pretres, in tu se bo dalo določiti glavno pravilo. «Je pa pravilo (Princip) enkrat ustanovljeno,» piše Auersperg, «potem bojo sledili djanski nasledki za šolo in cerkev, za kancelije in njih opravila sami po sebi . . . Kakor mi serce bije za državno edinost Avstrije, tako mi bije tudi za ljudstvo moje domovine in njegov blagi napredek, in kadar koli bi treba bilo, se za-nj potegniti, se bom gotovo potegnil in ne bom molčal, ako bi se pokazalo, da utegne domovinstvo kako škodo terpeti ali mu kaka nevarnost žugati». Bleiweis je trdno zaupal, da se bo Auersperg v zvezi s Strossmayerjem «krepko potegnil za blagor Avstrii vseskozi zvestega Jugoslavenstva».³⁰

Končno je prišla v «pomnoženem državnem svetu» znamenita seja dne 24. septembra 1860, na kateri se je Auersperg res potegnil za voljene poslance, Vranicani za

²⁹ Novice z dne 11. julija 1860, str. 221.

³⁰ Novice z dne 25. julija 1860, str. 239.

pravice Hrvatske in za priključitev Dalmacije k nji, potem pa se je dvignil biskup Strossmayer. Govoril je za obveljavo narodnih jezikov vobče in priporočal vladi skrb za njihov razvoj. Pri tem je spregovoril tudi naslednje besede: «Ne morem pa drugače, da bi pri tej priliki gospodu ministru nauka ne priporočil posebno Slovence, Slovenci so kaj izversten narod; brez posebne podpore so svoj jezik lepo omikali; oni so vredni, da se ministerstvo kar je moč na-nje ozira; iskreno jih tedaj priporočam, da se njih jeziku pomaga k dostojnemu razvitku.» Ko je bila debata že zaključena, je dal tudi grof Auersperg na protokol, da se je bil tudi on vpisal med govornike, da bi izpregovoril za Slovence v istem smislu ko djakovski biskup.³¹ Dunajski Slovenci so se šli Strossmayerju zahvalit, «Novice» so mu posvetile na prvi strani prihodnje številke slavnostno pesem.

(V nedeljo dne 20. oktobra 1860 je izšla *oktobrska diploma*, v kateri so narodi zvedeli, da si v nji vladar zase in svoje naslednike sicer pridržuje zakonodajno iniciativo, pri čemer prepušča posvetovalno pravico državnemu zboru v stvareh, ki so v prid vsemu cesarstvu, in deželnim zborom pri sklepanju zakonov, ki se tičejo dežel in kraljestev. Cesarjev manifest je zatrjeval, da vladar ne bo dopustil, «da bi se narodom kje kakošna sila ali stiska delala» in da se bo «na vso moč zoperstavil vsakemu početju, ktero kakor koli žali pravice jezika in narodnih zadev».)³²

Dr. Razlag je pisal v prihodnji številki «Novic», da se bliža prerojeni Avstriji nova doba, ker je padel centralizem, in pristavil: «Vendar ne moremo tajiti, da smo si marsiktere reči drugače mislili.» Priporočal je svojim rojakom hrvatski dnevnik «Pozor», češ da v umljivi in domoljubni besedi zagovarja jugoslovanske zadeve. O Ljubljani, ki je bila pod vtiskom oktobrske diplome, je poročal Bleiweis, da je vesela, a brez hrupa, in pristavil:

³¹ Novice z dne 5. oktobra 1860, str. 522.

³² Novice z dne 24. oktobra 1860, str. 548.

Kranjci so praktičen narod, ki pri vsaki novini čaka, kaj bo dejansko iz nje . . . «vse je tiho in molči». Za urednika «Novic» je bilo jasno, da je to začetek, a da je pot še dolga.³³

Dolga je bila pot do «zedinjene Slovenije», še daljša do zadnje skrivne misli Slovencev, do jugoslovanskega edinstva. Prvo idejo je zopet vzel v misel v Zagrebu živeči Kočevar-Žavčanin, ki je pisal pod vtiskom cesarjevega manifesta: «To, kar sem dozdej zamolčeval, z zobmi škripaje: zedinjenje vseh slovenskih pokrajin v eno kronovino, kar so 'Novice' že pred 10 leti tako živo zagovarjale . . .»

X Preden je minilo leto 1860., je izginil z odra Goluchowski in na njem se je pojavil Schmerling. Slišali smo, da se je Bleiweis zaupljivo oziral vanj, v «moža skozi in skozi ustavnega duha». Ko je prišla v prihodnjem letu tudi na Slovensko vest, da Schmerling presnavlja ustavo, se je v «Novicah» oglasil dopisnik iz Cerknice z važnim predlogom: «Avstrija se prestvarja. Posamezne dežele dobivajo nazaj svoje zgodovinske pravice, narodi svojo narodnost in ž njo javno veljavo svojega jezika v šoli in uradni. Slovenci, povzdiguje tudi mi svoj glas, da ne zamudimo pripravnega časa! In to ne samo po slovenskih časnikih, ker teh menda ne berejo veliko na Dunaji in zato ne zvedó iz njih naših želj in potreb. Ne zanašajmo se tudi ne veliko na druge, ampak sternimo se sami, *spišimo prošnjo in pošljimo jo slavnemu ministru na Dunaj!* Iz tega namena se zberite domorodni korenjaki v Ljubljani. Zložite prošnjo in pošljite prepise po vsem Slovenskem, da nabiramo podpise in izročimo jo potem sl. ministerstvu.»

Bleiweis, ki ni bil leta 1849. pri razdrobitvi ilirskega kraljestva za take javne peticije, ampak se je v svoji legalnosti zanašal na deželne korporacije, je bil sedaj glede na zgled Galičanov za ta predlog, ki ga je takole odobril v opazki pod črto: «Opiraje se na to, kar je gosp.

³³ Novice z dne 31. oktobra 1860, str. 354 in 355.

minister Schmerling 4. dan tega mesca poslancom iz Galicije rekel: „So wie die in der Druckschrift enthaltenen Wünsche, werden wir auch alle im privaten Wege an uns gelangenden Vorstellungen, sie mögen schriftliche oder mündliche sein, in gewissenhafte Prüfung und Erwägung ziehen, um in den Landesstatuten und den organischen Gesetzen, so weit es thunlich sein wird, die berechtigten Wünsche des Landes zu berücksichtigen“, se bo skušalo doveršiti take prošnje pismo, katero smo že v poslednjem listu „Novic“ za potrebno spoznali.»³⁴

Dne 30. januarja 1861 je javil Bleiweis svojim bralcem, da je peticija izgotovljena. Potem je šla na deželo v podpisovanje. „Laibacher Zeitung“ je v svoji 65. številki izpregovorila o nji nekako zavistno, češ da se po deželi podpisuje kakor neko skrivno pismo. V aprilu se je podpisovanje zaključilo z 19.386 podpisi.³⁵ Dne 1. maja 1861 so „Novice“ prinesle tekst te znamenite *slovenske spomenice na Schmerlinga*, katere glavna mesta so se glasila takole: Brez omike zaostajajo posamezni ljudje, kakor tudi celi narodi za drugimi. Celi narodi se pa morejo olikati samo s pomočjo jezika, ki ga jih je učila mati . . . Našo ljudsko šolo razjeda še ta hudi rak, da ta kratek čas, ki ji je odmerjen, trati s tem, da mladini le tuje besede vbija v glavo . . . še celo za uk slovenskega jezika v srednjih šolah se uporablja nemščina. Slovenec je bil doslej res pankert v šolah svoje lastne domovine. Zategadelj želimo: 1.) »da se ljudske šole skozi in skozi na narodni podlagi osnovajo, srednje in više šole v slovenskih deželah pa prestrojijo po pravilu enakopravnosti slovenskega, nemškega ali italijanskega jezika . . .« 2.) »da

³⁴ Novice z dne 16. januarja 1861, str. 25. — Res je Bleiweis že v prejšnjem listu „Novic“, ko je poročal o galiski deputaciji, pisal, da bi bil pravi čas, »da se tudi Slovenci iz vseh dežel oglašijo saj v zadevah jezika v šolah«. (Novice z dne 9. januarja 1861, str. 18.) Torej gre iniciativa slovenske spomenice na Schmerlinga Bleiweisu.

³⁵ Novice z dne 24. aprila 1861, str. 139.

se vsem c. kr. gosposkam, ki imajo z ljudstvom opraviti, ukaže, da bi prihodnjič brez izjeme odpisovale na vse uloge v tistem jeziku, v katerem želijo ljudje odgovora, 3.) da bi se vsi razglasili in oklicij sodnij in drugih gosposk, kateri zadevajo slovenske kraje, razglaševali v uradnem slovenskem časniku . . . 4.) da se v dobri prestavi po posebnem zakoniku tudi slovenskemu ljudstvu vse državne postave in vsi ukazi [razglašajo] . . . še to v prevdarek: ali bi se ne dale te razkazane silne potrebe slovenskega naroda, ki je ta čas v več političnih okrajih razdeljen, dosti lažje in z manjšimi stroški državnega zaklada odpraviti s tem, da bi se vse slovenske okrajine postavile pod eno najvišjo administrativno poglavarstvo.»³⁶

(To spomenico so nesli Schmerlingu slovenski državni poslanci dr. Toman, Dežman, Derbič, Brolich in Črne. Minister je bil darežljiv — z obljubami. Obljubil je enakopravnost, prevode zakonov in slovenski uradni časnik. Dunajski nemški listi so osupnili nad tolikimi podpisi.³⁷ Ko je skoraj na to Dežman v parlamentu odpadel od slovenstva in so mu slovenski dijaki na Dunaju v «Ost und West» izrekli nezaupnico,³⁸ so Nemci po Kranjskem nabirali podpise za Dežmanovo zaupnico, ki naj bi paralizirala slovensko spomenico Schmerlingu. A

³⁶ Novice z dne 1. maja 1861, str. 144 in 145. — Za «zedinjeno Slovenijo», ki se je tu v spomenici izražala tako pohlevno, je nekaj tednov poprej Matija Majar takole nastopil v «Novicah»: «Slovenske pokrajine bi se imele sjediniti v jednu deželo i se dovoljiti vsem Slovencom samo jedini sbor . . . tako na drobne kuse razterganoga plemena nije v našej državi, kakor smo mi Slovenci . . . Temu bi nič ne bilo reči, ako bi bila ta razdertija naroda le komu k pridu . . . nego je na vse strani vsem samo škodljiva . . . Da nikto nas ne obreče, da hočemo dežele tergati, mi samo želimo to sjediniti, što je nenaravno raztergano, to je slovenski narod; mi želimo samo to razločiti, što je v protinaravnu smesu vkup stlačeno.» (Novice z dne 13. in 20. marca 1861, str. 88 in 95.)

³⁷ Novice z dne 15. maja 1861, str. 163.

³⁸ Novice z dne 10. julija 1861, str. 229.

nemška zaupnica Dežmanu je dobila vsega skupaj — 500 podpisov.³⁹

Medtem ko se je snovala slovenska spomenica Schmerlingu, je ta — kakor vemo — preko večine narodnih in vseh federalističnih teženj že prešel na dnevni red s svojim *februarskim patentom*, o katerem je poročal Bleiweis na prvem mestu svojega lista («opustivši vse drugo») z besedami, ki kažejo, da je od veselja nad «ustavno vlado» (kakršna Goluchowskega vlada ni bila!) prezrl — nemškocentralistični značaj patenta z dne 26. februarja. Bleiweis piše: «Novi patent ... nima sicer odgovornosti ministrov, a vendar moremo biti ž njim zadovoljni ... sčasoma po postavni in mirni poti dosežemo vse, česar zahteva prava ustavna vlada.»⁴⁰

Izmed vseh avstrijskih narodov so se morali Slovenci pri svojih narodnopolitičnih in kulturnih težnjah boriti z največjimi težavami. Liberalni duh časa, ki se je opiral v prvi vrsti na inteligenco in meščanstvo, je šel mirne duše preko tega malega kmetskega naroda, čigar inteligenca in meščanstvo sta bila po večini potujčena. Zmago je slavil nemški centralizem, ki je brez vseh pomislekov gradil v mislih in dejanju most do Jadrana preko malega napotja, za kakršno je imel slovensko ljudstvo. To je delal tem laže, ker je imel v tem napotju samem že polno nemških oporišč v jezikovnih otokih, napravah, slojih in osebnostih.

Dunajski židovski listi so proglašali narodnost za muho, ki umira v splošnem slavlju liberalizma, čigar nositelji so Nemci.⁴¹ O razpoloženju dunajskih Nemcev je pisal «Novicam» njihov dunajski dopisnik: Vse je

³⁹ Novice z dne 14. avgusta 1861, str. 272. — Tudi na Spodnjem Štajerskem se je šuntalo za protispomenico. (Novice z dne 22. maja 1861, str. 169; Stimmen aus Innerösterreich, 1861, str. 186.)

⁴⁰ Novice z dne 6. marca 1861, str. 76.

⁴¹ Prim. Trdinov dopis v «Novicah» z dne 18. januarja 1860, str. 21.

postalo naenkrat liberalno, njim je svoboda vse, narodnost pa nič, država vse, posamezne dežele se morajo v nji razstopiti.⁴² Tega mnenja je bila tudi večina inteligence na Slovenskem, kakor je ugotovil neki «noviški» dopisnik, ko je pisal: «Naša nemška in ponemčena gospôda si je v glavo vbila, da je njena slavna naloga, nemški jezik in nemško kulturo vse do sinjega morja razprostraniti; vse druge narodne življe so deržali ti odpadniki za mervto stvarino, ktero bo še le nemški element vživil in počlovečil.»⁴³

Bleiweis je čisto pravilno spoznal, da je treba najprej zamašiti usta domačim nasprotnikom, potem se bo šele dalo uspešno nastopiti na Dunaju. Ko se je ob neki priliki njegov dunajski dopisnik začudil, zakaj Slovenci po zgledu drugih južnih in tudi severnih Slovanov kratko in malo ne udeležijo ustave, ki jo je vsem narodom dal 20. oktober, je Bleiweis napisal naslednje modre besede, ki kažejo starega praktika: «Dal nam jo je res, al s sila velikim razločkom unikraj in takraj Litave, unkraj in takraj Kolpe. Kar je ondi, ni še v drugih slovanskih in nemških deželah; tam že delajo, tu še le peticionirajo. Kar je Galicija in Češka, to tudi Slovenija ni: ondi je narodne gospôde, narodnega gradjanstva itd. obilo, pri nas národne možé teh verst lahko na perste šteujemo... Al kar ni danes, utegne biti jutri, ako Bog dá in sreča junaška. Kar je bilo tako sistematično in tako globoko zatopljeno, se ne zdrami čez noč in se ne zgodi na nobeno komando... V takih — bodi Bogu potoženo! — nemilih okoljščinah se ne dá narodna zavest ‚aus der Erde stampfen‘; treba je vse drugih zdravil za tako bo-

⁴² Novice z dne 20. marca 1861, str. 97. — Ob priliki prvih deželnozborskih volitev v marcu 1861 so pisale «Novice» (dne 20. marca 1861, str. 99): Kandidati se po Kranjskem ponujajo, vsak ima polno bisago obljub, nekateri so ‚liberalni‘, da je strah, konkordat hočejo podreti, davke znižati, da bo funt soli po grošu... «Bog obvari, da bi si kdo ravnopravnost domačega naroda zapisal na svoje bandero; takega bi na rotovžu koj zaprli.»

⁴³ Novice z dne 23. januarja 1861, str. 30.

lehnost... *praktika* ali, kakor Napoleon pravi: „neizprosljiva logika tega, kar je.“⁴⁴

(Avstrija se je v teh letih preoblikovala iz fevdalne države v ustavno in vsaj na videz dajala narodom priliko, da kot sklenjene narodne edinice vknjižijo svoje pravice v ustavnem pismu. Narodi z bolj razvito politično preteklostjo so to tudi delali. Pri Slovencih je bila narodna politična ideja še v povojih. Edina njihova politična doba med leti 1848. do 1851. je bila prekratka, da bi jim bila dala enoten ustroj. Zato zadevajo slovenski politični voditelji ob pričetku nove ustavne dobe v prvih 60ih letih ob najraznovrstnejše nasprotnike na domačih tleh. Te hočem v kratkih besedah označiti. Gre za oznako tako imenovanih *nemškutarjev*⁴⁵ tiste dobe.)

V članku «Kdo so protivniki naši?» jih je karakteriziral sam Bleiweis takole: «Kdor zna nekaj več v slovenščini, on je le — samouk... slovenskih samoukov ni mnogo, al onih je veliko število, ki se drže široke ceste *zložnosti*... To je prva vrsta onih, ki *ne* grejo z nami, ker so preleni, da bi se sami kaj naučili, pa vendar hrepené za neko veljavnostjo, stopajo po široki cesti nemščine.» (V to kategorijo so spadali različni mestni obrtniki in prav posebno še uradniki.)⁴⁶ O tej vrsti slovenske

⁴⁴ Novice z dne 9. januarja 1861, str. 16.

⁴⁵ Izraz datira še iz leta 1848. (Glej Novice, 1848, šte. 26, kjer ga rabi najprej Ambrož.)

⁴⁶ Kar se tiče uradnikov je še leta 1863. pisal Levstik, da takrat, ko se je Schmerlingova vlada ob priliki slovenske spomence obrnila nanje z vprašanjem, ali bi se dal uvesti slovenski uradni jezik, «odgovorilo jih je največ, da *ne*, in bojimo se» — pristavlja Levstik — «tudi za tiste, ki našemu jeziku niso kratili sposobnosti, da bi vsaj nekterim izmed njih bilo neprijetno, morda celo nemogoče, slovenski pisati.» (Naprej, 1863, šte. 2.) Slovenski jezik je bil sicer že izolikan, a samo za samouke. Njegova šolska tradicija je bila premlada. Celo večina takih mož, ki se je v predmarchu ukvarjala samotež z literarnimi vajami v slovenščini, je dvomila, da bi mogel ta jezik kdaj zavzeti mesto nemščine v šolah in uradu... Tem možem je bilo slovenstvo največ le igrača za kratek čas... «Stari narodni navidez-boritelji

meščanske inteligence pravi Bleiweis: «Kadar ti zahtevajo, da se ima tudi narod nemško izobraževati, niso več samo leni zasebniki, ampak naši javni *nepošteni* nasprotniki ... Drugi protivniki so taki,» nadaljuje, «ki v srcu niso zoper *nas in ustavne* postave, a so odvisni od prvih. Ti odpadejo, ako drugi veter zamahne.» Največje število teh v ostalem precej pasivnih pristašev dotedanjega reda se je rekrutiralo iz podrejenih uradničkov in od tujega kapitala ter od inteligence «odvisnih obrtnikov». «Tretja vrsta — pravi Bleiweis — šteje šest ali sedem ljubljanskih *pisunov* po raznih časniki, ki naroda ne razumejo, tujci so, ki hočejo zanetiti upor.»⁴⁷

Miselno indolentni možje prve kategorije in njih brezvoljni stvari druge skupine so tvorili malo nevarno čredo nasprotnikov, ker so ovirali narodno-kulturno gibanje bolj s pasivno rezistenco, z indolentno komodnostjo. Vse kaj drugega pa so bili nasprotniki, ki jih je Bleiweis prištel v tretjo vrsto. To so bili inteligentni nemški priseljenci naših mest, ljudje, ki niso poznali in omalovaževali kulturne tradicije malega kmetskega naroda in ki so imeli sami sebe za «Kulturträgerje» v pokrajini, o kateri so vedeli samo to, da je že od davnine spadala v geografski sestav svetega rimskega cesarstva germanske narodnosti. Ti so začeli živahno dopisovati različnim nemškim listom: Zangovi «Presse», Friedländerjevemu «Fremdenblattu», «Ostdeutsche Post», «Oesterr. Zeitung», graški «Tagespost», «Triester Zeitung» itd. itd. in žigosati slovenske zahteve po enakopravnosti kot «Separatismus», «Slovenische Agitationen», «Panslavismus» ...⁴⁸ Strašilo «panslavizma» političnega prizadevanja Slovencev po ločitvi od Nemcev in po usta-

niso samo jako mlačni, ampak nekateri celo jako nasprotni našim željam in bojem. Godi se, da ti možje, ki so nekdanj vbirali slovenske strune, zdaj brenkajo druge, nemškutarske citre», piše isti Levstik. (Naprej, 1863, št. 39.)

⁴⁷ Novice z dne 8. januarja 1862, str. 10.

⁴⁸ Novice z dne 20. marca 1861, str. 99.

novitvi novih slovanskih državnih tvorb, so ti moške prvič visoko dvignili ob prvih volitvah v tej ustavni dobi, namreč ob ljubljanskih občinskih volitvah v januarju 1861. Tu je poleg konservativnega narodnega (Bleiweis, Costa, Dežman, Horak itd.) in nekoliko bolj liberalnega skupnega volilnega odbora (Ambrož, Brolich, Codelli, Stöckl) agitiral še neki tretji odbor, o katerem pravi Bleiweis za enkrat še omalovaževalno: «Neki abotniki so spustili celo pošast »panslavizma« med ljudi; al s to pošastjo se dandanašnji strašijo le še otroci.»⁴⁹ Mesec pozneje je Bleiweis uvidel, da je treba na to obdolžitev resneje odgovoriti, in je v dveh številkah «Novic» prinesel članek «Kaj je panslavizem?», v katerem je izvajal, da so slovenski voditelji res literarni panslavisti, politični pa ne, ker takšni »spadajo pod kriminal».⁵⁰

Ideologijo teh nemških, med Slovenci zlasti po mestih raztresenih in v nemške liste dopisujočih priseljencev, to mišljenje, ki so ga več ali manj sprejeli za svoje tudi slovenski odpadniki, imenovani nemškutarji, je razložil neki njihov zastopnik v članku «Das Deutschthum in Krain»; članek je izšel v začetku oktobra 1861 v «Triester Zeitung» in pozneje tudi kot brošura. Glavne misli tega članka, ki je vzbudil med zavednimi Slovenci takrat viharo ogorčenja, so bile naslednje: Kdo so bili praprebivalci na Kranjskem, ali Slovani ali Kelti, še ni dokazano; vsekakor je bila dežela pred prihodom Slovencev že naseljena. S prvim «kranjskim vojvodom», Rudolfom II., je postala Kranjska del velike nemške države in je to ostala do danes. «Deutschland wird und kann auch nicht darauf verzichten; denn der Besitz Krains ist nothwendig, um die Verbindung mit der Adria herzustellen. Es ist in dem Besitze dieses Meeres und darf, will es nicht einen grossen politischen Fehler begehen, dasselbe nicht aufgeben.» Rešitev dežele pred Turki in vsa kultura naroda je bila odvisna od kranjskega plem-

⁴⁹ Novice z dne 30. januarja 1861, str. 41.

⁵⁰ Novice z dne 20. in 27. februarja 1861, str. 60, 69.

stva, ki je bilo vedno nemško. Kdor se je hotel količkaj odlikovati v izobrazbi ali karieri, je govoril in bral nemško. Industrijo in obrt so dali v deželo priseljeni, pogosto naravnost poklicani Nemci. Znanosti so se gojile razen po latinsko na Kranjskem po nemško. Preprosto slovensko ljudstvo takrat ni znalo ne brati, ne pisati. Da se danes slovensko piše in tiska, se imajo Slovenci zahvaliti Nemcem. V nevednosti niso držali ljudstva Nemci, ampak nekdanji vladni sistem in duhovščina, ki tem laže vodi ljudstvo, čim neumnejše je. Nemci bi še sedaj izomikali ljudstvo, da ni novi nacionalnoklerikalni pokret izpodmaknil nemškemu svobodnemu mišljenju vseh tal. Proklamirano enakopravnost razumevajo narodnosti tako, kakor da bi smele tvoriti države v državi. Še več! Po primeru velikega »falšmincerja« na Seini, po piemontesko-francoskih načelih, so si slovenski politiki vtepli v glavo sanje o neki Veliki Sloveniji s predrzno mislijo, da se smejo odtrgati od Avstrije in se pridružiti jugoslovanskemu kraljestvu pod Nikolajem I. Črnogorskim.

Kot odgovor na ta članek je izdal leta 1862. anonimno brošuro »Krain und das Deutschthum«⁵¹ v Ljubljani pri Blasniku Fr. Malavašič, v kateri je izvajal, da se dežela, ki je res imela toliko in toliko let na čelu nemške oblasti, zavoljo teh in redke plasti nemškega plemstva še ne more in ne sme imenovati »ein uraltes deutsches Land«, zakaj prebivalstvo samo je bilo vedno pristno slovansko. O nemškem plemstvu na Kranjskem je ugotavljal, da mu skrb za ljudstvo ponajveč ni bila posebno pri srcu. »Was dieser dominirende Stand war, das war er nicht für das Land, nicht für das Volk, sondern es war für sich und seines Gleichen.« Kulturo so pač sprejemali Slovenci naravno od sosedov, kakor so jo Nemci od Latincev in Romanov, a zato Nemcev ne more

⁵¹ Krain und das Deutschthum. Entgegnung auf die Flugschrift »Das Deutschthum in Krain«. Von einem Freunde der Wahrheit. Laibach, 1862.

nihče siliti, da bi bili danes Francozi ali Italijani. Nemški oblastniki so res klicali v deželo tujo industrijo in obrt, a to se vrši in se bo vršilo samo dotlej, dokler domača inteligenca ne vzbudi, ne izpodbode v narodu skritih in spečih lastnih sil. Nato zagovarja Malavašič delovanje napadene slovenske duhovščine, poudarja pomen «Novic» in delovanje «pomožnega društva za obrtnike in rokodelce», čigar poseganje v volilne borbe pod vodstvom rokavičarja Horaka je bilo nemškemu člankarju v Triesterici trn v peti.

Prizadevanje teh nemških «Kulturträgerjev» na Slovenskem je šlo očitvidno za tem, da gre ustavno se preosnavljajoča Avstrija preko Slovencev kot premajhnega naroda svojo nemoteno pot do Jadrana in da uporablja za stebre tega mostu staro nemško gosposko plast v narodu. Dosedanje slovensko kulturno in literarno delo od protestantskih časov dalje so ti možje včasih sicer izrabljali kot započeto od naklonjenih Nemcev, v ostalem pa so ga omalovaževali in ga niso imeli za tako pomembnega, da bi opravičevalo konsolidacijo in regeneracijo Slovencev kot naroda, ki brani Nemcem dostop k morju. Proti gradnji tega nemškega mostu preko svojih teles so se Slovenci ustavljali z občudovanja vredno žilavostjo že živega narodnega organizma. Z globokim čustvenim zanosom je vzklikal Malavašič v svoji brošuri: «Denn dieses Krain war nie, ist nicht und wird nicht sein ein deutsches Land⁴. Es ist seit der Ansiedlung der Slaven ein von slavischen Händen bebautes, vom slavischen Heldengeist vertheidigtes, vom slavischen Blute zur Genüge getränktes, an Oesterreich treu und fest haltendes, von Oesterreich beschütztes und regiertes Land, — es ist ein slavisches, oesterreichisches Land, obwohl nominel auch ein Theil des sogenannten deutschen Bundes. Und mit diesem süßen Bewusstsein begnügen wir uns, noch ferner — wie bis jetzt — als echte Slovenen und als treue Unterthanen Oesterreichs auf slovenischem Boden so frei zu sein, uns frei zu entwickeln, und nach ehrlich voll-

brachter Arbeit unsere Glieder dem Schosse unserer heiligen slovenischen ‚Zemlja‘ anzuvertrauen!»⁵²

Sumničenje o skrivni avstrijski nezvestobi od strani teh kranjskonemških dopisnikov in nemškutarjev v dobi »staroslovenstva« je bilo tako tendenciozno, kakor je bilo nasprotno Malavašičevo zatrjevanje državljske zvestobe Slovencev docela odkritosrčno in resnično mišljeno. Naši »Staroslovenci« še niso bili obupali nad Avstrijo, kakor tudi »Staročehi« ne. V takratnem prvem zasedanju državnega zbora so bili za Čehe in Slovence Palacký, Rieger in Toman oddali slovesne in nehlinjene izjave, da nam je Slovanom Avstrija potrebna. Stali so torej še vedno na istem stališču, kakor leta 1848. V debati o adresi glede razpusta ogrskega deželnege zbora dne 23. avgusta 1861 je dejal dr. Toman v dunajskem parlamentu: »Češkemu in slovenskemu narodu, da se ohrani, je vse ležeče na tem, da se močna Avstrija vzderži, zakaj Čehe ni volja, da bi jih velika Nemčija potopila; mi Slovenci pa bi tudi ne hotli gledati in terpeti, da bi med Nemcom in Lahom se čez našo deželo in čez naše kosti boj unel za jadransko morje in bi nas požerl.«⁵³

Bleiweis je kot prepričan »avstroslavist« Kopitarjeve tradicije ob tej priliki te obdolžitve Slovencev v prizadevanju po samostojnem jugoslovanskem kraljestvu priobčil v »Novicah« uvodnik »Naš program«, v katerem je na koncu poudaril naravnost Kopitarjevo misel: Dolže nas — pravi urednik »Novic« — da hočemo nemščino izpodriniti in ustanoviti jugoslovansko kraljestvo. Mi nočemo nič drugega, nego da se v praktičnem življenju uveljavi naš jezik. »Zatoraj; in ker je materni jezik naravna in najkrajša pot do omike; ker je materinščina najterdnejša podlaga za vsaki drugi jezik in nauk, in naposled, ker je politična in sodna uprava najcenejša, najpravičnejša in najložja, ako se upravlja v jeziku narodovem, terjamo: da se naš domači slovenski jezik

⁵² Krain und das Deutschthum, str. 10.

⁵³ Novice z dne 11. septembra 1861, str. 309.

vpelje v naše šole in pisarnice.» Na jugoslovansko kraljestvo od nas nihče ne misli, pač pa marsikdo od nas želi, da bi tudi naši južni bratje prišli k nam in se združili z nami v Avstriji pod habsburškim žezlom.⁵⁴

S temi «kulturträgerskimi» dopisniki iz Ljubljane in drugih mest in trgov na Slovenskem, ki so pisali v tem smislu zoper narodni slovenski pokret deloma po dunajskih, graških in tržaških nemških listih, deloma v uradni «Laibacher Zeitung» (dokler si niso leta 1868. ustanovili svojega posebnega «Laibacher Tagblatta»), je Bleiweis vsa 60ta leta stalno polemiziral v vsaki številki «Novic». Te njegove polemike so bile vedno lapidarne, stvarne, žgoče in temperamentne ter so še danes nevenljiv list v že dokaj oskubljenem lavorjevem vencu na glavi «očeta slovenskega naroda». Dr. Josip Vošnjak, ki je bil v poznejši mladoslovenski dobi v najhujši opoziciji proti Bleiweisu, pač ni brez vzroka zapisal v svojih «Spominih», ko je govoril o teh polemikah, naslednjih vrstic: «Ko bi Bleiweis družega ne bil spisal, kakor vse te mnogoštevilne polemike, ki so res v srce zadevale nasprotnika, bi se mu moralo odkazati prvo mesto med probuditelji naroda.»⁵⁵

Za Bleiweisom so v tem boju stali redki narodno-zavedni slovenski izobraženci, zlasti pa nižja duhovščina, medtem ko je bila višja z ljubljanskim škofom Vidmerjem na čelu še precej jožefinistično-germanizatorična in je svoj tozadevni vpliv uveljavljala v sebi izročeni takratni konkordatni šoli.⁵⁶ Odločno pa se je med narodne prvoboritelje uvrstil lavantinski škof Slomšek, ki je v septembru 1861 (eno leto pred svojo smrtjo) na Slatini govoril svojim duhovnikom: «Lani sem o koncu duhovnih vaj svoje drage sodelavce v slovenskem vinogradu svaril, ne previsoko narodnih perut povzdigati in ne dražiti Levijatana narodnih prepiranj... letos pa opominjam in

⁵⁴ Novice z dne 6. novembra 1861, str. 367.

⁵⁵ Dr. Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana, 1905, str. 93.

⁵⁶ Glej mojo knjigo «Kersnik, njega delo in doba» I., str. 61.

prosim vas, ne dajmo nemškutarjem živelja našega zatreti, ne dopustimo pogasiti iskre domače ljubezni, ne poteptati v smeti milega jezika maternega, kakor bi nemškutarji radi. Naš materni jezik je varh prave vere... Svoje dni je nemščina za mizo sedela in še sedi; slovenščina je za vratmi stala in ji služila. Zato je gospoda nemško govorila in še govori, dokler so le posli slovensko gučali! Zdaj hlapci in dekle nemško govorijo in se besede matrne šramujejo; evo bratje! tedaj pa mi slovenščino za mizo posadimo in jo počastimo, kakor svojo milo mater!»⁵⁷ V teh in takih besedah slovenske duhovščine je seveda prihajal do izraza predvsem glas krvi in stalni dotik z domačo kulturo, a mogočen sodoben impulz je za duhovščino bil tudi v tem, ker se je prav tako proglašal slovenski jezik za »varha vere«, kakor so nemški »kulturträgerji« proklamirali nemščino za istovetno z napredkom in svobodomiselstvom. Pod geslom dveh jezikov sta se takrat v škodo naše kulture bila dva svetovna nazora, okoliščina, ki je rodila marsikatero zablodo...

O številu teh »kulturträgerskih« dopisnikov pravi Bleiweis, da je bilo teh mož, ki bi jih mogli imenovati snovatelje nemške stranke na Kranjskem, kakih šest ali sedem. Ime enega so »Novice« kmalu razkrile. Bil je to urednik »Laibacher Zeitung« neki dr. Issleib.⁵⁸ Iz kroga teh dopisnikov je izšla o božiču 1861 nemška brošura, ki je v tako zvanih »knittelverzih« smešila slovenske politične prvake.⁵⁹ Tu se opisuje najprej dr. Bleiweis kot »stari lev«, kako je, posnemajoč češkega dvorepatega leva, ustanovil novo zavezo, imenovano »Novizen-Orden«. »Novizenmeister« postane seveda on sam.

⁵⁷ Novice z dne 4. decembra 1861, str. 401.

⁵⁸ Novice z dne 24. aprila 1861, str. 159 in še večkrat.

⁵⁹ Eine Thierfabel aus Krain. Erbauliche Historia für mäniglich zu Nutz und Fromm. In zierliche Knittelreimlein gebracht durch Jocosum Hilarium den Jüngeren. Wien, 1861. (S pomočjo »knittelverzov« se je vršila nemška agitacija že ob prvih volitvah v ljubljanski občinski zastop dne 21. in 22. februarja 1861. Glej »Novice« z dne 27. februarja 1861, str. 73.)

«Wer anders sollte wohl König sein?
 Ein kluger Kopf und fest von Sinnen,
 Von aussen Eis, doch Glut von innen,
 Er ist ein Original für wahr,
 Erfand eine neue Art zu brüllen sogar,
 Ob ihn gleich darob die andern nicht versteh'n,
 Gemach, gemach es wird schon geh'n.»

V zadnjih navedenih verzih pamfletista je mišljena književna slovenščina (eine neue Art zu brüllen), ki je bila zaradi svoje večje bližine k drugim slovanskim jezikom tej stranki trn v peti in stalna tarča napadov kot «novoskovan» jezik. Proti nji so ti možje zagovarjali tako zvano «krajnsko špraho», v kateri so videli most, po katerem se je bil naš narod že napotil v kulturni nemški objem.⁶⁰ — Kot drugi je v «Thierfabel» karikiran v podobi «ognjevitega konja» dr. Lovro Toman, ki ga pošilja dr. Bleiweis na Dunaj v parlament, da tam «rezgetá» o sramoti.

«... dass deutsche Bären das Land verwüstet
 Dieselben sich überall eingenistet,
 Man möge fürder die Thiere lassen nach Wahl,
 Sich absondern im eigenen Stall...»

Kot naučni minister levjega kraljestva se opisuje Macun v podobi «vremenske žabice»; v službi domačega tajnika «stolcira» mlad petelin — dr. Etbin Costa.

«Er liebte es früher zu kratzen auf deutschem Mist,
 Wie es Gebrauch bei Hähnern und Hähnen ist.»

V službi juvelirja krone in ceremoniarja se opisuje župan Ambrož, stari lisjak

⁶⁰ Da bi oslabil geslo «kranjstva» proti «slovenstvu», je Bleiweis leta 1862. priredil v novoustanovljeni ljubljanski čitalnici predavanje, ki je izšlo tudi v posebni brošuri pod naslovom «Slovenski jezik pa krajnska špraha». Podučno-humorističen govor. V Ljubljani 1862.»

»Ein alter Pfiffikus, ein echter ,Kehr dich nach dem
Winde'
Versteht er sich zu flüchten bald unter die Eiche, bald
unter die Linde.»

(Namigovanje na to, da je Ambrož že od leta 1848. sem
včasih rad potegnil z liberalci.) — Potem se smeši kot
«stari volk» in «rabulist» advokat dr. Ahačič. — Nadalje
se v karikirani obliki opisuje nastop te «noviške zveze» v
gostilnah, na Bledu pri Tomanovem literarnem kongresu,
ustanavljanje ljubljanske čitalnice, izbruh smrdljivega
«slovenskega duha» iz dima in kadilnice, ki jo je poprej
kralj Bleiweis napolnil s podneto «modernega husitizma
in nacionalnega obskurantizma» ter

«mit des Hahnes Schriften
Mit duftenden Kräutern von Tomanien's Triften
Er legte alle Nummern des Novizenblattes hinein,
Ein reiches Archiv gemeiner Schömpferei'n.»

Za avtorja tega pamfleta so imele «Novice»⁶¹ sloven-
skega poslanca Karla Dežmana, ki je prav takrat v parla-
mentu odpadel od narodne stranke. Mnenje o Dežmano-
vem avtorstvu je zlasti utrdil dr. Valentin Zarnik s svojo
protibrošuro «Don Quixotte della Blatna vas»,⁶² to
mnenje se je obdržalo do naših dni. Še «Anonymenlexi-
con» dunajskih bibliotekarjev Holzmann in Bohatta⁶³

⁶¹ Novice z dne 25. decembra 1861, štev. 52, str. 429.

⁶² To brošuro je kot odgovor na «Tierfabel» izdal Zarnik
leta 1862. (radi cenzure) v Zagrebu pod psevdonimom «Servantes
mlajši». V nji se z jezikovno-ohlapno drastiko, deloma v verzih,
deloma v prozi popisuje v «Predigri», kako Thusnelda, kraljica
Walhalle, pridobi Jocos (Dežmana) za Germanijo, v I. dejanju
Jocosov nastop med nemškimi žurnalisti na Dunaju, v II. dejanju,
kako piše Jocosus «Tierfabel», v III. dejanju, kako veliki nemški
pisatelji z ogorčenjem trgajo «Tierfabel», v IV. dejanju pa se
popisuje napad tržaških Cimbrov na ljubljansko čitalnico pod
vodstvom Jocos, ki se ob smehu čitalničarjev ponesreči.

⁶³ To ugotavljam po ohranjenem eksemplarju te «Tierfabel»,
ki ga je dne 20. I. 1884 s posvetilom podaril profesorju Binderju

ima Dežmana za pisca te brošure. Prav za prav pa je bil njen avtor ljubljanski zdravnik, tirolski rojak — dr. Fritz Keesbacher.

Bleiweis imenuje med nasprotniki slovenskega kulturnopolitičnega gibanja na prvem mestu narodne nemarneže, ki so bili preleni, da bi s samoučenjem nadomestili, česar jim ni dala šola; na drugem mestu od teh in priseljenih Nemcev odvisne kreature brez lastne volje, na tretjem nemške «Kulturträgerje». Ne omenja pa v citiranem članku kategorije mnogo bolj nevarnih nasprotnikov, visoko inteligentnih in aktivnih mož, ki so se v svojih mladih letih samostojno izobrazili v materinščini in vzljubili njeno kulturo, ki pa so v teh letih obnavljajočega se ustavnega življenja odpadli od slovenske stvari, se pridružili nemški stvari in postali voditelji ne samo prvih dveh skupin svojih nemškutarskih rojakov, ampak tudi tretje, po izvoru tuje kategorije kot idejni inspiratorji tiste smeri slovenskega kulturnopolitičnega življenja, ki jo poznamo v naši preteklosti pod imenom «nemškutarstvo». Tip tega nemškutarstva je bil *Dežman*. Zakaj Bleiweis tega tipa ni označil v omenjeni karakteristiki, napisani v času, ko se je bil njegov glavni nositelj že na novo orientiral in opredelil, nam postane morebiti jasno, ko se nekoliko globlje zamislimo v Dežmanov problem, ki še do danes ni popolnoma jasen. Ta problem so «Staroslovenci» in pozneje tudi malone vsi «Mladoslovenci» odpravljali enostavno z globokim zaničevanjem prav do Dežmanove smrti. Edini Fran Levec je ob smrti tega moža v nekrologu, ki mu ga je posvetil, simpatično opisal njegove duševne darove, kratko skiciral njegovo slovensko delovanje prve dobe, njegov pomen kot učenjaka, prirodoslovca in starinoslovca v drugi dobi, ko je vodil ljubljanski muzej in mu 2. decembra 1868 s krepko slovensko besedo, «kakršno je slišati malokdaj», slovesno

sam — Karl Dežman (danes last dedičev dr. Rožiča) in v katerem je lastnoročno razrešil psevdonim in živalska imena karikirancev.

odprl novo poslopje «Rudolfinum» in izpremenil neznatni pokrajinski muzej v «veličasten zavod, katerega redkim zbirkam se po pravici čudi znanstveni svet». Le rahlo se Levec dotakne enega ključa v Dežmanov problem, njegovega razmerja do Toman in Coste, in se zadovolji z nekoliko prekratko ugotovitvijo: «Politika je bila nesreča naša in — njegova!»⁶⁴

Podrobno se ukvarja z Dežmanovim vprašanjem dr. Lončar v svoji razpravi «Dr. Janez Bleiweis in njegova doba», omenja po Levcu Dežmanovo slovensko delovanje in znanje, ugotavlja po izjavah Levstika, Svetca, Trdine in dr. Jos. Vošnjaka kot močno gibalo v sporu s Tomanom in Costom Dežmanovo častilakomnost in ljubosumnost, razpravlja na podlagi njegovih lastnih pisem Zarniku in Bleiweisu o njegovih simpatijah do nemške kulture kot pomočnice začetne slovenske in pravi: «Ako je zagovarjal Dežman nemško kulturo kot sredstvo k lastnemu [slovenskemu] napredovanju, je s tem le glasneje poudarjal to, o čemer so drugi [slovenski voditelji] tem manj govorili, čim bolj so v istini to sredstvo uporabljali.» Dr. Lončar prihaja do zaključka: «Usodno za nas in za Dežmana je bilo to, da je začel nemško kulturo, ki nam je bila izprva le sredstvo, zamenjavati s ciljem.» Najbolj se je približal dr. Lončar rešitvi Dežmanovega problema tam, kjer piše: «Kot svobodomislec je imel . . . v cerkvenopolitičnih vprašanjih svoje stališče, različno od večine narodne stranke. Kje naj bi bil našel tla za svoje ideje? Med kmetskim ljudstvom, ki ga je vodila duhovščina in čigar narodno-politični program je zastopal dr. Bleiweis, ni bilo misliti na uspešno delo. Zakaj, slovenski kmet ni mogel pogrešati vodstva svoje duhovščine, ker je bila vsa naša socialna struktura še v povojih in ni bilo razven duhovnikov in peščice posvetnjakov-inteligen-tov nobenih drugih slojev, ki bi bili delali za narodno osvoboditev Slovencev.» Končno obžaluje dr. Lončar, da se Dežman ni odločil za ustanovitev slovenske napredne

⁶⁴ Ljubljanski Zvon, 1889, str. 256.

stranke in se lotil «dela po naših nemških in ponemčenih mestih in trgih v znamenju slovenske narodnosti in svobodomiselnosti».⁶⁵

Poskusimo še mi na podlagi gradiva, ki nam je danes na razpolago, rešiti vprašanje te vrste nemškutarstva v dobi 60ih let, ki je zelo važno tudi za osvetlitev pogojev, v katerih se je takrat oblikovala naša duševnost.

(*Dragotin Dežman* (rojen 1821, umrl 1889) je bil dete predmarca. Dovršil je gimnazijo v Ljubljani leta 1839. Tu je študiral samo višjo gimnazijo (nižjo je absolvirал v Inomostu) in se duševno formiral v Prešernovem odporu in srdu zoper duševni in upravni pritisk Metternichove vlade. Bil je občudovalec organizacijskega dela Prešernovega prijatelja, v Ljubljano pregnanega Poljaka, Korytka, idealistične, z delom se tolažeče mladostne žrtve tega sistema. Ob smrti tega mladeniča je kot osmošolec pretakal bridke solze in s svojimi sošolci nosil njegovo krsto k Sv. Krištofu. Potem je deset let prebil na Dunaju na univerzi. Najprej je študiral medicino, pozneje jus in se leta 1849. povrnil v Ljubljano kot doktorand. Vstopil je med sotrudnike «Slovenije», političnega glasila napredno usmerjene mladine, in pomagal pogosto tudi v njenem uredništvu. V ta list je napisal n. pr. za novo leto 1849 svoj zanosni članek «Slava Slavjanam!», ki prekipeva od slovenskega in slovanskega narodnega navdušenja in se včasih bliža celo Koseskega patetiki, ki pa ni samo bobneča, ampak vsebuje toploto srca. S krepko, ognjevitno besedo govori za to, da postanejo razcepljeni slovenski rodovi eno in se oprejo na ostale Slovane. K «zornici slavjanstva», pravi, je bil v pravkar preteklem letu 1848. povabil zvon k slovanskemu shodu v Prago. «O zlata Praga! tako si ti, svojega poklica nikdar zabivši, po preroški pomembi svojega imena Prag postala, čez kateriga je prerojen slavjanski duh zopet v beli svet stopil. V tvojimu oserčju je bila zakopana vejica staroslavjanske lipe, zadno znamenje naše nekdanje edinosti...

⁶⁵ Bleiweisov zbornik, str. 189.

„Čuli v radosti smo rujoveti češkiga leva“ . . .»

Nato obrne svoj pogled na Slovaško: «Tam zaklikne na skali orel tatranski, polomljene so mu perute, smertne rane do serca skopane . . . slovaška vila ga miri in tolaži, njemu rane zaceluje in ž njim jade jadikuje . . .» Nato se avtor okrene proti Srbom: «Zagledam pod lipo slepiga pevca, in okrog njega dični venec junaštva in lepote . . . ostudni Madžar Serbske orliče strašit hoče. Pa kaj bi to Serba strašilo? junaška pesem mu je šola, bojiše vaja junaštva. O slavni Serbi! kterim so sablja, gosli in puška kot sveta trojica v časti . . .» Dežman zaključuje svoj članek z besedami: «Treba je nam že zdaj se v duhu vdeležiti pri vseh slavnih delih naših slavijanskih bratov, kar si oni pridobejo, je tudi nam pridobljeno . . . Slava Slavjanam!»⁶⁶

V istem času zleti po odmoru petnajstih let nov, peti roj «Kranjske čebelice» v pomladanski slovenski svet. Dežman jo pozdravi v «Sloveniji» kot nekdanjo «nevtrudljivo nabiravko sladkost domače poezije». Ogorčeno daje duška svojemu srdu zoper predmarčni pritisk, zoper «tisto votlo nemškutarsko šapo, ktera je posebno v zadnjih letih prav ostudno našo domovino prepihavala in v svoji ošabnosti vse cvetlice posmodit hotla». Vesel je, da je «zdaj konc tiste težave», raduje se zlasti nad javnosti dotlej še neznanimi Prešernovimi pesmimi, ki jih ta zvezek «Čebelice» prinaša in pravi o tem svojem pesniku, za čigar veličino mu ni vse njegovo poznejše življenje skalilo globokega občutka in smisla: «Prešernove pesmi, ktere tukaj beremo, slavno dokažejo, de nobeden slovenskih pevcov v razumljivosti sklada, v lahkogibčnosti verstic, v sladkosti kremlja našiga Prešerna ni, in ne bode prekosil.» Ta Dežmanova sodba o Prešernu je v dobi, ko je bil že Bleiweis, s svojim Koseskim celo mladini (n. pr. Trdini) zatemnil Prešerna, posebno pomembna.

Potem ko je zamrla «Slovenija», se je Dežman pridružil «Novicam» in jih včasih celo urejeval, kadar je

⁶⁶ Slovenija z dne 2. januarja 1849, str. 1.

Bleiweis odpotoval.⁶⁷ V ta list je napisal leta 1850. obširno oceno Grünovih prevodov slovenskih narodnih pesmi,⁶⁸ v kateri izvaja: «Naš slavní rojak Anastazij Grün je izdal ‚Volkslieder aus Krain‘. Slovenska Modrica je s tem vencem slavo pridobila po vsem kulturnem svetu. Kaj pa poreko njeni sovražniki, kateri vse, karkoli le po slovenšini diši, z gadjim jezikam opikajo? Kako pisano bojo oni gledali, ki vsako gibanje domovinskiga duha kot znamenje neomikanosti, zarobljenosti, barbarstva grajajo, če bojo zaslišali, de se je velikan nemških pevcov s takimi barbarskimi rečmi vkvarjal? Tudi v ti knjižici bojo strupa za se iskali, pa našli ga — ne bojo, ker jim preveč le sladki med ponuja.» Po teh besedah s prísrčnim čutom in pesniško besedo opisuje lepoto slovenske narodne pesmi.

V naslednjih petih letih Dežman živahno sodeluje zlasti pri Bleiweisovem «Koledarčku», posebno s pesmici, o katerih pravi Levec po vsej pravici, da se odlikujejo «po svojem globokem čutu in plemenitem veselji do lepe prirode», po «politični odločnosti», «pripovedni nadarjenosti» in «zdravem humorju». Humoristična je zlasti pripovedna pesem «Proklete grablje»,⁶⁹ ki je postala za avtorja samega pozneje tako krvava maščevalka in pravi nemškutarski bič, ki si ga je sam spletel. Dežman je pisal domač, živahen in krepak, dasi slovniško precej ohlapen jezik. Bil je vsestransko izobražen, v zgodovini in prirodoslovju, v starinoslovju pa naravnost strokovnjak. Poznal je dobro tudi literature, zlasti slovensko, Kopitarja, slovenske protestante,⁷⁰ bil je poseben občudovalec Prešerna in je v tem nemškem članku s ponosom pisal: «Der gelehrte Čelakowsky machte die Čechen zuerst mit unserer čbelica bekannt, und der grosse slavische Dichter

⁶⁷ Levec, Ljubljanski Zvon, 1889, str. 254.

⁶⁸ «Slovenske narodske pesmi v nemško prestavljene», Novice, 1850, štev. 44—48, 50.

⁶⁹ Koledarček slovenski za leto 1855, str. 55.

⁷⁰ Prim. njegov članek «Dürfen die Krainer ihre Sprache die slovenische nennen», Ilirisches Blatt, 1849, štev. 50—52.

Kollar erklärt die Preßernschen Stanzen als die wohlklingendsten, die je ein Dichter geschrieben.» Dežman je bil tudi v ozkem stiku z nadarjenimi in za literaturo se zanimajočimi ljubljanskimi gimnazijci. Kakor vemo, so ga poznejši «vajeenci» po prestanku «Bčele» prosili, da bi z njihovim sodelovanjem izdajal leposlovni list v Ljubljani.

(Dežmanov odpad, ki se je izvršil za široko javnost popolnoma nenadoma v državnem zboru leta 1861., se je moral seveda pripravljati dalje časa.) Že Levec je namignil na spor med njim in drjem. Costom v letu 1859. in pokazal je na odmev tega nesoglasja na neko mesto v Costovem predgovoru k «Vodnikovemu spomeniku». Dr. Lončar je stvar pomaknil še za eno leto globlje in je omenil, da Davorin Trstenjak dne 28. aprila 1858 piše Bleiweisu o svojem znanstvenem nasprotju z Dežmanom. Tu mislim, da smo sedaj že na pravi poti in gremo lahko dalje do rešitve Dežmanovega problema.

Pred nekaj leti mi je prišlo v roke pet rokopisnih pol, popisanih z Dežmanovo roko.⁷¹ To so Dežmanove opazke k zgodovinskim, starinoslovskim, mitološkim in etimološkim razpravam, ki so jih prinašale «Novice» med leti 1853. in 1858. iz Hicingerjevega, Poženčanovega, zlasti pa Trstenjakovega peresa. Te Trstenjakove razprave tvorijo danes naravnost kuriozno-humoristično berilo. S približno istim čustvom jih je moral prebirati tudi Dežman, v tisti dobi eden naših najbolj kritičnih zgodovinarjev. O tem nam pričajo omenjene njegove opazke.⁷²

⁷¹ Te pole je Dežman nekoč, ko je pospravljajl svojo pisalno mizo, vrgel med makulaturo. Pobral in spravil jih je njegov «famulus», znani vratar deželnega muzeja Kobal, čigar sin, prof. Franc Kobal, jih je izročil meni.

⁷² Teh opazk Dežman najbrž ni pisal v teku vseh šestih let izhajanja omenjenih razprav, na katere se nanašajo, ker piše Bleiweis leta 1854., da ga je njegov «prijatelj» Dežman glede na Trstenjakove članke opozoril, da je že Grimm svetoval, naj bi kakšen slavist proučil lastna imena na rimskih spomenikih v Iliriji in Sarmaciji in preiskal, če niso bili njih nositelji Slovani. (Novice, 1854, str. 59.) Dežman je po vsej priliki sestavil te

Namen Trstenjakovega, v «Novicah» 50ih let posebno bohotnega znanstvovanja je bil, da dokaže, da «od nekdanj že tukaj prebiva moj rod», to se pravi, da se Slovenci niso priselili v kraje, ki jih sedaj naseljujejo, ampak da so prastanovalci teh dežel. V zvezi s tem namenom je skušal dokazati starodavnost svojega rodu s tem, da je vse slovanstvo izvajal iz stare Indije, iz sanskrta. Veliko važnost je videl v slovanski mitologiji, ki jo je spravljal v ozko zvezo s staroindijsko. Bahaško je operiral z neštetilnimi citati, navajal učena dela v najrazličnejših jezikih in sipal okrog sebe z najznamenitejšimi imeni učenjakov vsega sveta.

Dežman je v teh svojih rokopisnih opazkah nabral pisan šop Trstenjakovih našopirjenih izmišljotin. Ni je skoraj trditve v njegovih razpravah, da bi ji Dežman ne pristavil svoje stereotipne opazke: classisch! In po vsej pravici! Trstenjak prihaja do zaključka, da so Slovani prišli iz Indije, seveda kot budisti, odtod pri njih imena Buda, Budišin, Budjejovice, Budina! Častili so boga Živa, ki je jahal na biku, imenovanem Muri, odtod Mura, Murko! Sploh je videl Trstenjak vso menažerijo, ki obdaja staroindijske bogove, v slovenskih krajevnih in lastnih imenih; operiral je s samimi psi, medvedi, merjasci, najrajsi pa z voli, biki in turi. Rimski Juvavum je izvajal iz «ul» = vol (pravi, da je slišal nekega gorénjskega kmeta reči: «ule naprezi»!). Krajevno ime Trnovci je izvajal od tura, prav tako tudi «Tirol». Neki vol boga Živa se je imenoval «kala», odtod je Trstenjak izvajal ime Celje. Udmat mu je bilo «čisto indiško ime»! Zraven je zatrjeval: «Ne sme nas čudo vzeti, da so stari vodam davali imena bikov.» Skoraj pri slednji Trstenjakovi trditvi se mora Dežman zgražati in se oddihovati z vzkliki, kakor: «Classischer Unsinn», «Grenzet an

opazke, ko je še enkrat zdržema proučil zlasti Trstenjakove spise v teh šestih letnikih «Novic», z izrecnim namenom, da zavrne njih fantastične rezultate, in to leta 1858. V neki opazki pravi naravnost: «Treffend zur Entgegnung!»

Wahnsinn», «Alle Thiere macht sich Terstenjak dienstfertig», «Vse je pretrmasto, prebikasto». Končno se mu podedi izpod peresa zbadljivo-duhovita kombinacija, ki jo srečamo pozneje pri Levstiku: «Turstenjak»!

To in tako našopirjeno in napihnjeno navlako, katere avtor se je še po vrhu ponašal z najstrožjo kritičnostjo,⁷³ je spremljal dr. Bleiweis z bombastičnimi slavospevi: Trstenjak «nas uči do jedra poznavati domovino, ktere starodavnost nam je bila dosihmal zelo neznana», on «razjasnuje zgodovino domačo po poti, ktera je gotoviša, kakor vsaka druga; saj vemo, kako se zgodovina dan današnji piše (fabricira)» ... «Res je tudi, da Terstenjakovi spisi niso za vsacega bravca in sploh za vse tiste ne, ki v lahkonožni 'belletristiki' išejo slavo slovenskega slovstva, in kterim je branje 'novel' in 'kratkočasnic' najbolj pri sercu. Al s samo takim blagom si 'Novice' ne prizadevajo bravcem vstreči, ker njih namen je višji. 'Novicam' gre s Terstenjakovimi spisi sedaj, kakor leta 1844, 1845, 1846 s Koseskovimi pesmami ... [Kakor takrat Koseski je] tudi Terstenjak stopil s čisto novim blagom na svetlo in nam zlato rudo odpera, s ktero ravna jo nekteri sedaj, kakor uni nekda j s Koseskovimi biseri.»⁷⁴ In še leta 1857. piše urednik «Novic» o Trstenjakovih razpravah: «... berž spoznavši ceno važnih preiskav na tem poprej zapuščenem polji so si 'Novice' v čast šte le razglašati jih domovini v korist in slavo!»⁷⁵

«Oče slovenskega naroda» je povzdigoval na svoj kulturni Olimp čudne veličine: za pesnika je kronal Koseskega, za znanstvenika Trstenjaka, samo bobnečo, narodno-našemljeno *lepo laž*. Nato si je pridružil kot političnega pribočnika še drja. Etbina Costo. Ta je bil še nedavno navdušen German, proti koncu se je začel vsiljevati v slovensko javnost najprej na literarnem področju:

⁷³ «Trikrat veči bi morala biti naša kritika», piše ob neki priliki Trstenjak (Novice, 1853, str. 199).

⁷⁴ Novice z dne 29. decembra 1855, str. 410.

⁷⁵ Novice z dne 28. januarja 1857, str. 30.

Sprožil je na seji kranjskega zgodovinskega društva dne 5. novembra 1857 idejo, da izda «Vodnikov spomenik», nakar so vsi okrog njega «stermeli in z glavami majali», kakor pravi sam v predgovoru te knjige.⁷⁶ Verjetno domneva Levec, da je bil med temi začudenci tudi Dežman, ki je pozneje ustanovil res znanstveno muzejsko društvo, medtem ko je zgodovinsko društvo, domena obeh Costov, očeta in sina, konec 60ih let zaspalo in razpadlo. V predgovoru iste knjige se Costa v znanem Levstik-Bleiweis-Hicingerjevem boju zaradi kritike uslužno postavlja na Levstiku sovražno stran, citira Bleiweisovo tirado zoper Levstikovo zahtevo po kritiki in pristavlja, naj se tudi spisi večine njegovih sotrudnikov, ki se ukvarjajo «s slovnostjo in učenostjo samo iz veselja in ljubezni do nje» — ne stavijo «pod tako mero, kakor dela mož, kateri se pečajo edino in najimenoitnejše z lepimi vedami in slovnostvom».

Po izdaji «Vodnikovega spomenika» se je dr. Etbin Costa vsilil v politiko preko «Pomožnega društva za obrtnike in rokodelce», ki je leta 1861. vzelo agitacijo za prve deželnozborske volitve v roke. Ko je poročal o občnem zboru tega društva v tem letu, piše Bleiweis v «Novicah», da se je ustanovnik in predsednik Horak na njem «posebno» zahvalil «gosp. dr. Etbinu Costa-tu», kot društvenemu svetovalcu v pravnih zadevah in pristavil o njem od svoje strani, da «se že več časa za vse občnokoristne in domače zadeve s tako umnostjo in iskrenostjo poganja, da ga res more domovina naša radostno med svoje prave sinove šteti».⁷⁷ Tako je vzhajala ob Bleiweisu tretja laži-zvezda, sedaj v politiki...

V marcu 1861 so se vršile prve ustavne volitve za deželni zbor, ki je imel pozneje iz sebe voliti državne poslance. Kmetске občine na Kranjskem so volile Slovence, mesta in trgi deloma Slovence, deloma pa Nemce in nemškutarje. Koroške in spodnještajerske volitve so iz-

⁷⁶ Vodnikov spomenik, Ljubljana 1859.

⁷⁷ Novice z dne 27. februarja 1861, str. 73.

padle nemškutarsko. Proti propadlemu drju. Razlagu se je v Ljutomeru agitiralo: «Pop je, on bi rad mešnikom vekše pravice pridobil.»⁷⁸ V Ptujju je bil proti slovenskemu kandidatu izvoljen Nemec Mihael Herman, o katerem piše dopisnik «Novicam», da je «sicer viditi učen mož; al ker ni naše kervi, ne vemo, ali bo imel kaj serca za slovenski narod. Bog ga razsvetli, da bi se za nas reve potegnil».⁷⁹ Slovenci na Štajerskem so se nekoliko zanašali za deželni zbor samo na virilista Slomška in celjskega poslanca, ondotnega advokata drja. Mörtla, koroškega Slovenca, ki pa se je izkazal za nemškutarja in se leta 1863. sploh odpovedal poslanstvu. Pač pa je Goriška izvolila šest slovenskih poslancev, med njimi tudi vrlega tomajskega posestnika Črneti, ki se je pozneje tako odlikoval v državnem zboru.

Dežmana je priporočil v «Novicah» neki dopisnik «Izpod Triglava» kot kandidata za Idrijo, njegovo rojstno mesto, kjer je bil tudi izvoljen in kasneje iz kranjskega deželnega zbora poslan na Dunaj kot državni poslanec. «Novice» so javile, da bosta Toman in Dežman dne 24. aprila odpotovala na Dunaj in vzela s seboj slovensko spomenico na Schmerlinga z 20.000 podpisi. Slovensko dijaštvo na Dunaju je na južnem kolodvoru slovesno sprejelo oba poslanca in častilo zlasti Tomana, kateremu je istočasno 69 dijakov poslalo zahvalnico za to, da je malo prej v kranjskem deželnem zboru z učinkovito zgovornostjo zahteval, da naj bo opravični jezik zbora slovenski. Sporoča se nam, da je govoril dijakom na kolodvoru tudi Dežman in jim priporočal, naj si jemljejo Slovenke za žene.

A mož je takrat bojeval ali je bil najbrž dobojeval že v zadnjih 50ih letih v svoji duši težke notranje boje, o katerih nam priča njegovo pismo, ki ga je pisal že dne 9. januarja 1861 Valentinu Zarniku, ko ga je nadlegoval v imenu slovenskega društva na Dunaju (slovenskih

⁷⁸ Novice z dne 27. marca 1861, str. 106.

⁷⁹ Ibid.

visokošolcev), naj bi pričel izdajati takrat splošno zahtevani slovenski politični časnik. V tem pismu piše Dežman Zarniku, da bi Slovenci in avstrijski Slovani bolj kakor političnega lista potrebovali »pasionskih bukvic«, ki bi jim predočile, kako so leta 1848. »sveto svobodo... kot mrho po glavi bili in tako dolgo trpinčili, da je uboga reva oči zatisnila in za 11 let srečno v Bogu zaspala«. »Tačas so naši časnikarji le od narodnosti in slovanskega jezika blebetali, svobodo pa so kot deseto hči preganjali.« »Komaj začnemo zdaj nekoliko prostejši sopsti... se zopet čujejo ravno tisti ostudni glasovi o narodnosti in o jeziku.« Dežman svetuje, da bi se rajši skesali, si potrkali na prsi in rekli: »Sveta svoboda, odpusti nam in nebeška luč omike razsvetli možgane!« »Če bomo na ta način sami sebe spoznali, če se bomo spokorili, če se bomo zavedli, da ne nemščina, temveč naša lenoba, naša farska potuhnjenost in pohlevnost, naše črtenje vsake zdrave in pravične kritike, naša zaljubljenost v jerhaste hlače, v kranjske oštarije in v pijančevanje, naša apatija za javne reči, naša tesnosrčnost, naša prazna baharija, naša požljivost po ravsanju in kavsanju, naša surovost so poglavitni vzroki, da ne napredujemo; če bomo k temu spoznanju enkrat prišli, takrat bomo šele v resnici svobodni postali. Do tiste dobe pa po svetlobi hrepenečemu Slovincu le nemška omika pravo pot napredovanja pokazati more... Ako se nemščini popolnoma odpovemo, bomo kmalu obskurantizmu in ultramontanizmu zapadli.«

Kakor se je zdaj Dežman odločil za tesno zvezo z Nemci, o katerih trdi, da jim kot omikanemu narodu niti na um ne prihaja, da bi »naš jezik in naš narod zatrli«, prav tako odklanja sedaj prizadevanje po zedinjenju z ostalimi južnimi Slovani. O Hrvatih pravi, da so bili »od nekdanj rablji absolutizma«. Pikro pripominja, kako so se leta 1848. vedli Jelačičevi vojaki, »rešitelji Avstrije«, na Dunaju. Vsi peki in branjevke so se jih bali. Anatomu Hyrtlju so v njegovem inštitutu izpod anatomske preparatov izpili špirit. »Kam bo lepa slovensčina prišla, ako jo hrvaškemu barbarstvu izročimo?«

vprašuje sedanji Dežman in izjavlja določno, da so njegove misli «sedanjim terjatvam slovenskih kolovodij diametralno nasprotno. Ko bi izdajali političen list, pravi, bi morali v njem v prvi vrsti žigosati «šalobardijo» in «puhlost» večine tedanjih slovenskih javnih prizadevanj, zlasti pa «prazno baharijo». Toda dokler «so ušesa za resnico gluha», bi prišel v nevarnost, da ga križajo. Končno pravi, da trdno upa, da Zarnik ni bil med tistimi visokošolci, ki so se šli «škofu in dvornemu slugi Strossmayerju» za to zahvalit, ker je Slovence «ministru uka in bogočastja rekomandiral».⁸⁰

Prevzet od takih nazorov, o katerih poudarja, da ni prišel do njih kakor kakšen dr. Vincenc Klun, «ki le gleda, kakšen veter da piha», je sprejel Dežman poslanski mandat, odšel s Tomanom in drugimi slovenskimi poslanci na Dunaj v parlament, od koder je v prvi polovici leta 1861. pisal tudi Bleiweisu nekaj pisem, ki so se nam ohranila. V prvem pismu poroča o izročitvi peticije Schmerlingu, ki je obljubil rešiti to reč v smislu enakopravnosti. O Tomanu pravi, da je ministra «prav krepko nagovoril» in ga opozarjal na Slovence kot jez proti «zmiraj dalji segajoči italijanščini». Dalje opisuje Dežman stranke v zboru, zlasti obe nasprotni si glavni stranki: avtonomiste s Čehi na čelu in nemške centraliste. Upa, da «med tema obema strankama se bo prav krepko jedro brambovcev pravega napredovanja osno-

⁸⁰ Naši zapiski, 1909, str. 11 do 13. — Adresat tega pisma Valentin Zarnik pisma ni izrabil proti Dežmanu niti ob času volitev. Zato je bil Dežman z lahkoto izvoljen. A v dunajski slovenski koloniji je moral Zarnik vendar kaj govoriti o tem, kaj mu je pisal nekdanji profesor-zaupnik «vajevec», sedanjih dunajskih študentov. Iz teh krogov je prišel rahel odmev tega pisma tudi v «Novice» in sicer v dopisu dunajskega dopisnika B., ki je dne 6. februarja 1861 poročal: Nemškutarji pravijo: «cesarski diplom ni za nas, išimo raje zveze z Nemci, ž njimi se zedinimo ter se bojujemo, da dobimo omiko in svobodo, ogibajmo pa se svojih slovenskih bratov, ki so leta 1848 svobodo pokopali in čujte! tudi v nekem kraju vès „šnops“ popili!»

valo». Drja. Tomanova močno srce vleče k Čehom . . . «mi Kranjci Čehom premalo zaupamo», ker stoje preveč pod vplivom fevdalca Clam-Martinica. Nevarnost preti, da pride za direktorja ljubljanske gimnazije «Bachov huzar», duhovnik dr. Jarz. «Bog obvari kranjsko mladost pred vodstvom starega zavitarja in hinavca.» «Dunajčani svojo gnilobo s križčki, zvezdami in zlatimi ošitki šemarijo.» Pisal vam bom še, če ne bo za «Novice», bom vsaj vam, svojemu prijatelju, svojo misel «prav odkritosrčno» na znanje dal.⁸¹

V svojem drugem pismu Bleiweisu z dne 13. maja 1861 Dežman še bolj odkrito izraža svoje nezadovoljstvo s politiko Čehov, češ: «mi Slovenci ne moremo ž njimi iti». «Res je, da oni zmiraj o decentralizaciji in avtonomiji govorijo, kar tudi mi hočemo.» A njih besedovanje je jalovo, ker je njih vodja Clam-Martinic, ki samo na to preži, da postane «Oberstburggraf» na Češkem. Čehi delajo samo zase, iztezajoč roke po madžarskem vzorcu po svoji češki kroni . . ., da le Clam-Martinic minister postane, naj potem najhujši absolutizem vlada. Mi smo zoper paševanje «stathalterjev», ki bi pazljivo le na Dunaj gledali, zoper tisto birokratično centralizacijo, «katera je vse dežele v duševnem in materialnem smislu izsesala». Toman je zvest pristaš Čehov, vendar pa Nemci niso tako strašni . . . V svojem zadnjem pismu Bleiweisu z dne 30. maja 1861 javlja Dežman uredniku «Novic», da se mu «Čehi in njih načelniki nič kaj ne dopadejo». Preabolutno vladata v njih stranki Rieger in Palacký. «To jaz ne imenujem svobodno gibanje, temuč drugo obliko absolutizma.» O dunajski vladi pravi, da tava; zategadelj se Dežman resno boji, da bi se ne «oprta spet na sabljarstvo» (absolutistični militarizem). Bolj kakor Čehi so mu pogodu Poljaki, ki so bili vedno tam, «kjerkoli so se ljudstva za svobodo bojevala». O dunajskem, v tistem času v obrambo slovanske politike ustanovljenem Tkalčevem listu «Ost und West» pravi, da je začel z

⁸¹ Naši zapiski, 1909, str. 14 in 15.

Dežmanom enakomisleče kranjske poslance «pikati in na surov način obrekovati». On je mnenja, da se tudi v obrambo domače stvari «ne smejo laži porabiti», «Ost und West» pa da je «mnogokrat v 'Tendenzlügen' zasemarjen». Obenem s klerikalnimi nemškimi listi, pravi, da se tudi Tkalčev list pridružuje vrsti «zvestih služabnikov reakcije», ki «bi nas danes rajši kot pozneje v popolni absolutizem zavožarili». Obžaluje, da se avstrijski Slovani iz zgodovine leta 1848. niso ničesar naučili. «Ravno tako se tudi zdaj snuje pogin svobode.»⁸²

(Skoro nato — bilo je 27. junija 1861 — je Dežman v svojem govoru v parlamentu odpadel od solidarnosti s Slovani, zlasti s Čehi. Izjavil je, da mu ni znano, da bi bila «dozdaj češka literatura s kakim vidnim uspehom delovala na slovensko», poudaril je velik pomen nemške kulture za naše telesno blagostanje in za naš duševni napredek, ugotovil, da «živimo z Nemci v bratovski slogi», in želel še vedno, «naj se narodu vse pravice podelijo, da je v ljudski šoli narodni jezik sredstvo, po katerem se ljudstvo izobražuje; al kjer gre za višjo duševno povzdigo, tam bi jaz ne poznal prave koristi svojega naroda, ako bi besedo poprijel za odpravo nemškega jezika in nemške kulture».⁸³ Ko je Dežman to govoril, mu je nemška levica klicala: «Bravo!» Drugi dan mu je podelila Zangova «Presse» častni priimek «der deutsche Krainer», Tržič in Idrija sta mu poslala zahvalno pismo, «Novice» pa so mu posvetile velik črn +.)

(Karl Dežman je bil svobodomislec, strašen pristaš onih meščansko-demokratskih idej, ki so leta 1848. za hip prodrle v revoluciji in ki jih je skoraj nato kruto zatrl absolutistično fevdalstvo v prvi vrsti s pomočjo slovanskih polkov, slovanskih generalov Radeckega in Jelačića, a tudi s tihim soglasjem slovanskih politikov, na primer Palackega, našega Bleiweisa itd. Tega dejstva se je Dežman jasno zavedal in njegove ponovitve se je zdaj najbolj

⁸² Naši zapiski, 1909, str. 34—37.

⁸³ Novice z dne 10. julija 1861, str. 227.

bal. Pravilno je ocenil, da so se zlasti slovanske mase predvsem zaradi neizobraženosti dale izrabljati kot «Kanonenfutter» v podporo trhlih privilegijev. (Ni pa doumel, da je bila nemška svobodomiselna meščanska demokracija leta 1848. sama kriva, da z njo niso potegnili avstrijsko-slovanski politiki, zato ker je snovala v Veliki Nemčiji v historičnih mejah sv. rimskega cesarstva nemške nacije svobodo za — Nemce, ne pa na primer tudi za Čehe in Slovence. Zavedal se ni Dežman tiste velike resnice, ki jo je ob drugi priliki tako pravilno formuliral madžarski državnik Štefan Szecheny in ki se je je držal vedno naš Jurčič ter jo v «Slov. narodu» zlasti v 70ih letih pogosto ponavljal: «Rešimo najprej narodnost, potem se bomo za svobode borili, ker izgubljeno svobodo moremo zopet priboriti, izgubljena narodnost je na vekomaj izgubljena.»⁸⁴

(Kakor se vidi iz vse že omenjene njegove korespondence, se je Dežman najbolj bal, da ne bi zavladało zopet absolutistično «sabljarstvo». In opore zoper nastop «sabljarstva» je videl več v nemškem meščanstvu, kakor v tistem avstrijskem slovanstvu, ki so mu stali na čelu Staročehi, ki so bili zopet pod vplivom češkega, nasproti dunajskemu dvoru nadvse lojalnega fevdalstva. Odtod njegova mrznja do očeta avstrijskega fevdalizma Clam-Martinica. To so utegnili biti vzroki, zakaj se je nekdanji ditirambist «Slave Slavjanov» iz leta 1849. po dvanajstih letih odpovedal slovanski solidarnosti. — Še važnejši in za njegov usodni korak odločilnejši pa so bili po mojem mnenju domači razlogi, ki so ga nagnili, da je skočil tako zelo s poti, po kateri se je razvijalo takrat slovensko javno življenje.

Oni Dežman, ki je še leta 1854. pel nacionalistične «Proklete grablje» in pisal v začetku leta 1861. visokošolcu Zarniku gori razbrano pismo, je moral v teh sedmih letih glede na smer tedanjega javnega življenja na Slovenskem preživeti težko in mučno duševno krizo. V

⁸⁴ Primerjaj moje delo «Janko Kersnik», I., str. 181.

času ko piše Dežman omenjeno pismo zastopniku slov. akad. mladine Zarniku, ki se je zaupljivo obračal nanj, in zgornja tri pisma Blieweisu, je bila ta njegova kriza najbrž že končana. Oni Dežman, ki je pred devetimi leti v oceni Grünovih prevodov slovenskih narodnih pesmi odločno zavračal očitke Nemcev, ki so kazali nagnjenje, da «vsako gibanje domovinskiga duha kot znamenje neomikanosti, zarobljenosti, barbarstva grajajo», isti prosvetljeni mož je sedaj v vsej drugi polovici 50ih let, ko je stal v ozadju slovenskega javnega življenja in kritično opazoval njegovo smer, prišel do zaključka, da stoji slovensko javno življenje pod nekulturnimi znamenji, ki jim je dal naslednja značilna imena: «naša farška potuhnjenost in pohlevnost, naše črtenje vsake zdrave in pravične kritike, naša zaljubljenost v jerhaste hlače, v kranjske oštarije in pijančevanje, naša apatija za javne reči, naša tesnocrčnost, naša prazna baharija, naša poželjivost po ravsanju in kavsanju, naša surovost, naše šalobardije» ... sami znaki, o katerih je bil preverjen, da vodijo narod v «obskurantizem in ultramontanizem».

Nastaneta dve vprašanji: ali so res eksistirali v slovenskem javnem življenju ti pojavi, ki jih je Dežman krstil z navedenimi imeni in — če so obstajali — ali so se res razvili šele v zadnjem času v toliki meri, da so mogli napolniti prejšnjega rodoljubnega idealista s tako črnogledim pesimizmom? Vzemimo najvišje kulturno znamenje Slovencev Prešerna; to se je zasvetlikalo v štiridesetih letih včasih tudi izza strani «Novic», čeprav ne tako pogosto, kakor bahato-zgrajena, efemerna baraka Koseskega. Ko se je leta 1852. Prešernu stavil nagrobnik na Kranjskem pokopališču, je pri tisti priliki govoril sam dr. Bleiweis prav čeden, dasi našega velikana prav ozko pojmujoč govor. Od tistega časa naprej pa so «Novice», tedanji glavni in skoraj edini organ naše duševnosti prav do konca desetletja (in še dolgo čez) stalno in trdovratno molčale o Prešernu, medtem ko so pri vsaki priliki vabile in proslavljale Koseskega. Prvi pesnik naroda Dežmanu samemu pravi paladij v javnosti pozabljen, zaradi svojih

zaljubljenih pesmi z molkom ubit in sicer od leta do leta s trdovratnejšim molkom, to je bil pojav, v katerem je Dežman po vsej pravici videl »potuhnjenost«, »tesnosrčnost«, »obskurantizem«, kakor je v povečevanju Koseskega upravičeno videl »puhlost« in »prazno baharijo«. Isti dve napaki, kronani z viškom »šalobardije« je kot resen znanstvenik s kritičnim peresom v roki ugotovil izza leta 1853. dalje v neštetih »znanstvenih« spisih »Novic« Trstenjakove baže. Levstikov nastop za kritiko leta 1858. in usoda tega nastopa sta ga lahko docela privedla do prepričanja, da se voditelji slovenskega javnega življenja prepuščajo vedno bolj »črtenju vsake zdrave in pravične kritike«. Najhuje pa ga je po vsej priliki zadel in spravil v obup Bleiweisov javni preokret v svetovnem naziranju.

V tem pogledu se mora reči, da je Bleiweis do konca leta 1852. trdno hodil po poti ljudskega prosvetitelja, kakršnega je v njem vzgojil znanstveni racionalizem Dunaja. O verskih stvareh je pisal malo ali skoraj nič, toliko bolj pa se je trudil, zatirati med ljudstvom vraže in prazno vero. Pri vsaki priliki je nastopal zoper surovost in podivjanost ljudstva in dal leta 1851. nekemu B-u v »Novicah« prostor za članek, v katerem je ta dopisnik glede na neki fakt trpinčenja tičev v Šiški zapisal izrek nekega tujca, ki se je glasil: »Škoda za tako lepo deželo s takimi prebivavci, ki vedno Boga v ustih imajo in na videz v cerkev hodijo — v sercu pa so polni hudobije!«⁸⁵ Zastopnik slovenskega obskurantizma, urednik »Danice«, Luka Jeran, je pri tej priliki obdolžil Bleiweisa somišljeništva z nemškim svobodomiselnim krščanstvom, kakor ga je takrat po srednji Evropi razširjal neki Ronge. Na ta napad je dal Bleiweis odgovoriti svojemu sotrudniku v »Novicah« med drugim tudi z naslednjimi besedami: »Novice«, ktere že skoraj deset let kažejo, da so tako dalječ od »Rongeta« kakor od »ultramontanizma«, že za-

⁸⁵ Novice z dne 9. julija 1851, str. 138.

morejo same na sebi porok biti, da nič napčniga ne pride vanje.»⁸⁶

Tudi v prihodnjem letu je Bleiweis še odločno hodil po poti prosvetitelja, pisal zlasti zoper tedanje zamaknjenke in krvotočnice, in je prinašal potopis tržaškega prošta Verneta «Potovanje po Laškem», v katerem je pisec s simpatijo opisoval tudi antične umetnine v Rimu. Urednik «Novic» je na koncu tega spisa pripomnil, da so bralci ta potopis «željno brali», kar je dalo Jeranu v «Danici» priliko za opazko, «da se pa njih obilno veliko po vsih stranéh iz verniga in nravniga ozira nad njimi ni ,radovalo'. Radi bi bili vidili od taciga popotnika po takih deželah več čutila in spoštovanja za keršanstvo, manj za ajdovstvo. Obširniši pretres *uzrokov* od spretniga dopisnika za zdaj odložimo . . .»⁸⁷ Ob tem Jeranovem napadu je Bleiweis v svojem odgovoru še krepko zastopal svoje od daniškega ozkosrčno-ultramontanskega različno stališče, in izjavljal «naravnost: da več potov pelje v Rim, da mi vredništva ,Danice' nikdar nismo silili, *našo* pot iti, naj nas tedaj tudi *ono* pusti, da grémo *svojo*.»⁸⁸ Jeran je nato še enkrat repliciral in v svojem odgovoru pristavil: «Od bliz in od deleč nas zmiram več glasov prepriča, da večina bravcov, kakoršnim zlasti v ti reči sodba gre, z zapopadkam unih potopisov, iz dobriga vzroka, zadovoljna ni.»⁸⁹ V svoji «Poslednji besedi ,Danici'» Bleiweis ni bil pri volji od svojega nazora nič odstopiti «Danici» v tej pravdi, o kateri pravi, da je bil že njen «tihi začetek, kar vse iz pisem natanjko vémo, ozdravljena ,zamaknjena' in posekana ,smreka'.»⁹⁰

Ta spopad z Jeranom ob koncu leta 1852. je bil Bleiweisov zadnji javni akt, v katerem je ta krepko podčrtal svoje, od Jeranovega ozkosrčno-klerikalnega različno na-

⁸⁶ Novice z dne 27. avgusta 1851, str. 180.

⁸⁷ Zgodnja Danica z dne 11. novembra 1852, str. 184.

⁸⁸ Novice z dne 20. novembra 1852, str. 372.

⁸⁹ Zgodnja Danica z dne 25. novembra 1852, str. 192.

⁹⁰ Novice z dne 27. novembra 1852, str. 380.

ziranjsko stališče, ki je bilo stališče predmarčnega racionalističnega svobodomiselca in katero je Bleiweis po pričevanju ljudi, ki so ga poznali od blizu, ohranil tudi še v dolga poznejša leta — za sebe. Ne tako v javnosti! Tu je bil pri svojem kulturno-političnem delu navezan v pretežni meri na sotrudništvo one duhovske inteligence, ki se je bila v konkordatnem času orientirala docela v Jeranovem duhu. Bleiweis ni bil nikdar idejni borec, ampak po vsej svoji naturi praktičen človek, ki je živel v svojih vsakdanjih in svojega naroda brigah, brez potrebe da bi posegal v sfere višje duševnosti. Zato se je v želji, da bi bil in ostal vodja naroda, sestoječega po ogromni večini iz preprostih in primitivnih ljudskih mas, najbrž brez posebnih skrupulov za svoje javno delo polagoma vdal smeri, ki mu jo je diktiral Jeran. Zlasti pa kažejo «Novice» v začetku 60ih let docela «ultramontansko» lice.

Dežman je pač moral dobro poznati svojega «prijetelja» Bleiweisa, kakršen je bil ta sam zase, sicer bi mu ne bil v svojem pismu tako prostodušno govoril o «zavistarijih in hinavcih» in zato je tem laže ožigosal v pismu Zarniku ta v javnosti drugačni obraz mišljenja z izrazom «farška potuhnjenost». Večje ali manjše naziranjsko hinavstvo je videl Dežman pri vseh tedanjih ljubljanskih voditeljih Slovencev, v Bleiweisu, Tomanu, Costu, in zraven še puhlost, prazno baharijo, lepo laž, mačje zlato, bobneče fraze, lepe brade...⁹¹ in to on, ki je bil bled po licu, slaboten po postavi, okornega govora, zraven pa podkovan s solidnejšimi znanostmi in obdarjen z boljšim okusom kakor vsi ti bogovi tedanje slovenske tribune.

Po vsem tem leži težišče Dežmanovega problema po mojih mislih v tem, da je Dežman *obupal*, da bi se slovenski narod, ki je kazal take nazadnjaške lastnosti in kulturne nečednosti, mogel uspešno ustavljati velikemu,

⁹¹ Slovenčev politik duhovnik A. Domicelj pravi v nekem svojem podlistku leta 1867.: «Najbrž da Deschmannovo neprestano mrzko nasprotovanje velja bolj prvakom našim nego slovenstvu.» (Slovenec z dne 23. marca 1867, str. 143.)

visokokulturnemu narodu Nemcev na njegovi poti proti Jadranu. Če bi hoteli Slovenci zastaviti pot germanstvu na Jadran, bi morali biti napreden, po višji kulturi težeč narod. Da ni obupal nad prihodnostjo naroda, bi bil pač lahko šel tisto pot, glede katere je »Slovenski narod« že leta 1869. obžaloval in za njim kasneje tudi dr. Lončar, da je ni šel, namreč pot organizacije našega meščanstva in inteligentnejšega kmetstva v slovensko-svobodomiselnem duhu. To pot si je izbral globlje v svojem narodu temelječi in v njegovo bodočnost verujoči Levstik, kljub temu, da si je s tem svoje življenje postlal na golem in trdem ležišču tako glede gmotnega blagostanja kakor glede na javni ugled. Sebični gmotni oziri po vsej naši vednosti niso Dežmana vodili od slovenstva — v tem času je celo German dr. Costa menjal svojo narodnost v prid slovenstva, ker ni računal samo na časti, ampak tudi na profit — glede javnega ugleda pa si Dežman prav s svojim odpadom ni nakopal samo najhujših bojov in napadov, ampak naravnost splošno zaničevanje. Glede na vse to si jaz ne morem drugače razlagati vzroka, zakaj ni volil Dežman Levstikove poti kakor edino z njegovim obupom nad bodočnostjo Slovencev. Trenutno prihuljenost javnih kulturnih prizadevanj je posplošil in prišel do odločitve: čemu bi po zgledu ostalih slovenskih javnih delavcev modificiral ali celo hlinil svojo svobodomiselnost, in si s to žrtvijo pridobival možnost, klesati neke efemerne, primitivne stvore, ko vendar vse to ljudstvo in njegova dela nimajo drugega namena, kakor da se v bližnji prihodnosti porabijo za tlak ceste, po kateri bodo šli Nemci na Jadran. Njemu je bilo več za svobodo kakor za narodnost, nad katero je glede Slovencev obupal...

Obup je vedno nenormalen, bolan pojav. Tudi Dežmanov odpad od slovenstva je bil pojav bolezní in sicer njegove lastne bolezní preslabotnega, slovensko premalo samozavestnega značaja, a obenem tudi pojav bolezní našega takratnega javnega življenja. Visoka tragika tiči v povesti o Dežmanu in sicer ne samo njegova osebna tragika, marveč tudi narodna. Njegov primer nudi slo-

venskemu kulturnemu in literarnemu zgodovinarju izkrivljeno, karikaturno ogledalo, iz katerega se reži marsikatera spaka tedanjih dni . . .

Dejstva, da je Schmerlingov februarski patent s svojo centralistično tendenco polomil federalistične mladike Goluchowskega oktobrske diplome, tega dejstva se Slovenci kot politično takrat še manj orientiran narod niso tako jasno zavedali kakor na primer Čehi. Bleiweis in njegovi politični dopisniki «Novic» so imeli celo veselje nad tem, da je Goluhcowskega, moža, ki je varoval prerogative krone v škodo ustavnim zahtevam državljanov, izpodrinil Schmerling, «mož skozi in skozi ustavnega duha», ki je takoj razpisal volitve. Povod za triumfiranje pa so imeli ob Schmerlingovi ustavi prav za prav samo Nemci. Ti so tudi vedeli, zakaj so tako krepko poudarjali, da je treba sedaj zapostaviti vse druge interese in gledati, da se v Avstrijo ne povrne več absolutizem, ampak da se močno zakoreninita ustavnost in liberalizem, skratka vse svoboščine inteligence.

(Pri Slovencih, katerih inteligenca je bila po večini nemškutarska, so nekateri razboritejši možje takoj spoznali, da nosi zanje to ostentativno poudarjanje ustavno-liberalnih tendenc inteligence v sebi germanizatorične namene. Po objavi februarskega patenta je pisal dunajski dopisnik H. B. (najbrž Val. Zarnik) «Novicam»: «Enim je vse to premalo, drugim preveč, nekterim ravno prav . . . Le eno hočemo zapomniti si, da je s starim nesrečnim absolutizmom zdaj enkrat za vselej pri kraju.» Istočasno, ko se je tako veselil Schmerlingove resnejše volje do ustavnosti, pa je ta razboriti «noviški» dopisnik spregledal zvijačno igro nemškutarskih inteligentov na Slovenskem, zvezanih s centralističnimi nemškimi liberalnimi časopisi, in jih takole apostrofiral: «Vi pa, nemškutarski pisavci, ki v dunajskih časopisih še zmiraj z nami Slovenci ravnate kakor Turk s kristjani, recite: ali je to priprava za novo ustavno življenje? . . . Goljufna zvijača je, če se v eno mer ne trobi, da ima tako imenovana 'intelligencia'

prednost, da le ona v tej zadevi velja in da se mora ves narod po nji sukati in 'kozjo molitvico' moliti, kakor dozda j.»⁹²

Pri prvih volitvah te nove ustavne dobe so avstrijski nemški in naši nemškutarski liberalci maskirali svoje germanizatorične tendence s spretno volilno zvijačo, češ da gre zdaj v prvi vrsti za utrditev ustavnosti, za okrepitev liberalnih svoboščin in za uzadovoljitev gmotnih potreb. (Te ideologije se je oklenil, kakor smo videli, tudi naš Dežman. Ostali vodilni slovenski politiki pa so ob tem manevru v prvo vrsto narodnih zahtev stavili moralne vrednote naroda kot takega in zlasti njegov jezik ter njegovo obveljavo v šoli in uradu. Dr. Razlag je v članku «Narodna omika» razvijal tezo, da je «narodni razvitek mogoč le v narodnem jeziku».⁹³ Tozadevni ideologiji maloštevilne slovenske inteligence je dal tik pred volitvami najpregnantnejši izraz Matija Majar, ko je izvajal v «Novicah», da tudi Slovenci hrepene po krepki ustavi, po tem, da bi se avstrijskim narodom «pravice iz papirja v dejanje izpremenile», a za prvo potrebo Slovencev proglašal on pripoznanje narodnosti in njenih pravic: «Naša narodnost ima javno v deržavi obveljati... Narodnost obsega narodu prirojene pravice... Take po Bogu prirojene pravice su, da se upelje v učilišča i v urade v Slovenii naš materinski jezik i da se v urade postave ljudi našega naroda... dalje: da možemo tudi mi Slovenci svoje potrebe očitovati, kada se delaju za nas zakoni i postave... Zapita možebiti nekto: Je li vam narodnost imenitnejša i važnejša od same svobode? Na to odgovorimo odkritoserčno: Narodnost je najžlahtnejši i najplemenitejši del svobode; svoboda brez narodnosti nije svoboda nego robstvo i sužstvo... Svoboda brez narodnosti nije svoboda, nego varljiva obmana i goljufiva senca svobode.»⁹⁴

⁹² Novice z dne 6. marca 1861, str. 82.

⁹³ Novice z dne 27. februarja 1861, str. 69.

⁹⁴ Novice z dne 13. marca 1861, str. 88.

Temu nasproti je nemškutarska stranka še vedno postavljala trditev, da gre zdaj predvsem za ustavno-politične svoboščine, glede katerih morajo vsa narodnostna in jezikovna vprašanja stopiti v ozadje. Preprostemu ljudstvu, nedostopnemu v toliki meri visokim pojmom o ustavnih in liberalnih svoboščinah, pa so naši liberalni nemškutarji stavili pred oči bolj materialne zahteve in v njegovih očeh črnili slovenske politike, češ da se vlečejo samo za jezik, za neki svoj »panslavistični« jezik, medtem ko oni sami (namreč nemškutarji) nikakor niso nasprotni pravemu jeziku ljudstva, »kranjščini«. Ko je tik pred volitvami v ljubljanskem mestnem svetu vprašal Brolich drja. Schöppla, kaj misli glede na spomenico Schmerlingu, ki je prav takrat krožila za nabiranje podpisov po deželi, zastran uvedbe slovenščine v šole in urade, mu je ta odgovoril: Slovenski jezik se mora še omikati. V takšno knjižno slovenščino, kakršna se piše zdaj, je zašlo preveč tujih slovanskih besed. V prestavah zakonov, ki so izhajale za časa Marije Terezije, je bila prava kranjščina. K tej bi se morali vrniti.⁹⁵

Bleiweis je skušal zavrnilo zlasti očitke nasprotnikov, ki so trdili, da je slovenskim politikom samo za jezik, nič pa za ustavne svoboščine in materialne potrebe ljudstva. V uvodniku »Novic« je pozival volivce, naj pomislijo, da pri teh volitvah ne gre samo za njih kožo, ampak za blaginjo vse dežele zdaj in v bodočnosti, za blaginjo njih in njihovih vnukov: »Nikar pa ne mislite, da misel naših domoljubov se vrti le okoli jezika in njegovih pravic, — o ne! naši rodoljubi tudi vse druge potrebe in nadloge dobro poznajo in se bojo potegnili kakor vsi drugi poslanci za dobroto, ki nam jih je treba po ustavnem prerojenju avstrijskega cesarstva; al da bomo z drugimi narodi enaki, nam je treba, da dobimo najpred to, kar že drugi od nekdaj imajo, mi pa še zmerom milo pogrešamo, in to je, da naš narod od smerti vstane in se oživi in se

⁹⁵ Novice z dne 27. marca 1861, str. 107.

mu to dá, kar življenje njegovo naznanja in to je narodov jezik.»⁹⁶

Prvi poslanci, izvoljeni na podlagi obnovljene in odslej več ali manj trajne avstrijske ustave so v zgodnji spomladi leta 1861. stopili v deželne zборе in odtod v dunajski parlament. Nastane vprašanje, za kaj so se borili zastopniki slovenskega naroda in kaj so dosegli v teh šestdesetih letih do proglasitve dualizma.

Njihov daljni ideal je bila zedinjena in primerno avtonomna Slovenija v okviru habsburškega cesarstva. Ta ideal pa je plaval v komaj sluteni daljavi. Zato se je v spomenici na Schmerlinga omenjal na koncu s prav rahlimi izrazi. Za realnejšo zahtevo so imeli slovenski voditelji enakopravnost slovenščine v dotedanjem državnem sistemu. Na II. seji kranjskega deželnega zbora 8. aprila 1861 sta dala obema tema dvema narodnokulturnima ciljema duška dr. Toman in dr. Bleiweis. Dr. Toman je izvajal: «Jezik in le jezik kaže stopnjo omike . . . Poklic naroda je izobraženost in blagostanje . . . Za celoto Avstrije ni nevarnost, ako se upravičijo mnogovrstni narodi, nevarnost ji le žuga, ako se stiskajo . . . Če je tudi nemščina omiko in oliko razširjala, se ta udomačila ni; ostala je ‚monopol‘ male peščice . . . zatorej naj bo jezik narodni tudi opravični jezik v tem zboru. Ne terjam, da bi se sploh v slovenskem jeziku govorilo. Jaz sem se tega jezika v dnevih preteklih navadil, znam ga morda govoriti, pa ga ne bom govoril, ako ne bom primoran.»⁹⁷

Nato je stavil dr. Toman predlog, naj se vrše razprave in pišejo zapisniki kranjskega deželnega zbora tudi slovensko, kar je zbor v načelu sprejel. V zadnjih pravkar omenjenih besedah svojega govora pa ni napravil doktor Toman koncesije samo dotedanji praksi nemškega javnega govorjenja, ampak tudi komodni indolenci slovenskih voditeljev, ki so se zadovoljevali s paradno, teoretično borbo za priznanje javne veljave svojega jezika,

⁹⁶ Novice z dne 13. marca 1861, str. 85.

⁹⁷ Novice z dne 17. aprila 1861, str. 126.

medtem ko so v praksi radi hodili po utrti dotedanji poti. Dr. Toman je rad pisaril svojemu narodu pesniško-vznese-
sene poslanice v tem pogledu. Tako je na novega leta
dan 1862 izdal epistolo «Rojakom», v kateri pravi: «Na-
men naroda je blagostanje telesno in dušno. Blagostanje
izvira iz omike, ta iz podučevanja, katerega sredstvo
edino je narodni jezik. Narodna zavest in narodni jezik
nam morata biti tedaj prve skrbi. Kdor ne ve, kaj da je,
ne spozna svojega poklica; kdor se ne čuti, je brez moči
in poguma... Tirjajmo neprenehoma spoštovanje in
vpeljevanje našega jezika v uradih in šolah, ter splošno
rabimo ga v občnem življenju...»⁹⁸ Tako so govorili
prvaki sami v teoriji, v praksi pa so delali tako, kakor
je napovedal isti dr. Toman že ob svojem prvem nastopu
v kranjskem deželnem zboru, da so govorili slovensko
samo, kadar so bili po slovesnosti in paradi trenutka «pri-
morani», a primorani so bili redko celo v deželnem zboru,
kar je leta 1863. prvi javno grajal Levstik⁹⁹ in primo-
rane se niso čutili v to tudi v «občnem življenju», to je v
Šmidovi kavarni za vodo. A takrat jim tega nesoglasja
med njihovimi besedami in dejanji razen Levstika ni še
nihče zameril. Odpor proti tej paradi (alias «lepi laži»)
je tičal še v bodočnosti...

Ob začetku ustavnega življenja v 60ih letih se je torej
v kranjskem deželnem zboru oglasila slovenska beseda in
se je tudi vknjižila njena pravica in javna veljavnost
vsaj na — papirju. Za kranjskimi deželnimi poslanci
niso zaostali tudi goriški, ki so tudi govorili v svojem
zboru pogosto slovenski, pred vsemi poslanec Kafol.¹⁰⁰
V štajerskem deželnem zboru ni bilo po teh prvih vo-
litvah nobenega slovenskega poslanca, ki bi se bil mogel
potegniti za javno obveljavo slovenščine. Tam so sklenili,
da se bodo obravnave izdajale samo po nemško, ker ni
bilo Slovenca, da bi predlagal zahtevo po slovenskih

⁹⁸ Novice z dne 8. januarja 1862, str. 9.

⁹⁹ Naprej, 1863, šte. 28.

¹⁰⁰ Novice z dne 8. maja 1861, str. 152.

protokolih.¹⁰¹ Sedel pa je v tem zboru ptujski poslanec, Nemec Mihael Hermann, ki je že takrat kazal, da se razvije v gorečega prijatelja zatiranih Slovencev. Pisal je že takrat slovenskim volivcem svojega okraja, dasi ga najzavednejši med njimi niti volili niso, tele besede: «Prijatli Slovenci! rad bi bil vam v vašem maternem jeziku govoril, pa okolnosti mi niso dopustile. Vaš jezik je neskončno lep, bogat in gibek . . . Slovenci! moje serce je pri Vas, moje življenje za Vas.»¹⁰² V poznejših 60ih letih se je Hermann v resnici razvil v najodločnejšega zaščitnika slovenske enakopravnosti ne samo štajerskih, ampak vseh Slovencev sploh. Dne 14. marca 1863 je izpovedal ta pravicoljubni Nemec svojo znamenito obtožbo zoper nemško kulturno zatiranje Slovencev, v kateri je izvajal med drugim: «Še zdaj so nekteri uradovi, ki imajo več ali manj nemških uradnikov, da se s tolmačem pogovarjajo s slovenskimi kmeti. Nemški zdravniki, katerim gosposka daje službe ali podporo, rogovilijo s Slovenci kakor gluhonemi ljudje; nemški učitelji podučujejo slovenske otroke; nemški žandarji hodijo po deželi, koder jih nihče ne umeje, pa tudi oni nikogar. Gosposka razpošilja svoja oznanila, po katerih se narod mora ravnati, samo v nemškem jeziku, in ako je gledališče ljudstvu učilnica, mora Slovenec tudi tega uka pogrešati. Nemški trgovci in obrtniki, ki so jim okolnosti ugodne, jemljejo najboljše prostore v deželi; v narodnih zadevah za vlekó z narodnimi nasprotniki, ker vsi ti tujci menijo, da so izobraževalci, da so gospodje; nimajo pravega srca do

¹⁰¹ Novice z dne 17. aprila 1861, str. 130.

¹⁰² Novice z dne 12. junija 1861, str. 194. — Hermann je v tem zasedanju govoril v štajerskem deželnem zboru o sebi: «Als geborner Deutscher bin ich von vielen Jahren zu den Slovenen eingewandert, und habe dieses biedere und begeisterte Volk kennen und lieben gelernt! Ich bin unter ihnen ansässig geworden, ich lebe unter ihnen, von ihnen und mit ihnen, mein ganzes Wesen hat sich mit ihnen identifiziert, ich bin selbst mit Leib und Seele Slovene geworden.» (Stimmen aus Innerösterreich, 1861, str. 171.)

naroda, čegar jezik zaničujejo, ker ga ne znajo in tudi menijo, da ni učenja vreden. Slovenci so potrpežljivi, in trpè vse, in pravi se jim za to vrli Slovenci, ktere le včasì vročeglavci zapeljavajo.»¹⁰³

V istrskem deželnem zboru je predlagal virilist škof Legat, naj istrski deželni zbor pošilja slovenskim občinam slovenske razglase. A poreški deželni zbor se je ob ugovoru edinega izvoljenega slovanskega zastopnika, kanonika Feretića, razburil «zavolj prederznosti in nepri- stojnosti tega predloga», češ: «Ako Slovani italijanskega jezika ne znajo, naj se ga pa uče.»¹⁰⁴

Primerno pohlevneje in skromneje kakor zahteva po enakopravnosti se je oglasila v prvih deželnih zborih zahteva po «zedinjeni Sloveniji», po tej idealni, tajni, sladki sanji Slovencev. Izrazil jo je edino dr. Bleiweis, ki je dne 8. aprila 1861 v kranjskem deželnem zboru za drjem. Tomanom poprijel besedo in rekel: «Vse naše brate slovenske bi (si) želel v tem našem zboru, kakor tudi glede na narodnost njih, na politiko in dnarstvo Avstrije živo želim, da bi se ves slovenski narod zedinil pod eno deželno glavarstvo... Al za danes mi ostaja le želja, prihodnjemu državnemu zboru živo na serce položiti, naj se krepko potegne za to zedinjenje.»¹⁰⁵

Bilanca prvega zasedanja prvih deželnih zborov v prvem letu Schmerlingove ustave je bila torej glede na slovenske kulturne potrebe in zahteve zelo skromna. Razočaranju takratnih slovenskih kulturnih delavcev je dal duška na Hrvatskem živeči Kos-Cestnikov v «Novicah» z besedami: Prežali smo Slovenci po novicah iz naših deželnih zborov. V Ljubljani in Gorici se je našemu jeziku skazala pravica, v Celovcu se ni živa duša oglasila, v Gradcu tudi ni bilo dosti bolje, v Poreču se je teptala.

¹⁰³ V celoti je ta Hermannov govor prinesel v Levstikovem prevodu «Naprejš», 1865, štev. 26; ponatisnil ga je tudi dr. Vošnjak v svojih «Spominih», I., str. 135—142.

¹⁰⁴ Novice z dne 1. maja 1861, str. 146.

¹⁰⁵ Novice z dne 10. aprila 1861, str. 121.

Štajerci so se opekli. Ne enega poslanca nimajo. Edini Herman je zahteval, da se cesarski diplom ohrani v deželnem arhivu tudi v slovenščini. A celjski poslanec dr. Mörtl je dejal, da je spodnja Štajerska nemška zemlja.¹⁰⁶ — Slovensko akademično dijaštvo, že pazno soudeleženo pri slovenskem narodnem pokretu — bili so takrat še na dunajski univerzi nekdanji «vajejci» pod političnim vodstvom Val. Zarnika — je poslalo doktorju Bleiweisu in doktorju Tomanu za njun nastop v kranjskem deželnem zboru zahvalno spomenico z 69 podpisov.¹⁰⁷

Zasedanje prvih deželnih zborov je bilo končano. Vsa Slovenija je obračala oči v dunajski državni zbor, ki se je otvoril dne 1. maja 1861, in zlasti mladina je z željnimi pogledi spremljala na Dunaj slovenske državne poslance, med njimi še prav posebno dr. Tomana in Dežmana, ki sta nosila s seboj slovensko spomenico Schmerlingu s skoraj 20.000 podpisi. V prestolnem govoru je cesar skušal s ceneno besedo spraviti med seboj v sklad novi februarški patent in raztrgano oktobrsko diplomo, ki je obetala «državnopravno uredbo cesarstva dovršiti na podlagi čim najbolj obširne samostojnosti posameznih dežel, obenem pa na podlagi tistega edinstva, ki je potrebno, da se obdrži cesarstvo močno».¹⁰⁸ Drugi dan se je pričelo zborovanje. Ogrov, Hrvatov, Erdeljcev, Benečanov in Istranov ni bilo v zboru; goriški deželni zbor sta zastopala Slovenca Goriup in Črne, ker Italijanov nobeden nije zaradi neznanja nemščine ni hotel iti na Dunaj.¹⁰⁹ Dr. Toman je takoj po izročitvi spomenice Schmerlingu brzojavil dr. Bleiweisu: «Peticija Slovincov dobro sprejeta; z ozirom na prestolni ogovor spolnitev obljubljena.»¹¹⁰ V prihodnji številki so sporočile

¹⁰⁶ Novice z dne 8. maja 1861, str. 151.

¹⁰⁷ Novice z dne 24. aprila 1861, str. 139.

¹⁰⁸ Novice z dne 8. maja 1861, str. 154.

¹⁰⁹ Novice z dne 17. aprila 1861, str. 130.

¹¹⁰ Novice z dne 8. maja 1861, str. 156.

«Novice» podrobneje, da je Schmerling obljubil slovenskim delegatom popolno enakopravnost. Vsi veseli so začeli dopisniki «Novic» že kovati načrte o slovenskem uradovanju. Eden izmed njih je omenjal, da celo Slovanom nasprotna «Oesterreichische Zeitung» pravi, da so slovenske želje «gewissermassen berechtigt». Sodniki sicer pravijo, da se mora poglavitnemu smotru cesarske službe umakniti vsak, tudi narodni ozir in da je treba v to bog ve kako uglajenega jezika in vsemu svetu poznane literature, tudi več ljudi, pripravnih in izvežbanih, sploh da jezik še ni goden. Pa saj nam «Novice» likajo jezik že 19 let, imamo terminologijo, slovar itd. «Kaj ko bi začeli precizirati z malimi slovenskimi vlogami?»¹¹¹

V tem pričakovanju, kaj pride z Dunaja, si je Ljubljana izvolila slovenskega župana Ambroža in mu priredila sijajno baklado. Stari bojevnik iz leta 1848. je govoril zbranim častilcem: «Mili glasi slovenskega jezika so ganili moje nadepolno serce neizrečeno... Pred 13 leti smo kakor iz spanja zbudjeni in še vsi omamljeni zagledali zarjo svobode — al zbežala je ona spred naših oči tako hitro, da je nismo mogli natanko spoznati.»¹¹²

Dne 8. junija 1861 je dr. Toman stavil v dunajskem parlamentu prvo interpelacijo, ki se je tikala slovenske kulturne enakopravnosti. Vprašal je ministra, katere priprave je ta podvzel, da se na Slovenskem izvede šolski ukaz z dne 8. avgusta 1859. Slovenci so se veselili, da so to Tomanovo interpelacijo podpisali Čehi in od Poljakov vsaj dr. Smolka; bridka kaplja pelina pa jim je kanila v njihovo kupo veselja, ko so «Novice» razodele, da jo je izmed slovenskih poslancev poleg interpelanta podpisal samo še Črne, «dasi je Toman vse naprosil... Mi ne sumničimo in ne natolcujemo, mi ne obrekujemo in ne zasmehujemo... dela so pokazale, da slovenstvo ima v zboru samo dva zagovornika slovenske kervi, in med njimi pogrešamo celó *Dragotina*, kateri je bil v 1. listu

¹¹¹ Novice z dne 29. maja 1861, str. 175.

¹¹² Novice, *ibid.*, str. 179.

„Slovenije“ od leta 1849 s tolikim navdušenjem zaklical „Slavo Slavjanom“.»¹¹³

Na to Tomanovo interpelacijo je odgovoril Schmerling dne 19. junija 1861 že docela drugače, kakor pred pol-drugim mesecem na znano osebno mu izročeno spomenico slovenskega naroda. Gospod minister je dejal, da «se bo sicer na narodnost ozir imelo, da pa je veda poglavitno načelo šolsko; tedaj se dosledno v takem jeziku ne more učiti, ki je premalo omikan in ima premajhno književnost». ¹¹⁴ Schmerling torej naenkrat ni naklanjal Slovencem niti lepih obljub več! Prihodnji dnevi in govori v parlamentu so pokazali, da je črpal pogum za to svoj nemaskirani nastop proti slovenskim zahtevam že iz ideologije slovenskega renegatstva. Glede na ministrov odgovor je vstal najprej dne 22. junija 1861 dr. Toman in rekel: «Čuli smo iz ust državnega ministra na vprašanje naše zastran učilnic in učnega jezika tak odgovor, da nas ne malo dvomba obhaja, ali bo slovanski narod v vseh zadevah dosegel enake pravice ali ne? ... Pravica narodov ni nevarna; ona ne razrušuje držav, zakaj ravno zadovoljnost narodov izbuja zaupanje, zaupanje izbuja spoznanje, iz spoznanja pa izvira ljubezen in nagnenje do države, in iz tega pogum, državo obdržati ... Omika ljudstva je naše geslo, omika ljudstva pa potrebuje svobode; v svobodi se kaže narodnost; brez svobode ni narodnosti, brez narodnosti pa tudi narodom ni svobode.»¹¹⁵

Pet dni pozneje se je Tomanu s krepko besedo ob stran postavil goriški poslanec tomajski kmet Črne: «Kar se tiče šol, to ljudske šole na Slovenskem še zmirom hirajo od te napake, da namesto da bi se ljudstvo izobraževalo na naravni, narodni podlagi, trati se dragi čas s tem, da

¹¹³ Novice z dne 12. junija 1861, str. 192.

¹¹⁴ Novice z dne 26. junija 1861, str. 208. — Schmerling je dejal, da «ta primitivni dialekt komaj zadostuje za prevod malega katekizma», ki ga je izdal neki Balznik?

¹¹⁵ Novice z dne 3. julija 1861, str. 219 in 220.

se otroci tuje nemške in laške besede iz glave učé. V srednjih in višjih šolah se še celó slovenščina sama ne uči v slovenskem jeziku, še manj pa da bi se kak drug nauk v tem jeziku razlagal . . . Od tega, da sodnik obdolženega, da tožnika in toženega razume, visi življenje in svoboda, čast in premoženje . . . Zdaj vam pa moram povedati, da se po vseh slovenskih pokrajinah v kazenskih in civilnih pravnih . . . zapisniki brez tolmača sestavljajo v nemškem in laškem jeziku . . . Med vsemi tukaj zastopanimi narodi, Slovenec je, s katerim se še zmirom ravna, ko da je Paria . . .»¹¹⁶ Takoj za vrlim tomajskim Kraševcem je nastopil s svojim govorom mož, čigar mišljenje je po vsej verjetnosti najprej dalo Schmerlingu pogum, Slovence v odgovoru na Tomanovo interpelacijo briskirati in mlademu, malemu narodu, ki je zaupno zrl na Dunaj, «napolniti serce s silno žalostjo». Ta mož je bil Dragotin Dežman, od tega nastopa v državnem zboru dne 27. junija 1861 dalje — Karl Deschmann. On je ob splošni pozornosti in glasnem pritrdjevanju nemške levice izvajal: «V govoru poslanca Černeta so neke besede o slovenskem narodu zbudile mojo nejevoljo, naj mi je dopuščeno, da to nejevoljo izrečem z odkrito, možko besedo. Gosp. Černe je rekel, da so Slovenci 'Parija' (heloti) med Slovani . . . Gosp. predsednik, mi nismo nikaki Parija! Jaz sem Slovenec, sem zastopnik dežele, ki ima z večino slovenske prebivavce; pa takošni zasmeh naše narodnosti na vso moč odbijam . . .» Poslanec Zelený je nedavno omenil, da je češko slovstvo na «južnoslavenstvo» uspešno vplivalo. Jaz sem «južnoslavenskega» plemena, pa moram gosp. drja. Zelenega zagotoviti, da mi ni znano, da bi bila dozdej češka literatura s kakšnim vidnim uspehom delovala na slovensko . . . «nasproti morem poterditi, da vsaki v najborneji kmečki koči pripovedati zná, kako važno pomembo, kako veliko moč ima nemška kultura za naše telesno blagostanje in za naš dušni napredek. Mi živimo z Nemci v bratovski slogi, in naj nas Bog varuje, da bi

¹¹⁶ Novice z dne 10. julija 1861, str. 227.

se kadaj seme prepira in sovraštva med nas zasejalo. Moja gospoda, ne bodimo malodušni; tudi jaz hočem, da naj se narodu vse pravice podelijo; da je v ljudski šoli narodni jezik sredstvo, po katerem se ljudstvo izobražuje; al kjer gre za višjo duševno povzdigo, tam bi jaz ne poznal prave koristi svojega naroda, ako bi besedo poprijel za odpravo nemškega jezika in nemške kulture.»¹¹⁷

Za Dežmanom je prišla kot podpihovalka Schmerlingu na pomoč slovenska birokracija. Ko je v septembru 1861 Črne na novo interpeliral v korist slovenščine v uradu in Toman za obveljavo nekega že starega cesarskega ukaza (z dne 9. decembra 1854) «zastran prevagujče rabe slovanskih materinih jezikov v gimnazijah», je minister administracije Lasser zaenkrat še molčal na Črnetovo interpelacijo, medtem ko je Schmerling že dne 4. oktobra 1861 vstal in glede na Tomanovo interpelacijo razodel parlamentu, da je bivše ministrstvo na ukaz z dne 8. avgusta 1859 vprašalo namestništva, kako bi se dal ta ukaz izvršiti. Odgovorilo je češko, moravsko, šlezjsko in kranjsko namestništvo. V smislu ugodnih odgovorov pri Čehih se je ustanovilo na Češkem 10 čeških, 4 nemške in 7 mešanih gimnazij. Nižja gimnazija se je docela počesila. «Kar se tiče slovenskega, po besedah poprašbe tako sila zatiranega jezika,» je nadaljeval, «to so poterdili, tako ordinariat kakor škof ljubljanski in deželna vlada, da je celo nemogoče učiti v slovenskem jeziku kaki drug predmet kakor keršanski nauk, ker slovstveni učilni pomočki čisto manjkajo. Komaj, komaj je bilo mogoče, poterditi neki, vsaj po nekoliko pripraven katekizem od Blaznika, da se bo rabil za učilno knjigo pri podučevanju v slovenskem jeziku. V tem oziru tedaj ne morem nikakor več storiti, kakor da bo po soglasnem nasvetu ordinariata in deželne vlade v Ljubljani za keršanski nauk vprihodnje tudi slovenski jezik učilni.»¹¹⁸

¹¹⁷ Novice, l. c., str. 227.

¹¹⁸ Novice z dne 9. oktobra 1861, str. 544. — Zoper ta ministrov odgovor je Bleiweis v «Novicah» ostro nastopil, češ minister

Za slovenske šole se pod Schmerlingom kljub spomenici in še pozneje v vseh šestdesetih letih ni dalo doseči drugega, kakor da se je poslovenila podeželska ljudska šola na ta način, da se je nemščina poučevala od drugega razreda dalje kot predmet, in pa da se je v srednji šoli uvedla slovenščina kot učni predmet; ostali predmeti pa so se še nadalje poučevali po nemško. Tudi izdajo beril za pouk slovenščine v srednji šoli je vlada pospeševala. Leta 1865. je izšlo končno kot zadnje berilo za 6. razred.

Prvi večji uspeh, ki ga je rodila spomenica na Schmerlinga in Tomanovo ter Črnetovo prizadevanje v parla-

je govoril, kakor je poučen. Nato našteva Bleiweis slovenske knjige od Trubarja dalje in vprašuje glede izrecnih šolskih knjig: «Ali bomo take knjige mar pisali, preden vemo, da jih bo potreba?» Dolžnost krajnih oblasti bi bila, v tem pogledu kaj storiti po ukazu z dne 8. avgusta 1859. Bleiweis daje tudi ljublj. škofu Vidmerju čutiti nevoljo. Glede na to je Vidmer Bleiweisu pisal dne 13. oktobra 1861, da je od vlade povprašan res bil zoper utrakvizem šol, ker razen katekizmov ne pozna nobene slov. učne knjige, ker ni za pre nagljenost in ker je brezdvomno, da velika večina našega ljudstva pošilja svoje otroke v visoke šole z namenom, da se nauče nemški. (Naši zapiski, 1909, str. 68.) — Doktor Bleiweis je nato v «Novicah» razvil slovenski šolski program. Ta šolski program so izdelali pri Bleiweisu Nečasek, Macun, Lesar in Svetec. (Novice, 1865, str. 301.) V njem so zahtevali docela slovenske «farne» šole, v «glavnih» (mestnih ljudskih) šolah so dopuščali nemščino od 3. ali 4. razreda dalje kot predmet; za gimnazijo so tirjali, naj se slovenski učijo naslednji predmeti — verouk, prirodopis, latinski in slovenski jezik, domovinoznanstvo in zemljepis od 1. razreda dalje, po nemško pa od 2. razreda dalje zemljepis in zgodovina, grščina, fizika, matematika in propedeutika. (Novice z dne 6. novembra 1861, str. 368.) Podoben šolski program je razvil dr. Toman dne 19. julija 1862. v osebni avdienci Schmerlingu in mu ga predložil v posebni spomenici. Minister je spčetka spoznal, da je ta prošnja zmerna in dobro prevdarjena, pozneje pa je nekdo sejal ljuliko med naše zrnje... Minister je Tomanovo spomenico položil ad acta. Naposled mu je dr. Toman naravnost rekel, «da nam je izginilo vse zaupanje v njega pravičnost in da le še od Boga pričakujemo boljših dni». (Novice z dne 27. septembra 1865, str. 313 in 314.)

mentu, se je tikal slovenščine v uradu. Ko poslanec Črne ni dal mirovati justičnemu ministru in je dne 13. marca 1862 ponovno urgiral svojo interpelacijo zaradi slovenskega uradovanja, je minister Lasser dne 17. marca 1862 v državnem zboru razglasil prvo «veliko karto» slovenskih svoboščin v uradu, obseženo v ministrskem odloku na graško in tržaško nadsodišče z dne 15. marca 1862, števil. 865. Minister je dejal, da se je sicer med 103 kranjskimi sodniki 1. stopnje v svojih «berihtih» izreklo za slovensko uradovanje s strankami samo 5, katerim se je pridružil na 2. stopnji še en svetovalec v Gradcu, vendar si minister ni mogel kaj, da bi ne priznal tozadevnih slovenskih zahtev za pravične («berechtigte Bestrebungen»). Seveda je postajala ta Lasserjeva «velika karta» (na katero so se slovenski politiki vso drugo polovico XIX. stoletja neprestano sklicevali)¹¹⁹ mnogo manjša že s tem, da je minister v svoji naredbi še vedno govoril o pomanjkljivosti slovenščine, češ da se govori v vsaki vasi drugače in pristavljaj vsakemu paragrafu odloka zlorabljeni besedici «nach Thunlichkeit und Möglichkeit».

Lasserjev odlok z dne 15. marca 1862 sta kot veselo oznanilo razglasila v poslanici, datirani na Dunaju na dan kranjskega svetnika sv. Jožefa, v «Novicah» dr. Lovro Toman in Anton Črne. Pisala sta: «Mili rojaki! Ministerstvo pravosodja je odgovorilo, da je že dalo ukaz na vikše sodnije v Gradcu in Trstu, v katerem je zapovedano: I. Da morajo sodnije, kadar imajo s Slovenci obravnavati, zatožence in priče v kazenskih rečeh, kar koli je mogoče, v slovenskem jeziku zasliševati in njih odgovore vsaj zastran poglavitnih delov v slovenskem jeziku pisati v zapisnike. II. Zapisniki zastran priseg, ki jih imajo Slovenci prisegati, morajo se karkoli je mogoče po slovenski pisati in vsaj besede prisege same morajo v slovenskem jeziku zapisane biti. III. Mora se na to gledati, da pri kazenskih in pri končnih obravnavah z obdolže-

¹¹⁹ Prim. članek dr. Goršiča «Keber contra Mazovec in Jančigaj» v Ljubljanskem Zvonu, 1921, str. 231.

nim, ki je Slovenec, sodniki, uradniki državnega zastopništva in zagovorniki so slovenskega jezika popolnoma zmožni, da se čisto slovensko obravnjuje in da se razglasujejo razsodbe in če je mogoče tudi njih uzroki v slovenskem jeziku. IV. Morajo sodnije v slovenskih pokrajinah vloge v slovenskem jeziku pisane sprejemati in kar je mogoče Slovencom davati odloke ali rešitve tudi v slovenskem jeziku. V. Ustanovljuje se, da se imajo po potrebi preskrbeti razne povabila, varhni (jerobni) dekreti, obljubni in smrtni zapisniki, ter manjše zmiraj enake odloke v slovenskem natisu in da se take morajo Slovencom razpošiljevati. Na dalje je bilo od ministerstva naznanjeno, da je zapovedalo ob enem, da se mora pri dajanju vradniških služb posebno gledati na to, da prosivci znajo slovenski jezik in se imajo le taki priporočevati ministerstvu za tiste službe, ktere ono daje.»¹²⁰ «Toliko smo dosegli dozdej, da v naši deželi v naših sodnijah naš jezik ni več ptujec», sta pisala Toman in Črne svojim rojakom. Tudi veselje Bleiweisa, izkušenega poznavalca avstrijskega birokratizma, je bilo dokaj trezno in skromno: «Ako besedo ‚Thunlichkeit‘ in ‚Möglichkeit‘ bode tolmačil vsak uradnik sam, je vsa dobra ministrova volja zastonj.» S temi besedami je glosiral ministrov odlok in v svoji potrpežljivosti zaključil: «Ravnopravnost slovenska ni sicer s tem še rešena, pa en korak je spet storjen.»¹²¹

Poskušalo se je rahlo uradovati s strankami po slovensko. Ljubljansko sodišče je že 16. julija 1861 izdalo prvo slovensko rešitev.¹²² Dne 30. marca 1862 je poročal neki noviški dopisnik iz Mokronoga, da je pri tamkajšnjem sodišču aktuar Žerjav prejšnji dan pisal prvi slovenski protokol: «Zdelo se nam je, kakor da smo po dolgem popotovanju po tujem svetu prišli spet srečno nazaj v

¹²⁰ Novice z dne 26. marca 1862, str. 97.

¹²¹ Novice, l. c., str. 103.

¹²² Novice z dne 31. julija 1861, str. 255.

✓ svoje domovanje, nazaj med svoje stare znance in prijatle.»¹²³

(Dr. Razlag je začel izdajati pravniški časopis «Slovenski pravnik».)

*

(Lasserjev odlok z dne 15. marca 1862, po katerem bi morala sodišča s slovenskimi strankami obravnavati slovensko, pisati slovenske zapisnike in izdajati slovenske razsodbe, je bil edina naša kulturnopolitična pridobitev pod Schmerlingom.) In še ta pridobitev je ostala radi zelo razširjene pasivne resistance nemškutarskih uradnikov in privzgojene slovenske pohlevnosti domala samo na papirju. V šolskem vprašanju, na tem kulturno brez primere še važnejšem poprišču, ni hotel Schmerling niti toliko popustiti kakor na sodnem. Privolil je pač v principu v to, da se poučuje v podeželski ljudski šoli po slovensko¹²⁴ in da se uvede v srednjo šolo za rojene Slovence materinščina kot obvezen predmet, ki se naj poslej uči po slovensko in tudi klasificira. A kakor je bilo slovensko občevanje v uradih odvisno od dobre volje uradnikov, povečini nemškutarskih birokratov iz Bachove dobe, tako je bila tudi konkordatna ljudska šola izročena na milost in nemilost starokopitnim dekanom, ki so pogosto «silili kmečke otroke z nemščino».¹²⁵ In pri tem je ostalo vsa šestdeseta leta. Ob priliki dveh važnih faz, ki sta se pojavili v razvoju avstrijske politike in borbe za ustavo v tem obdobju, so se Slovenci nadejali boljših časov: takrat, ko je nastopil leta 1865. za Schmerlingom Belcredi, in takrat, ko je leta 1867. poslednjega izpodrinil Beust. Pomen teh dveh momentov v razvoju sloven-

¹²³ Novice z dne 20. aprila 1862, str. 111.

¹²⁴ Leta 1864. se je u. pr. na Kranjskem pomnožilo število slovenskih ljudskih šol za 35, število utrakvistčnih pa se je znižalo za 32, tako da je znašalo ob koncu imenovanega leta na Kranjskem število slovenskih ljudskih šol 163, dvojezičnih 53, nemških pa 17. (Novice z dne 16. avgusta 1865, str. 264.)

¹²⁵ Primerjaj «Naprej», 1863, štev. 36.

skega javnega življenja v šestdesetih letih je kulturno tako važen, da ju moram kratko orisati.

Ko se je sprožila sredi leta 1865. Schmerlingova kriza, se mora reči, da so naši voditelji z Bleiweisom na čelu poznali vsaj nekatere njene povode. Morebiti se Bleiweis ni povsem jasno zavedal onih skritih sil, ki so bile v strogo katoliški dunajski kamarili na delu, da po schleswig-holsteinski aferi obračunajo s protestantsko Prusijo, ki je posegala po hegemoniji nad Nemci, zaradi česar je moral dunajski dvor gledati, da se spravi s svojimi narodi, zlasti z renitentnimi Madžari. Da je spričo novega Belcredijevega poskušanega političnega kurza predvsem potrebna sprava z Madžari, ne pa s Slovani, je Bleiweis dobro vedel, ko je pisal v «Novicah», da se krona približuje madžarskim «starokonservativcem», o katerih tudi Bleiweis ve, da «jim je dualizem najbolj pri srcu». Vendar pa urednik «Novic» zaupa novemu ogrskemu kancelarju Majlathu, enemu «izmed očetov okto-brske diplome», ustavnega pisma *vseh* federalistov, češ da ta vendar ne bo ustvarjal «Avstrije na dva kampa» in ne bo silil države na pot dualizma, «kteri je nikdar osrečiti ne more». ¹²⁶

Česa se je nadejal Bleiweis za Slované in svoje Slovence od avstrijskega državnega ministra grofa Belcredija, protežerja obeh ogrskih šepetalcev vladarja, Esterhazyja in Majlatha, se razvidi iz besed, ki jih je posvetil v svojem listu temu grofu dne 5. julija 1865: »... grof Belcredi, zdaj c. kr. deželni glavar na Českem — je bistrroumen mož, kteremu srce, kakor česki časniki pravijo, ¹²⁷ ni preveč priraščeno v ustav februarSKI in od kterega si národna ravnopravnost more pričakovati dobrega zastopnika.» Na podlagi raznih izjav, posnetih po čeških listih, Bleiweis rahlo očrtuje kot slovensko nadejo od novega kurza deželno avtonomijo in nad njo kot začetno stopnjo do skrivnega ideala «zedinjene Slovenije» — notranje-

¹²⁶ Novice z dne 5. julija 1865, str. 220.

¹²⁷ Bleiweis malo niže citira dr. Riegerja organ «Narod».

avstrijsko dvorno kancelijo. Njegove tozadevne besede se glase: «Kakor o različnih ministrih, je govorica tudi o več dvornih kancelarijah in celó o notranjo-avstrijski (za Štajarsko, Kranjsko in Koroško). Tudi Palacky je bil na Dunaj v posvetovanje poklican. Kakor je iz vsega podoba, bojo nadvladala pravila (principi) oktoberskega diploma. Kaj pa mi Slovenci pravimo, kakošna naj bode prihodnja sistema notranjih oprav? Taka, ki enoto Avstrije stavi nad vse, zraven pa toliko samooprave (autonomije) *posamnih dežel*, da se ne žali enota državna, — spravo z Ogri pa tudi z *vsemi* ostalimi narodi avstrijskimi, — poštovanje *zgodovinskega* prava, pa tudi *narodnih* pravic, — administrativno vlado brez birokratizma in dober kup, — sodništvo zdatno prenačeno. V unanjih zadevah pa naj bode ministerstvo, kakor 'Narod' pravi, pred vsem avstrijsko, in ne velikonemško.»

Najnaravnejša in najdirektnejša pot za Slovence, priti do «zedinjene Slovenije», bi seveda bila, ako bi se bili postavili na prirodno pravo in pustili vso zgodovino ob strani. Pod vplivom takrat vsemogočnega historičnega principa in pod vplivom vse drugačnega stališča Čehov in drugih historičnih slovanskih narodov so se tudi Slovenci v borbi zoper nemški centralizem postavili na podlago avtonomije historičnih dežel. Ker pa jim je bilo jasno, da bi avtonomija dežel samo na Kranjskem koristila njih narodnosti, v deželah s slovenskimi manjšinami pa bi naravnost dušila slovensko enakopravnost, ker so se vrhu tega bali, da bi že tako težko dosegljiva «zedinjena Slovenija» sama ne mogla zmagovati finančnih bremen, ki jih je avtonomnim celotam odmerjala oktobrska diploma, zato so našli nadomestilo za «zedinjeno Slovenijo» tudi v historični upravni tvorbi, v tako zvani «notranje-avstrijski skupini», o kateri sta zgodovinarja Peter Hicinger¹²⁸ in Peter pl. Radics¹²⁹ dokazovala, da

¹²⁸ Novice z dne 26. julija 1865, str. 259.

¹²⁹ Triglav z dne 18. avgusta 1865, štev. 66 in dalje; primerjaj tudi Novice z dne 30. avgusta 1865, str. 281.

so ji od časa do časa pripadale tudi ostale slovenske pokrajine. V tem prvem hipu je videla večina slovenskih politikov nadomestilo za «zedinjeno Slovenijo» in pri eventualni obveljavi deželne avtonomije zaščito slovenskih manjšin zunaj Kranjske v tej «*notranje-avstrijski dvorni kanceliji*», katere se «Novice» v nekem praškem dopisu¹³⁰ zelo veselijo, češ «da bi bila taka naprava za toliko razcepljene Slovence naravno združenje».

Ko je končno dne 30. julija 1865 res šel Schmerling in napravil prostor Belcrediju, je dr. Bleiweis glede vtiska tega dogodka na Ljubljano pisal v svojem listu, da «so tudi v Ljubljani premembe ministerstva veseli vsi, ki so siti tistega birokratičnega centralizma, kateri vse ponemčiti želi».¹³¹ Razpoloženje med Slovenci je popisal in kritiko njihove kulturnopolitične zavednosti v prvi polovici šestdesetih let je podal v «Novicah» neki dopisnik «Od štajerske Save». V svojem dopisu je izvajal: V teh dneh ministrske krize smo dolgo ugibali, ali «bomo dobili dualizem ali federalizem ali ostane centralizem, ali pride kaj boljšega ali slabšega, kakor je bila Schmerlingova dōba, ktere nikoli pozabili ne bomo, in vendar smo živeli, kakor bi se nič ne bilo zgodilo, samo nekaj bolj radovedni smo časnike pregledovali... Sēm ter tjē se govori o notranjo-avstrijski dvorni kancelarii in — audaces fortuna juvat! — o slovenskih ministrih». Premalo pa smo se ves čas ustavnega življenja v praksi zavedali najvažnejšega dejstva, pravi dopisnik, namreč tega, da se je to, kar nam je bilo zagotovljeno s cesarsko besedo, to, «kar nam najbolj za kožo sega», da se je enakopravnost «na potu od cesarskega prestola do naših domovin precēj pogubila». In ne najmanj po naši lastni krivdi! «Čeravno se nam je večidel od nižih uradnij na slovenske vloge nemški odpisovalo, so nam vendar više uradnije dokaj spoštovale naš jezik... Nikjer ni bilo zabranjeno uradnijam in sodnijam pošiljati slovenskih vlog... vendar

¹³⁰ Novice z dne 12. julija 1865, str. 226.

¹³¹ Novice z dne 2. avgusta 1865, str. 251.

prav malo smo rabili ravnopravnost; pisali smo vsake kvatre enkrat kaj slovenskega, da smo videli: ali dobomo nemšk ali slovensk odlok; če smo dobili nemškega, molčali smo; če smo pa dobili slovenskega, bili smo tako hvaležni in veseli, da smo precej vsemu svetu naznanili svoje veselje . . . V šolah je ta ravnopravnost . . . še dokaj žalostnejša. Ako nismo [v tem pogledu] skoraj nič dosegli, nismo sami krivi, in to nas naj tolaži . . . v tej reči bodo nasprotniki naši najtrdovratnejši . . . ali ktera koli sistema pride v Avstriji sedaj na vrsto, to je gotovo, da bomo smeli bolj prosto govoriti in povedati marsikaj, kar smo dozdej morali za zobmi tiščati.»¹³²

Slovenski politiki z Bleiweisom na čelu so zaupljivo in že naravnost hvaležno obračali oči v Belcredija. Posebno in izrecno se mu je Bleiweis zahvalil za to, da je od cesarja izposloval pomiloščenje že štiri leta zaprtim žurnalistom, po večini slovanskim, in pa za to, da je dne 30. julija 1865 poslal deželnim predsednikom jezikovno mešanih dežel okrožnico, v kateri so se brale besede: «Cesarska gosposka in vsak posamezen uradnik mora z ljudstvom v njegovem jeziku ravnati; zmožnost za tako uradovanje bo važno in odločno tehtalo, kadar bo šlo za presojo sposobnosti uradnikove.» K tem besedam ministrove okrožnice je Bleiweis v svojem listu pristavil: «In spolnile so se kmali dr. Tomanove besede, ki jih je govoril v državnem zboru, da ministerstvo Schmerlingovo bo prešlo, Slovenci pa bodo še ostali.»¹³³

Dne 14. avgusta 1865 je sklenil mestni svet ljubljanski pod vodstvom svojega slovenskega župana, mladega drja. Etbina Costa, poslati Belcrediju za to njegovo okrožnico zahvalno pismo, katero je dr. Costa dne 26. avgusta 1865 osebno izročil državnemu ministru, ki mu je ob tej priliki zatrdil, «da imajo cesar trdno voljo, vresničiti avtonomijo srenjsko, kajti treba je, da se začne zidati od

¹³² Ibidem, str. 249.

¹³³ Novice z dne 2. avgusta 1865, str. 252.

spodaj, pa ne od zgoraj». ¹³⁴ Tudi Bleiweis, ki je bil takrat slučajno na Dunaju pri nekem zdravniškem kongresu, se je parkrat poklonil Belcrediju in ga opomnil, da peticija Slovencev iz leta 1861. «še zmirom čaka — rešitelja». Državni minister je tudi njemu zatrdil, da je po njegovem mnenju treba deželnim zborom večjega okrožja in da se mu narodna enakopravnost zdi podlaga srečne Avstrije. ¹³⁵ Cesarski manifest z dne 20. septembra 1865, s katerim je Belcredi sistiral ustavo, dokler je ne sprejmeta po predloženi oktobrski diplomu in februar-skem patentu tudi ogrski in hrvatski deželni zbor, so «Novice» veselo pozdravile. ¹³⁶ Bleiweis je bil mnenja, da «se je jelo veselo daniti in žariti na polji narodne enakopravnosti». ¹³⁷ Tudi v kranjskem deželnem zboru bi bil Bleiweis ob koncu novembra 1865 rad dosegel sprejem zahvalne adrese na Belcredija, a Nemci, pomnoženi s starimi nemškutarskimi poslanci-birokrati so na predlog grofa Auersperga sklenili odgovoriti na poslani jim manifest z adreso, v kateri so izrazili proti novemu kurzu svoje pomisleke. ¹³⁸ A končno so se uradniki-poslanci ustrašili glasovati tudi za to adreso, ki je padla. ¹³⁹

Deželni zbori slovenskih pokrajin celo v Belcredijevem času niso obetali sadu slovenski stvari. V graški zbornici, kamor je bil končno v začetku leta 1865. kot prvi Slovenec izvoljen dr. Razlag, se je ta poslanec s svojim tovarišem, Slovencem prijaznim Hermanom, zaman boril za federalistično načelo. Celovski deželni zbor ni imel v svoji sredi nobenega Slovenca. Še najboljše so se držali Goričani s Črnetom in Winklerjem. V kranjskem deželnem zboru pa so bili jeziček na tehtnici cincavi poslanci-uradniki, ki so — kadar se je dalo — rajši potegnili na nemškutarsko stran, ker so dobivali potuho v deželnem

¹³⁴ Novice z dne 30. avgusta 1865, str. 283.

¹³⁵ Novice z dne 6. septembra 1865, str. 294.

¹³⁶ Pesem v 42. listu «Novic» in Turnerjevo pismo Sercu.

¹³⁷ Novice z dne 27. septembra 1865, str. 318.

¹³⁸ Novice z dne 6. decembra 1865, str. 594.

¹³⁹ Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, I., str. 194.

predsedniku baronu Bachu, bratu zloglasnega hrvatskega bana, ki ga je poslal Belcredi na kranjsko predsedniško mesto. Ta Bach je dne 1. februarja 1866 odgovarjal na Svetčevo interpelacijo, kdaj se na Kranjskem izvede Las-serjeva naredba glede enakopravnosti v uradu — na vso moč zavito, češ da se ta odlok izvršuje «nach Thunlich-keit und Möglichkeit», da se glavne stvari že pišejo ali naravnost slovensko ali pa na podlagi slovenskih izpo-vedb po nemško, da prihaja že tako malo slovenskih vlog, da ni dovolj v slovenščini izobraženih konceptnih in pisarniških uradnikov, skratka: da «po tem takem se že zdaj ne more vstreči želji vprašalcev, da bi se pri sod-stvih s Slovencem skozi in skozi zapisovalo slovenski».¹⁴⁰

Še žalostnejšo sliko pa je nudil kranjski deželni zbor pod Belcredijem v vprašanju enakopravnosti na področju šolstva. Belcredi sam je sicer zahteval v posebni okrožnici od vseh srednješolskih ravnateljstev na Slovenskem, naj mu do 22. septembra 1865 naznanijo slovenske učbenike, ki bi se dali rabiti pri pouku različnih predmetov na srednjih šolah.¹⁴¹ Ojunačen po tem ministrskem koraku je stavil dr. Bleiweis s tovariši dne 13. januarja 1866 v kranjskem deželnem zboru predlog, naj se v smislu slo-venskega šolskega programa iz leta 1861. v slovenskih ljudskih šolah poučujejo vsi predmeti po slovensko, le v 3. in 4. razredu tudi nemščina kot predmet; prav tako naj se nekaj predmetov v srednjih šolah poučuje v mate-rinščini.¹⁴² V seji dne 25. januarja 1866 je Bleiweis ta svoj predlog utemeljeval in dosegel, da je bil s 16 proti 15 glasovom izročen odseku sedmih poslancev v prevda-rek.¹⁴³ Pri končni obravnavi dne 12. februarja 1866 pa je ta predlog padel s 13 proti 18 glasovom.¹⁴⁴ Proti so glasovali vsi uradniki med deželnimi poslanci, in to kljub

¹⁴⁰ Novice z dne 14. februarja 1866, str. 58.

¹⁴¹ Novice z dne 13. septembra 1865, str. 300; glej tudi «Slo-venca», 1865, št. 70.

¹⁴² Novice z dne 17. januarja 1866, str. 23.

¹⁴³ Novice z dne 31. januarja 1866, str. 59.

¹⁴⁴ Novice z dne 14. februarja 1866, str. 59 in 60.

temu, da je bil Belcredi zaukazal, naj ravnajo uradniki z vsako narodnostjo enako pravično in enako nepristransko! K tej seji je prinesel poslanec grof Anton Auersperg (nemški pesnik Grün) dve slovenski učni knjigi (prevedeno Pokornega «Živalstvo» in «Rastlinstvo») s seboj in ironično zaklical: «Omnia mea mecum porto!», kar je dalo potem nemškim listom povod k pisanju in prosluli legendi, da je prinesel takrat kranjski grof vso slovensko literaturo v žepnem robcu v zbornico.¹⁴⁵

Skoraj edino dobro dejanje Belcredijeve vlade, ki so se je Slovenci tako veselili, v korist naše kulturne enakopravnosti je bila ponovitev Lasserjevega odloka v dopisu graške deželne vlade na vse spodnještajerske okrajne urade z dne 20. februarja 1866, št. 303.¹⁴⁶

Medtem ko torej doba Belcredijeve vlade Slovincem ni prinesla tistih neposrednih kulturno-političnih pridobitev, ki so jih od nje pričakovali, se mora o njej reči, da je posredno mnogo prispevala k razjasnitvi slovenskega političnega in državnopravnega programa. Dala je povod k *mariborskemu shodu* slovenskih politikov dne 25. septembra 1865; na tem shodu, ki je bil sklican ob priliki Slomškove slavnosti dne 24. septembra 1865 in ki so ga obiskali najuglednejši slovenski politiki iz Štajerske, Koroške in Kranjske, se je sklenil prvi vseslovenski program, ki je sicer zaenkrat še razgalil vso slovensko neorientiranost v tem vprašanju, h čigar razbistritvi pa je vendar močno prispeval.¹⁴⁷ Shodu je predsedoval doktor Bleiweis, referiral pa je na podlagi osnutka programa Luka Svetec. Šlo je za vprašanje, kako doseči «zedinjeno Slovenijo». Poti do tega ideala Slovencev je shod iskal predvsem na podlagi historičnega prava. Imenovali so

¹⁴⁵ V zvezi s tem je konzistorij izdal okrožnico na okrajne nadzornike dne 16. marca 1866, naj se v ljudsko šolo uvede več nemščine. (Novice, 1866, str. 119 in dalje.)

¹⁴⁶ Glej: dr. Jos. Vošnjak, o. c. I., str. 197.

¹⁴⁷ Glej o tem shodu drja. Vošnjaka «Spomine», I., str. 186 in drja. Lončarja razpravo v «Bleiweisovem zborniku», str. 179 in dalje.

Napoleonovo, od cesarja Franca I. prevzeto «Ilirsko kraljestvo»; h kateremu naj se pridruži še Štajerska; *Ein-spieler* je na shodu, kakor že prej v svojem «Slovincu» propagiral «notranje-avstrijsko skupino» z znano nam dvorno kancelijo.

Obe ti dve historični tvorbi so sprejeli v program na ta način, da so zahtevali, naj se najprej «kranjskemu vojvodstvu povrne zemeljna celota, kakoršno je ustvarilo pismo Karla V., dano v Bruslju dne 16. marca 1522, po katerem so h Kranjski pripadali Metlika, Kras, Istra in oni Benečanom oteti kraji, ki so pozneje tvorili grofijo Goriško. Takšna Kranjska s Koroško in Štajersko naj obdrže svoje dež. zборе, v katerih naj se osnujejo narodne kurije. Skupne reči ilirskega kraljestva in štajarskega vojvodstva, ki delata notranjo-avstrijsko skupino, naj zastopa skupinski zbor, v katerega pošljejo deželni zbori te skupine svoje poslance. Za reči pa, ki se tičejo narodnosti, snide se skupinski narodni zbor, v katerega pridejo samo poslanci deželnih zborov ali kurij dotične narodnosti.» (Vsako deželo naj vlada njena deželna vlada, celo notranje-avstrijsko skupino dvorna kancelija, vso državo pa osrednje ministrstvo.¹⁴⁸ Končno je obsegal program podrobna določila glede samouprave občin, narodne enakopravnosti, uradništva in šolstva; v tem pogledu je bil sprejet v program slovenski šolski program iz leta 1861.) in izpolnjen v toliko, da se je zahtevalo, naj se tudi na univerzi predavajo juridični predmeti po slovensko. Vrh tega se je za višje sodišče zahtevalo nekaj slovenščine zmožnih višjih uradnikov.

Mariborski program je bil slabotno dete časa, kateremu so dali hrbtenico bolj oziri na Belcredija in ostale avstrijske Slovence, kakor pa razlogi, zajeti iz realnih razmer in potreb Slovencev. (Ta hrbtenica je bilo tega programa zgodovinsko-pravno načelo, ob katerem se je v prihodnjem letu vnel silno živahen javen razgovor.) Ker je Bel-

¹⁴⁸ Novice z dne 4. oktobra 1865, str. 519 do 522; Slovenec z dne 7. oktobra 1865, štev. 77.

credi snoval neko federalistično «pentarhijo» na zgodovinskem pravu in so to ureditev propagirali tudi drugi avstrijski Slovani, zlasti Čehi, so se tudi Slovenci, zbrani 25. septembra 1865 v Mariboru postavili pod to časovno geslo. A bili so po vsej verjetnosti že na tem shodu možje, katerim so v duši vstajali dvomi, ali pridejo na tej podlagi Slovenci kdaj iz nemškega objema. Med temi je bil — kakor bomo videli — tudi tedaj najrazboritejši politik Luka Svetec, najbrž tudi Davorin Trstenjak in Mihael Herman. V prihodnjem letu, še preden je avstrijsko-pruska vojna tako visoko dvignila narodni princip v ospredje, so se že zgodaj začeli oglašati, zlasti v celovškem «Slovencu» glasovi za narodno skupino na podlagi prirodnega prava, za naš ideal od leta 1848. sem — za «zedinjeno Slovenijo». Prvi se je oglasil dopisnik «od Savine», «visokoučeni slovenski pisatelj, starodavni in iskreni domorodec» — kakor ga imenuje urednik Einspieler — in je izvajal: «Mariborski program si je izvolil historično podlago, ali Nemci notranje Avstrije ga odmetavajo... ako nas Nemci nočejo imeti med seboj, morali bomo staviti si sami svojo hišo... Torej clara pacta ali historična ali narodna skupina?... Poslednja bi bila kompaktna ali čversta politična individualiteta in bi delala v upravi najmanjše zmešnjave in težave, pomirila bojujoče življe in stranke.»¹⁴⁹

Einspieler je po objavi te ideje čakal tri tedne, «pa tudi ena živa duša se ni oglasila za drugo kakor za zgodovinsko, to je notranje-avstrijsko skupino», je končno javil urednik «Slovenca».¹⁵⁰ Drugi dan je pisal Einspielerjevemu listu iz slovenske Bistrice dr. Josip Vošnjak, da «se je čudil vprašanju domorodca od Savine, ali ne bi pustili podlago zgodovinskih deželnih skupin, in raji se poprijeli narodnih. Ta ideja bi res lepa bila in gotovo bi mu vsi pritrdili, ako bi bilo mogoče, vresničiti jo... Če začnemo dežele po narodnostih razcepljati, bilo bi to tudi

¹⁴⁹ Slovenec z dne 10. februarja 1866, str. 45.

¹⁵⁰ Slovenec z dne 28. februarja 1866, str. 65.

za nas Slovence v marsikakem oziru sitno» ... na Kočevskem, Štajerskem, Koroškem, Goriškem je vse polno ovir. «Za narodne skupine nimamo nikjer zaveznikov, še med našimi slovanskimi brati ne.»¹⁵¹

Poleti 1866 se je razgorela avstrijsko-pruska vojna in se končala s kolosalnim avstrijskim porazom pri Kraljevem gradu. Po izgubljeni vojni so začele vse skupine in stranke tekmovati pri reševanju vprašanja, kako bi se narodi v Avstriji na novo uredili. S shodi so pričeli slovanski federalisti in se sestali k dunajski konferenci v avgustu 1868, na kateri so federalisti — tudi slovanski — Slovence prepustili nemški skupini, torej njih lastni usodi. Bleiweis izprva ni hotel verjeti tem vestem, vendar je začel iskati poti do samoobrambe, do prirodnega prava, do načela narodnosti kot napovedujočega se regenta časa. Vzkliknil je: «Iz te moke ne bo kruha! V tako združbo mi Slovenci nikdar ne privolimo; temveč bi glasen protest povzdignili že proti sami misli. Ako se ima Avstrija po historičnih skupinah ustrojavati, imamo mi svojo notranje-avstrijsko skupino; vendar smo tudi te trdne misli, da močnejša ko stara historija je še starejša pravica narodnosti.»¹⁵²

¹⁵¹ Slovenec z dne 7. marca 1866, str. 75.

¹⁵² Novice z dne 15. avgusta 1866, str. 267. — Kakor v vseh važnih načelnih vprašanjih, si Bleiweis tudi v tem nekako ni upal zavzeti odločnega stališča, a si želel — kakor po navadi — oprijeti se tega, kar bo spoznala za pravo večina. Vendar se je že v avgustu leta 1866, rahlo nagibal od gesla mariborskega shoda k prodirajočemu geslu prirodnega prava. Ko mu je v tem času javil neki goriški dopisnik, da se čuje, češ da namerava vlada združiti Primorsko s Kranjskim, se je dotaknil mariborskega programa z besedami: «Od tistih malov se je v Evropi mnogo mnogo premenilo. Razpadla je nemška zaveza; strašna vojska je razdjala do čisto historične tradicije, ki so se zdele nedotakljive; ideja narodnosti, brez obzira na stare meje in historične deželne obraze je zavladala po Nemškem in Laškem; vse to ni brez vpliva tudi na naše cesarstvo.» (Novice z dne 22. avgusta 1866, str. 272.)

Ko se je videlo, da se Belcredi dogovarja glede sprave predvsem z Madžari, ko so nemški avtonomisti na kongresu v Ausseeju ventilirali idejo dualizma, so začeli tudi Slovenci vedno bolj uvidevati, «da so Magjari kaj dobro računali, ko so nas avstrijske Slované peljali na „historički“ led . . . Vendar smešno je — ako bi tako hudo žalostno ne bilo — kako se ravno pred našimi očmi Magjari, Nemci, Lahi in še celo toliko zaostali Grki in turški Romuni zlagajo po narodnem geslu, mi avstrijski Slovani pa smo koj panslavisti, če le mislimo na narodnost svojo! Žalostna resnica pa je tudi, da se še sami lovimo eden za enim, drug za drugim, tretji za tretjim geslom, vsi skupaj pa si le kopljemo sami politični in narodni svoj grob.» Zato nas tudi Belcredi ne upošteva kot faktor za snovanje nove Avstrije.¹⁵³

Od 12. septembra dalje je odprl Einspieler v svojem «Slovincu» predal uvodnikov z naslovom «Naš program po vojski». Urednik sam je bil še vedno za «notranjo Avstrijo ali še bolje ilirsko kraljestvo in južno Štajersko», češ: «Ta skupina bi lahko in po pravici nosila starodavno in preslavno ime „Ilirija“.» V tej skupini bi stanovali trije enakopravni narodi. «Res, da bi bilo najbolje, ako se osnujejo take skupine, po katerih stanuje le en sam narod. Pa ne zabimo, da najboljšo večkrat brani, da se ne doseže, kar je dobro; kdor preveč tirja, temu rado spodleti in ne doseže ničesar.»¹⁵⁴ — Tudi mnogo drugih debatantov je še ostajalo pri historičnem principu mari-borskega programa; izjemo so delali že imenovani dopisnik «od Savine» (najbrž dr. Razlag), Božidar Raič in zlasti dr. Vošnjak. Poslednji je po vojni docela izpremenil svoje stališče v tem vprašanju. V mesecu septembru, ko so bile državnopravne debate po vsej Avstriji najbolj živahne, je pisal politično brošuro «Slovenci, kaj čemo?» in obelodanil v «Slovenčevem» programatičnem predalu dne 22. septembra sestavek, v katerem pravi: Že v Ma-

¹⁵³ Novice z dne 17. oktobra 1866, str. 537.

¹⁵⁴ Slovenec z dne 10. oktobra 1866, str. 325.

riboru so se važni glasovi vzdignili zoper historično načelo; «tudi Nemci, kateri bi gotovo večino imeli v notranji Avstriji, niso nič marali zanjo. Od tistega časa pa do zdaj kakšne velike, čudovite premembe! Zopet je zmaga la narodna ideja in s tem djansko pokazala, da je močnejša kot vse zgodovinske zveze . . .»¹⁵⁵ Tudi v svoji brošurici je dr. Vošnjak odločno odstopil od zgodovinskega načela in se zavzel za narodno zedinjeno Slovenijo. Glede na očitek, da bi bila ta enota premajhna, pa je pristavil: «Zato bi najbolje bilo, da bi se združile vse avstrijske južno-slovanske dežele, tedaj tudi Hrvaško-slavonsko-dalmatinsko ali trojedina kraljevina in pa srbsko vojvodstvo v eno jugoslovansko skupino.»¹⁵⁶ Dr. Vošnjak je poslal rokopis svoje brošure staremu poborniku te ideje, Luku Svetcu, v pregled, češ: «Mi Štajerci smo zdaj vsi le za narodno skupino in zoper vsako drugo napravo posebno tudi zoper Ilirijo», nakar mu je Svetec pisal dne 30. septembra 1866: «Prašam tedaj, zakaj me ti in Raič nista podpirala [na mariborskem shodu], kakor Trstenjak in Herman? . . . Te vsaj niso naši tukajšnji politikarji preobrnili?»¹⁵⁷ Ljubljanski politikarji-prvaki, ki so bili pod vplivom drja. Coste, so se iz oportunisti nekako bali dvigniti narodnostno načelo na ščit ter so krotili Štajerce in Svetca. Dne 27. septembra 1866 so imeli po občnem zboru «Slovenske matice» političen shod z zastopniki vseh slovenskih pokrajin, o katerem pa niso poročali v svojih listih. A dunajska «Zukunft» in za njo «Slavisches Centralblatt» sta prinesla o tem zborovanju dopis, da se je na njem več tehtnih glasov izreklo za to, da se dá narodnemu prirodnemu pravu prednost pred historičnim. Poudarjalo se je, «dass eine allseits befriedigende Lösung der oesterreichischen Verfassungsfrage auf exclusiv-historischer Basis für mehrere slavische

¹⁵⁵ Slovenec z dne 22. septembra 1866, str. 303.

¹⁵⁶ Dr. Jože Vošnjak, Slovenci, kaj čemo? V Ljubljani, 1867, str. 59.

¹⁵⁷ Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, I., str. 209.

Stämme überhaupt, namentlich aber für uns Slovenen, nicht zu erwarten ist... In der Anschauung, dass die Vereinigung aller Slovenen, deren Territorium ohnehin zusammenhängend ist, sowie eine innigere Wechselbeziehung mit den übrigen oesterreichischen Südslaven mit allen legalen Mitteln anzustreben sei, herrschte eine vollständige Uebereinstimmung.» Samo o sredstvih in potih se zborovalci niso mogli zediniti.¹⁵⁸

Najodločneje se je historičnemu pravu postavil po robu Luka Svetec, ki je začel takoj po «matičnem zboru» v «Novicah» priobčevati članke o tem aktualnem vprašanju. V prvem članku je izvajal: «Narodna ideja je zavladovala po svetu. Topovi so pri Solferini in Sadovi razdajali historične ideje, premenili stare historične meje... Jaz trdim, da je med vsemi avstrijskimi narodi historično pravo nam Slovanom naj mènj milo, da ugaja mnogo bolj Madjarom in Nemcem, nego nam. Historično pravo je dobri polovici avstrijskih Slovanov *historično krivo*. Historija je najmilejša tistemu, ki je v faksični posesti... Jaz historičnemu principu pripisujem krivico, da Slovani nimamo skupnega programa, pa mislim, da ga niti ne dobimo, dokler se bomo na historijo ozirali... Mi hočemo živeti, razvijati se in napredovati: to je naše historično pravo, naše pravo od veka.»¹⁵⁹ V drugem članku pa je Svetec izdal parolo: «Dajmo historii in njenim izročilom slovó in primimo se odločno narodne ideje.»¹⁶⁰ Tretjega članka, v katerem je razpravljal o sredstvih, vodečih do cilja, pisec ni smel več natisniti v «Novicah»; izšel je v celovškem «Slovincu».¹⁶¹ O vzrokih, zakaj je moral Svetec zapustiti «Novice», je pisal dne 24. oktobra 1866 Vošnjaku pismo, ki meče značilno

¹⁵⁸ Slavisches Centralblatt, 1866, № 40, str. 299. Tudi «Slovenec» je akceptiral prirodno pravo in imel zato polemike s «Telegrafom» in drugimi. (Slovenec, 1866, str. 358 in str. 341, 349 in 354.)

¹⁵⁹ Novice z dne 3. oktobra 1866, str. 323.

¹⁶⁰ Novice z dne 10. oktobra 1866, str. 329.

¹⁶¹ Slovenec z dne 5. novembra 1866, str. 353.

luč na tedanje ljubljanske prvake: «Da v ‚Novicah‘ nič več od mojega programa ne stoji, to so Ti posebne okoljščine. Naši ljubljanski prvaki so narodnemu pravu in zlasti južnoslovenski skupini še zmeraj nasprotniki, posebnost dr. Costa; pa tudi dr. Toman. Dr. Bleiweis je bolj boječ ko nasproten. Te okoljščine so storile, da se mi je Bleiweis pri mojem tretjem sestavku . . . na enkrat uprl, ter ga ni hotel več sprejeti v ‚Novice‘. Costa ga je bil pa še bolj zbegal s tem, da mu je ne vem koliko hudodelstev in pregreškov v sestavku našel.»¹⁶² V istem pismu Vošnjaku je Svetec tudi namignil na glavne vzroke odpora pri ljubljanskih prvakih, ki značilno osvetlujejo njih politično fiziognomijo: «par fraz» namesto temeljite «politične vednosti», občutljivost, ki nasprotuje vsemu, «kar ni najpred iz njihove glave prišlo», pomanjkanje «politične zrelosti», ki jih dela nedostopne za idejo časa, katero formulira Svetec v naslednji markantni obliki: «Ideja združenja vseh južnoslovenskih plemen v eno celoto je velika, ter potrebuje velicega sklepa, velike odvažnosti, živega delovanja, a naše misli, po dozdanjih nemilih okoljščinah tako zrejene, so *majhne in plašljive*, tako, da nas je one ideje *strah*, čeravno ne moremo tajiti, da je popolnoma naravna in južnim Slovenom, ako hočejo živeti, a né samo životariti, neogibno potrebna. Od tod prihajajo vsi tisti izgovori: ‚To je idealno, nepraktično, za to še ni čas, mi smo vsi te misli, da, da, to je naš zadnji cilj in konec, ali zdaj še ne‘ itd. [Prav gotovo besede «praktičnega», opreznega Bleiweisa!] Ali meni se ravno taki ljudje zdijo pravi idealisti in nepraktični ljudje, ki menijo, da se bo stvar tolike pomembe in važnosti sama ob sebi naredila, v tem ko bodo oni križem roke držali in spali.»¹⁶³

Iz tega znamenitega pisma se vidi, da je Svetec v najkrajšem času pričakoval likvidacijo Avstrije in da bo še Birsmarck zedinil vse Nemce. Za ta primer je bil mnenja,

¹⁶² Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, I., str. 211.

¹⁶³ Ibidem, str. 212.

da «bi nas le narodnost mogla oteti nemškega potopa; naša jasna, določna, z južnimi Sloveni v zvezi stoječa narodnost» — je pisal — «bi dobila zagovornike med Francozi in Rusi», k temu pa je pristavil malce optimistično: «in Nemci sami bi morali spoštovati določno narodnost po svojem narodnem načelu».

Po vsem tem se vidi, da je bil Luka Svetec eden izmed prvih Slovencev, ki je spoznal, da je treba našemu narodu graditi domačijo pa čeprav zunaj «okvira avstro-ogrske monarhije».

*

Leto 1867. je bilo za Slovence eno najpomembnejših let, a za Avstrijo je bilo naravnost usodepolno.

Že takoj v začetku tega leta je podlegel Belcredi, ki je snoval — kakor rečeno — nekako «peterovladje» takozvanih listoričnih narodov avstrijskih, in sicer je podlegel Beustu — dualistu, zastopniku nemškomadžarske «dvovlade», ki je bila naperjena zoper Slované. Slovenci so bili o vroči borbi, ki se je vršila v kabinetu od novembra 1866 do konca prvega tedna februarja 1867 med Belcredijem in Beustom, po svojih dveh glavnih političnih listih, «Slovencu» in «Novicah» dobro informirani. Isti dan, ko je cesar končno žrtvoval Belcredija Beustu, je pisal celovski «Slovenec» v dopisu z Dunaja: «Nam Slovencem Belcredi ni storil ničesar kaj posebno dobrega, pa tudi ni nas tlačil in preganjal, kakor se je pred njim rado godilo. Vendar nam je žal po njem . . . Prejkone nastopijo za nas Slované hudi časi. Madjari in Nemci so na konju . . . Pa naj prezgodej aleluje ne pojo! Dualizem ni za Avstrijo . . .»¹⁶⁴ In par dni pozneje je v istem listu napisal neki ljubljanski člankar poslavljajočemu se ministru slovo, v katerem se kaže popolno umevanje situacije: Belcredi je rekel ob svojem nastopu, da hoče dati Slovonom njim primerno stališče v Avstriji. Takrat pa vstopi v njegovo ministrstvo «kakor deus ex machina tuji baron Beust. Tega se oprime tudi Belcredi in dobi od njega

¹⁶⁴ Slovenec z dne 7. februarja 1867, str. 64.

Ikarove perutnice, ki mu pomagajo iz Dunaja v — Pešto . . . Drugi veter je med tem pihati začel, znano nam je odkod», pristavlja pomembno člankar in namigne na vzroke, zakaj «se je Belcredi začel najprej na tihem z Ogri pomenkovati se»: pri dvoru (cesarju in cesarici) so zmagali Madžari po svojem Esterhazyju in Majlathu in zmagala je stranka takozvanih nemških avtonomistov ali bolje: cislitvanskih centralistov, katerim je načeloval tisti pl. Kaisersfeld, ki je bil rojen v Ptujju od slovenskega očeta Blagotinška in ki je ob tem času v štajerskem deželnem zboru izustil preteče besede: «Wenn man uns unsere Stellung in Oesterreich vergällte [to se pravi: če se v tostranski polovici okruži nemška hegemonija], würde uns der Zerfall dieses Reiches nicht mehr mit Gleichgiltigkeit erfüllen, wir würden ihn vielmehr mit Sehnsucht herbeiwünschen.»¹⁶⁵

Slovinci so bili torej dobro poučeni o tem, kdo pripravlja dualizem, kdo brusi v času, ko se je bil ob rastočem odporu avstrijskih Slovanov skrhal enostranski nemškocentralistični meč, dvorezni nož zoper prebujajoče se Slovanstvo in kdo se pripravlja, da mu podeli sankcijo. Po svojih listih so bili o bistvu dualizma natančno informirani. Že prejšnje leto jim je drastično naslikala to strašeco pošast «Zgodnja Danica» z besedami: «To ti je novega plemena krokodil z dvema glavama; kadar bi se zredil, preselil bi se v Donavo, bi po nji gori in doli plaval, tudi po Savi in Dravji, in po vsaki strani reke bi z eno glavo — Slovane zobal, nazadnje pa Avstrijo pohrustal.»¹⁶⁶ K tej Jeranovi definiciji dualizma je Einspieler pristavil besede, ki so se v naših dneh do pičice izpolnile: «Danica — prerokinja.»¹⁶⁷ Tudi dobri Avstrijec Bleiweis je v svojih «Novicah» ves čas pripravljajočega se dualizma neprestano svaril pred tako državno-pravno uredbo. Že takoj ob novem letu 1867 je pisal pod

¹⁶⁵ Slovenec z dne 5. januarja 1867, str. 1.

¹⁶⁶ Zgodnja Danica z dne 1. februarja 1866, str. 31.

¹⁶⁷ Slovenec z dne 23. marca 1867, str. 148.

naslovom: «Dualizem — dandanes največja nesreča Avstrije» tole: «Kdor hoče dualizem, ta se igra z ognjem, le kdor hoče, da vsi narodi avstrijski imajo skupne državne zadeve, ktere obravnavajo v skupnem državnem zboru, v deželnih avtonomnih zborih pa opravljajo sami to, kar deželi gre: ta hoče mir in srečo Avstrije.»¹⁶⁸

Slovenci, ki so z ostalimi slovanskimi federalisti trdno stali na stališču enotne, a seveda federalizirane Avstrije, so opozarjali Dunaj na «osodepolni stan Avstrije» in vedno znova ponavljali svoje nasvete: «Skupne državne zadeve naj obravnava skupni državni zbor, v samooskrbnih deželnih zborih pa naj dežele opravljajo same, česar posameznim gre. [V tej kronovinsko-federalistični zvestobi so pozabljali celo na to, kar so bili v dolgotrajni debati prejšnjega leta ugotovili glede na oškodovanje svojih manjšin v nekaterih kronovinah.] A na mestu takega v resnici ustanega življenja, po oktoberski diplomi in po septemberskem manifestu nam slovesno oklicanega, vriva se nam sè vso silo nesrečni dualizem, morebiti poslednja poskušnja in zadnji vpliv ptuje ministerske roke in Majlathove oholosti.»¹⁶⁹

Na Slovenskem se za dualizem ni ogrevala živa duša, niti kranjski Nemci in nemškutarji ne. Ti se seveda niso mogli ločiti še od prejšnjega nemško-centralističnega sistema, ki je držal vso državo v svojih krempljih. Ob zaključku kranjskega deželnega zbora dne 29. decembra 1866 je govoril grof Anton Auersperg: «Gospoda! ločimo se danes tužni, ker prihodnosti ne razsvetljuje nobena mila zvezdica . . . Najvažnejše je vprašanje, kako se z Ogri spraviti. Osorna osebna unija, strog dualizem sta poguba Avstriji! Državni organizem je bolán; dualizem bi mu bile le dvojne birglje, namesti zdravih krepkih nog.»¹⁷⁰

Pod avspiciami tako pričakovanega in dokaj razločno

¹⁶⁸ Novice z dne 2. januarja 1867, str. 4 in 5.

¹⁶⁹ Slovenec z dne 12. januarja 1867, str. 19.

¹⁷⁰ Novice z dne 2. januarja 1867, str. 7.

se napovedujočega dualizma je razpisal Belcredi s cesarskim patentom z dne 2. januarja 1867 volitve v deželne zbore. Ti naj bi iz svojih sred volili poslance v «ožji» državni zbor. Ta «ožji» državni zbor naj bi bil konstituenta države, na novo urejene s pomočjo dualizma, ki je bil sklenjen med dunajsko in peštansko vlado, ureditev, ki jo je Belcredi nameraval predložiti temu «ožjemu» cislitvanskemu parlamentu v pretres. Volitve, ki so se imele vršiti v slovenskih pokrajinah med 21. in 30. januarjem, so se torej pripravljale pod najbolj zloveščimi znamenji. Bile so naravnost preskušnja za politično dozorelost slovenskega naroda.

Kako je to preskušnjo prebil narod in kako njegovi voditelji?

Nemški centralisti so nekaj časa na videz kazali, kakor da ne bodo volili v «ožji» državni zbor. Tudi slovanski federalisti s Slovenci vred so bili v načelu za vsej Avstriji skupni osrednji parlament, ki naj bi avtonomne posle prepustil deželam. Glede obsega avtonomnih krajevnih teles je bila debata prejšnjega leta pri večini slovenskih politikov dognala, naj se zapusti historična baza mariborskega programa in zahteva na podlagi prirodnega prava «zedinjena Slovenija». Svetec je šel še dalje in je na isti podlagi v «Novicah» propagiral «zedinjeno Jugoslavijo» v avstrijskem okviru, v privatnem dopisovanju pa celo — popolnoma samostojno Jugoslavijo zunaj tega okvira. Ljubljanski prvaki so — kakor omenjeno — iz oportunitizma in legalnosti stali na stališču deželnih avtonomij, pri čemer naj bi nudila notranjeavstrijska kancelija narodnim manjšinam zaščito.

To je bilo prejšnje leto neposredno po Kraljevem gradu, ko se je še zdelo, da nima Belcredi samo voljo, ampak tudi nalog, zadovoljiti vse avstrijske narode. Po novem letu 1867 je bil Belcredi že toliko kakor mrtev mož, položaj bistveno izpremenjen in bistveno preorientirana tudi taktika slovenskih politikov. Med njimi je samo najnačelnejša glava, Božidar Raič, skušal ostati zvest načelu in je naravnost svetoval, naj se Slovenci od-

povedo volitvam v «ožji» državni zbor, ker ne gre, da bi v konstituenti sedela Razlag in Toman pač poleg Riegerja, ne pa tudi poleg Strossmayerja in Stratimiroviča, «kajti polutansko skrpani državni zastop bi bil za nas Slovence pogubni samomor».¹⁷¹

Ostali slovenski politiki so pod grozečim oblakom dualizma naglo pozabili na rezultate lanske debate v celovškem «Slovincu» in so sklenili, da ne bodo tirali načelnosti tako daleč kakor Raič ter so povrh skoraj pokazali, da so pripravljeni v praksi še več popustiti od teorije. Med 16. in 22. januarjem so izšli v «Novicah» in «Slovincu» oklici slovenskih volilnih odborov za Kranjsko, Štajersko in Koroško. Značilen je bil oklic kranjskega volilnega odbora, ki ga je podpisalo 38 mož od Bleiweisa do Tönniesa. V njem so bile izražene naslednje misli: Važnost prav teh volitev je velikanska. Od njih je odvisna nova ustavna uredba cesarstva. Dosedanji naši rodoljubni poslanci so se zaman potezali za narodne pravice. Skoraj povsod so jih preglasovali nasprotniki in omahljivci. Ne volite več uradnikov, dvema gospodoma se ne dá služiti. Naš program se glasi: enotna mogočna Avstrija, sprava njenih narodov na podlagi svobodne, vsem narodom pravične ustave, obveljava našega jezika v šolah, uradih in splošnem življenju, «da domači nismo tuji v lastni domovini». Program je bil tako splošno formuliran, da ni izrečno zahteval niti «zedinjene Slovenije», dotično mesto se je lahko tolmačilo tudi kot zahteva po avtonomiji dežel, kar bi bilo za Slovence zaradi manjšin v več pokrajinah mnogo neugodnejše kakor za druge Slovane.

Kolikor pohlevneje so nastopali slovenski politični voditelji, toliko impozantneje je stopil pri teh znamenitih volitvah na plan — slovenski narod. Prva je volila Štajerska dne 21. januarja 1867. Ta dežela, ki ni leta 1861. izvolila v graški deželni zbor nobenega Slovenca in ki je leta 1865. poslala kot prvega slovenskega poslanca

¹⁷¹ Slovenec z dne 3. januarja 1867, str. 4.

drja. Razlaga v graško zbornico, je letos v svojih slovenskih kmetiških okrajih izvolila same slovenske kandidate. Za njo se je prav tako obnesla dne 26. januarja Goriška: k dotedanjim trem slovenskim poslancem je pridružila še tri nove. Najsijajneje pa so izpadle kranjske volitve, ki so bile završene dne 30. januarja: v kmetiških volilnih okrajih, v vseh mestih in trgih (celo v Ljubljani) so prodrli sami Slovenci. V nepopisnem navdušenju je pisal dr. Val. Zarnik v «Novicah», da ostanejo dnevi 21., 26. in 30. januarja 1867 «z zlatolesketočimi črkami v našo povestnico vsekani», in proslavljal: «Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo politiško giblje in da nismo samo narodopisen pojem.»¹⁷² Sicer je res, da je bil k tej sijajni zmagi malce pripomogel Belcredi, ki je zaukazal cesarskim namestnikom, naj se volitve vrše svobodno, brez vplivanja vlade,¹⁷³ vendar so nastopili volilci v taki slogi in s tako zmago, da jo je «občudoval tudi inozemski svet».¹⁷⁴ Celo na Koroškem, na tem že takrat jako bolnem slovenskem mestu, so dobili slovenski kandidati znatno število glasov. Einspieler v Velikovcu in Pucher v Beljaku sta dobila samo po štiri glasove manj kakor nemška kandidata.¹⁷⁵

Takoj po volitvah, dne 7. februarja 1867 je padel Belcredi in napravil prostor Beustu. Naš Bleiweis je bil dobro poučen, da je moral Belcredi iti, ker je vztrajal pri svojem namenu, da predloži že 9. januarja med Dunajem in Pešto dognani dualizem novemu «ožjemu» državnemu zboru v «prevdarek in posvet», medtem ko je Beust hotel, da cislitvanska konstituanta dualizem «sprejme kot gotovo stvar».¹⁷⁶ Ta usodepolni korak habsburškega dvora, ta prvi odločni korak v brezdno, ta

¹⁷² Novice z dne 6. februarja 1867, str. 43 in 44.

¹⁷³ Slovenec z dne 17. januarja 1867, str. 28.

¹⁷⁴ Novice z dne 6. februarja 1867, str. 43.

¹⁷⁵ Slovenec z dne 5. februarja 1867, str. 61.

¹⁷⁶ Novice z dne 6. februarja 1867, str. 50.

pravi pravcati začetek njegovega konca, ki se je imel zaključiti po petdesetih letih v naših dneh, je komentiral Bleiweis z zloveščimi besedami Schuselke, urednika dunaske «Reforme»: «Osoda se mora spolniti, in začela se je že spolnovati... s strahom gledamo v prihodnost, ki kaže Avstrii nesrečo, ako dalje pojde po poti, na katero je sedaj krenila.»¹⁷⁷

Ker so v teh Belcredijevih volitvah dobili poleg kranjskega federalistične večine tudi gališki, češki in moravski deželni zbori in se je bilo Beustu in nemškimi avtonomistom (alias: cislitvanskim centralistom) bati, da bo večina državnega zbora federalistična in nedovzetna za to, da bi sprejela dualizem kot «fait accompli», je dobil Beust od krone vsa pooblastila, da stvar uredi, ne glede na to, da je vrhu tega napel vse barantaške strune, da Slovane razdruži.

Federalisti so se sicer dne 15. februarja 1867 zbrali na II. shodu avstrijskih federalistov na Dunaju, katerega so se udeležili Poljaki, Čehi in neki nemški fevdalci; na njem so bili prvič zastopani tudi Slovenci po drju. Costi, drju. Dominkušu, vit. Garibaldiju, Svetcu, drju. Tomanu in drju. Vošnjaku. O sklepih tega II. federalističnega shoda se je splošno molčalo. Toliko se je razznani, da so si obljubili slogo in vzajemnost, da je po shodu Beust poklical k sebi drja. Riegerja in drja. Tomanu in da so imeli udeleženci po zborovanju pogovor z generalom Stratimirovičem, srbskim poslancem v ogrskem zboru.¹⁷⁸ O tem, če so federalisti kakor na prejšnjem I. shodu temeljili še vedno na stališču historičnega prava dežel, ali so slovenskemu stališču glede prirodnega prava napravili kake koncesije, ne poroča niti sodobno časopisje, niti udeleženec dr. Vošnjak v svojih «Spominih». Tudi o tem, kaj je govoril Beust z drjem. Tomanom, se ni zvedelo nič. Pač pa je postalo kmalu očito njegovo barantanje z narodi in strankami, da bi sprejele dualizem en bloc. Ko

¹⁷⁷ Novice z dne 15. februarja 1867, str. 58.

¹⁷⁸ Novice z dne 20. februarja 1867, str. 66.

je pri Čehih naletel na odločen odpor, se je obrnil na Poljake, na tiste Poljake, katere je dr. Val. Zarnik v celovškem «Slovincu» rotil, naj se ne izneverijo slovanski vzajemnosti, in ki je zabičeval tudi Slovencem, naj niti za hip ne ostavijo Čehov.¹⁷⁹ Poljaki so se dali omečiti Beustu brez represalij. Ko jim je obljubil široke avtonomije, gmotne pridobitve in dovoljenje, da polonizirajo v Galiciji šolstvo, so se mu udali.¹⁸⁰ Slovenci so vsaj poskusili ostati zvesti Čehom.

Dne 18. februarja 1867 so se sešli deželni zbori. Gališki je bil takoj in brez pridržka voljan voliti poslance v državni zbor, prav tako so storili tudi drugi nemški, razen federalističnega tirolskega, češkega, moravskega in kranjskega. Beust je vzel zlasti tri poslednje slovanske dež. zbore na piko. Ko so Čehi v obeh svojih zborih, v katerih so imeli večino, sklenili državnopravno adresu, v kateri so «ožjemu» državnemu zboru odločno odrekli pravico preurejati ustavo, in se sklicevali na svoje državno pravo, napovedujoč nadaljnjo abstinenco, sta bila oba njhova zbora takoj razpuščena, a Čehi v obeh po ponovnih volitvah potisnjeni v manjšino. Na II. seji kranjskega deželnega zbora dne 20. februarja 1867 je ponovil doktor Bleiweis stari slovenski predlog glede enakopravnosti v šoli in uradu. Deželni predsednik Bach že tega predloga ni dopustil, češ da je sedanji zbor sklican izključno za to, da izvoli državne poslance in da on «ne misli oblasti imeti, da bi se udeležil postavodajavnih predlogov». Dr. Bleiweis je isti predlog ponovil še v prihodnji III. seji dne 23. februarja z istim uspehom in ga končno umaknil, ker se je preveril, da bi storjenega sklepa vlada ne izročila v sankcijo.¹⁸¹

Na seji dne 28. februarja 1867 je končno pristopila slovenska večina kranjskega deželnega zbora k sklepanju

¹⁷⁹ Slovenec z dne 19. februarja 1867, str. 85.

¹⁸⁰ Kolmer, Parlament und Verfassung in Oesterreich, I., str. 249.

¹⁸¹ Novice z dne 27. februarja 1867, str. 75 in 74.

adrese na cesarja. Ta adresa je bila mnogo bolj pohlevna kakor češka. V nji se je ugotavljalo, da bi se na 18. dan prihodnjega meseca sklicani državni zbor po pravici ne smel imenovati ustaven. Iz tega vzroka bi kranjski deželni zbor prav za prav ne volil vanj državnih poslancev, ker ta parlament ne bo smel sklepati zakonov za dežele, ki imajo v ta namen svoje deželne zборе. A ker so po vojni narastle velike potrebe, so Kranjci pripravljeni voliti poslance, vendar pa prosijo, naj se ustava preuredi v smislu oktobrske diplome in glede njenega zasnotka zaslisi med drugim tudi kranjski deželni zbor.¹⁸² Skoro nato je na VII. seji dne 4. marca vstal deželni predsednik Bach in prečital cesarski patent z dne 1. marca, v katerem pravi vladar, da je sklenil vnovič apelirati na volilce kranjskega deželnega zbora, ki ga razpušča; zbor se je sicer izrekel voljnega, voliti poslance, a je obenem «zastran naloge in pristojnosti državnega zbora» razodel takšno umevanje, «ktero bi, ako se mu o pravem času ne stopi nasproti, popolnoma vničilo namen, v kterega je poklican državni zbor».¹⁸³

Nove volitve so se vršile med 26. in 28. marcem. Pri njih je vlada uporabila ves svoj pritisk; pomagali so ji uradniki in nemškutarji, katerim je Dežman napisal slovensko brošuro «Kranjci, pazite!» A zaman. Nemci so odkrhnili Slovencem poleg Kočevja samo Ljubljano, ki je mesto Tomana in Kluna izvolila Wurzbacha in Kalteneggerja. Imenovana slovenska poslanca je poslala potem v zbor obrtna in trgovska zbornica. To drugo zmago so občudovali «ne samo v Avstriji in po vsej Slaviji, ampak tudi po vsej Nemčiji» (Domicelj v Narodu, 1868, šte. 50). «Novice»: «Zmaga je veliko večja, ko prva, ako bi trebalo desetkrat voliti, bodo desetkrat volili ravno tako.»

Med Slovenci se je začelo spričo teh zaporednih volitev zlasti v Ljubljani živahno narodno in ostro protinemško

¹⁸² Novice z dne 6. marca 1867, str. 78.

¹⁸³ Novice z dne 6. marca 1867, str. 81.

gibanje. Karlu Dežmanu so parkrat pobili ponoči okna in priredili mačjo muziko.¹⁸⁴ Slovenski listi so začeli mnogo pisati o vseslovanski etnografski razstavi v Moskvi; Matija Majar, ki se je poleg dveh drugih Slovencev udeležil te razstave, je v tem letu izdal svojo rusko sloynico. To razpoloženje so podžigali člani mladega in agilnega «Južnega Sokola», ki so parkrat zapeli rusko himno, kar je dalo nemškim listom povod za govorico, tako kakor o ruskih demonstracijah v Pragi, da so prav take v Ljubljani. Isti listi so po vsem svetu raznesli vznemirjajoče vesti o sokolskem spopadu s «turnerji» v Schantlovi veži v noči med 23. in 24. julijem 1867, o aferi, v katero je bil zapleten tudi ljubljanski župan dr. Costa, ker je slučajno prišel mimo, zato so ga pozneje odstavili od županstva. Da «se maščujejo za svoje ljubljanske nemške brate», so Gradčani dne 6. avgusta 1867 pretepli tamkajšnje slovenske visokošolce.¹⁸⁵ Tega bojevitega razpoloženja med Slovenci na Kranjskem ni mogla pomiriti niti takšna drobtinica naklonjenosti, kakršno je deželni predsednik Bach tik pred ponovnimi volitvami v deželni zbor vrgel Slovincem z dopisom na urade, v katerem je dokazoval med drugim: «Kar kancelii kdo v slovenskem (domačem) jeziku podá, to se mu mora tudi v slovenskem jeziku od gosposke rešiti... V zapisnike naj se to, kar se slovenski pové, tudi slovenski zapiše. Sploh naj bo uradnikom resna skrb, da se popolnoma naučijo slovenskega jezika ne le v besedi, temuč tudi v pisanji.»¹⁸⁶

Medtem ko se je torej med volilstvom krepko držala narodna disciplina in med ljudstvom razžarjal odporni narodni duh, je padala med prvaki in poslanci spirala narodnega poguma rapidno navzdol. Iz kranjskega deželnega zbora sta šla na Dunaj poleg Kluna, Barba in Pintarja dr. Toman in Svetec. (Iz Štajerskega so Nemci

¹⁸⁴ Novice z dne 3. aprila 1867, str. 115 in z dne 5. junija 1867, str. 190.

¹⁸⁵ Novice z dne 31. julija in 14. avgusta 1867, str. 257 in 276.

¹⁸⁶ Novice z dne 27. marca 1867, str. 106.

poslali Lipolda in Lenčka, iz Gorice je šel Černe.) Doktor Bleiweis in dr. Costa sta, «po mnogih opraviilih zadržana», prosila, da ostaneta doma.¹⁸⁷ Paradni vodja slovenske delegacije je bil dr. Toman, njeno misel pa je predstavljal Luka Svetec.

Ta mož, ki ga je dr. Bleiweis imenoval «kristalizirano pamet» in ki je bil na koncu znane nam državnopravne «Slovenčeve» debate v prejšnjem letu sam zase prišel za Slovence do podobne narodnopolitične koncepcije, kakršno predstavlja današnja Jugoslavija, ta mož pa je postal sedaj, v času dualističnega pakta, sklenjenega med Dunajem in Pešto, za čudo skromen in — praktičen. Šlo je za vprašanje, ali naj se Slovenci po zgledu Čehov abstinirajo od državnega zbora, sedaj ko so se že Poljaki izneverili sklepu federalističnega shoda. Dr. Rieger, ki ga je Bleiweis vprašal za svet, je odgovoril: «Od vas ne moremo zahtevati, da zopet izstopite ali perhorescirate državni zbor, ker je vaš položaj glede na vaše državno pravo in plemstvo veliko slabši nego naš. Moje mnenje je, da greste tja, pri priliki podaste ugovor v imenu dežele in naroda, se odločno izrečete zoper dualizem in za federalizem, se dogovorite s Poljaki in Tirolci ter končno ob ugodni priliki zopet s protestom odidete... Beust ne bo skoparil z naslovi in redovi nasproti onim, ki se mu udado.»¹⁸⁸ Oprt na to Riegerjevo pismo je pisal Svete c drju. Vošnjaku pred odhodom na Dunaj dne 7. aprila 1867: «V sedanjih silovitih in brezpostavnih Beustovih časih kaže bolj po lahko stopati, da si vsaj deželni zbor ohranimo in da ga ne izpostavimo novi nevarnosti» [ob priliki eventualnega novega razpusta].¹⁸⁹ In še enkrat je pisal istemu adresatu dne 7. maja 1867, da je kranjska slovenska delegacija trdno sklenila, da gre v Beustov državni zbor. Ne bi šla, ko bi bila v deželnem zboru v manjšini. «Ali prašanje je le to, hočemo-li za

¹⁸⁷ Novice z dne 10. aprila 1867, str. 123.

¹⁸⁸ Naši zapiski, 1909, str. 72.

¹⁸⁹ Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, I., str. 259.

slovansko solidarnost, katere za zdaj tako ni, riskirati svoj položaj v deželi? Mi smo se odločili, da ne, da tega ne moremo... Zato se mi vidi pametneje, da se šibi enako viharju upognemo, raji, nego da bi nas, ko bi se ustavljali, prelomil.»¹⁹⁰ Mislim, da je bil prav Svetec oni, ki je dne 12. maja poročal «Novicam» z Dunaja: «Slovenci bojo menda skušali s Poljaki najpred se porazumeti, da vidijo, ali jih je še volja in za koliko se držati vzajemnega programa. Ako so Poljaki in Slovenci edini, složni, bodo oni odločevali, kam se bode... nagnila vaga.»¹⁹¹

Dne 22. maja se je otvoril državni zbor. Bil je slabo obiskan. Čehov ni bilo, ampak poslali so deklaracijo v državni zbor, čigar nemška večina jim je odvzela mandate. Poljake je imel Beust že preparirane. Potem se je obrnil do Slovencev in jih pozval, da mu predložijo svoje zahteve v posebni spomenici, ki so mu jo tudi izročili dne 28. junija. V nji so našli stara slovenska desiderata: razširjenje deželne avtonomije, enakopravnost slovenščine v šoli in uradu, posebno sekcijo za slovenske posle pri namestništvu, slovenske uradnike in sodnike pri višjem deželnem in najvišjem sodišču, slovenske zastopnike v notranjem in naučnem ministrstvu.¹⁹²

¹⁹⁰ Ibidem, I., str. 242 in 243.

¹⁹¹ Novice z dne 15. maja 1867, str. 163.

¹⁹² Novice z dne 17. julija 1867, str. 240 in Kolmer, o. c. I., str. 355. — Dosegli so Slovenci od vseh teh svojih zahtev edino to, da je izdal Beustov justični minister Hye ukaz višjemu sodišču v Gradcu z dne 5. septembra 1867, števil. 8636 in 9396, naj «se odsihdob naprej zapisniki pišejo po slovensko, kar je ne samo pravosodju na korist, ampak kar tudi po pravici zahtevajo slovenske stranke». Ta odlok je bil važen, ker se je z njim odpravljala «Thunlichkeit und Möglichkeit» znanega Lasserjevega ukaza z dne 15. marca 1862. Seveda, ostal je v veliki meri na papirju do osemdesetih let, kljub temu, da je tudi novi kranjski deželni predsednik Konrad dne 20. septembra 1867, števil. 2450 ukazal okrajnim predstojnikom, naj uradi sami od sebe, brez zahteve, dopisujejo rojenim Slovincem v njih jeziku, «ki se je v novejših

Pri adresni debati dne 3. junija 1867 sta se slovenska govornika dr. Toman in Svetec ravnala točno po doktor Riegerjevem navodilu. Govorila sta zoper adresno dualistične nemške večine. Dr. Toman je izjavil jasno in glasno: (Dualizem je dvocentralizem in se ne sme uvesti v Avstriji.) «O centralizaciji, bodisi tudi dualistični, sodimo, da je grob našemu življenju.» Vrhu tega je doktor Toman dejal: «Nemogoče se mi je poprijeti misli, da je ta državni zbor ustaven in vpravičen za te reči, zaradi katerih se je sklical.» To je «ožji» državni zbor, ne pa skupni, kakor ga predvideva februarski patent.¹⁹³ Svetčev govor istega dne pa je vršičil v trditvi: Septembrski manifest je res odprl pot, ali samo Ogrom. Prosta pot se je takoj zopet zaprla, ko se je z Ogri naredila sprava «dvomne vrednosti». Tako sta slovenska zastopnika govorila, glasovali pa so dne 5. junija vsi Slovenci — za adresno nemške večine.

Bleiweis je imel težko nalogo, braniti pred volilci njihove zastopnike. Pisal je: «Reči moramo, da glasovanje za adresno naših poslancev, ki so po izvrstnih govorih dr. Tomana in Svetca tako krepko branili federalistično stališče, je osupnilo.» Sicer so pa — tako jih skuša opravičiti Bleiweis dalje — tudi naši poslanci do zadnjega imeli namen glasovati proti s Poljaki in Tirolci vred. A malo minut pred glasovanjem so zvedeli na svoje veliko začudenje, da bodo Poljaki glasovali za adresno. Vrhu tega je Beust Slovincem dal «posebna zagotovila» in tudi «slovanskim deželam takraj Litave obljubil obširno de-

časih tako naglo izolikal po gorečem in vse hvale vrednem prizadevanju slovenskih jezikoslovcev». (Novice z dne 18. in 25. septembra 1867, str. 510 in 523.) — Prav nič pa se ni dalo niti v tem času doseči za slovensko šolo. Naučno ministrstvo je dne 7. julija 1867 odredilo glede ljudskih šol na Kranjskem, da sme biti nemščine prost samo 1. razred; v 2. razredu pa se mora že pričeti s poukom nemščine. (Novice z dne 7. avgusta 1867, str. 265.) Šolo je torej imel germanizem za najvažnejši steber svojega mostu in je povsod raje kaj malega popuščal, samo v šoli ne!

¹⁹³ Novice z dne 12. in 19. junija, 1867, str. 194 in 204.

želno samoupravo». Nato da je dr. Toman izjavil, da on s svojimi sicer načelno vztraja na nasprotnem stališču, da pa bodo Slovenci glasovali *za*, ker «nočejo motiti soglasja». ¹⁹⁴

Pri nadaljnjih debatah o osnovnih ustavnih zakonih, s katerimi so se utemeljevale mnoge državljanske svoboščine, so se slovenski poslanci skoraj docela oddaljili od svojega avtonomističnega načela. Edino vprašanje, v katerem so ohranili zvestobo in ostali vztrajni sobojevniki svojih federalističnih tovarišev Tirolcev, je bila zaščita konkordata. Za to, da ostane ljudska šola pod nadzorstvom duhovščine, se je bojeval dr. Toman prav tako krčevito, kakor Tirolec pater Greuter. In parlamentarno delovanje drugega slovenskega poslanca, grofa Barba, se je omejevalo celo na samo eno dejanje: na to, da je namreč dne 29. oktobra 1867 predložil parlamentu peticijo 840 katoliških Dunajčanov proti odpravi konkordata, ker tega noben dunajski poslanec ni hotel storiti. Tretji slovenski poslanec dr. Vinko Klun se je v seji dne 25. oktobra zavzel za moderno šolo in obenem odpadel od Slovenstva.

Že ko se je zvedelo, da so glasovali nekateri slovenski poslanci za adreso, je začela slovenska inteligenca mrmrati in pošiljati ostre dopise zoper nje v dunajsko «Zukunft». Dr. Bleiweis jih je poskušal dalje braniti, češ: «Solidarnost Slovencev s Poljaki in Tirolci utegne pozneje v važnih praktičnih vprašanjih mnogo koristiti.» Priobčil je v «Novicah» tudi Svetčevo pismo, v katerem ta odvrča sum iniciative glasovanja od Tomana in pravi, naj se jim «sebičnih namenov ne podtikuje». ¹⁹⁵ — Te govornice o sebičnih motivih so dobivale obilne brane v prihodnjih mesecih, ko so «Novice» večkrat javljale, da se dr. Toman vozi po Kranjskem in Koroškem z nekim inž. Kazdo, s katerim je napravil pogodbo zaradi trasiranja gorenjske železnice. ¹⁹⁶

¹⁹⁴ Novice z dne 12. junija 1867, str. 200.

¹⁹⁵ Novice z dne 19. junija 1867, str. 207.

¹⁹⁶ Novice z dne 10. julija in 21. avgusta 1867, str. 252 in 284.

Dne 17. oktobra 1867 se je v državnem zboru vršilo usodepolno glasovanje za spremenitev februarske ustave v decembrsko ustavo na podlagi dualizma. Slovenski poslanci so sami med seboj z večino petih glasov proti dveh (drja. Tomana in župnika Pintarja) sklenili, da bodo glasovali — za Beustov dualizem.¹⁹⁷ Ko je v zbornici prišlo do glasovanja, pa so celi štirje izmed njih glasovali proti, medtem ko so trije (Sveteč, dr. Klun in Lipold) moško glasovali za dualizem. Poslanec Lenček pa je zbežal od glasovanja.

Kljub temu, da so glasovali Poljaki, Tirolci, Dalmatince in onih par Slovencev *proti*, je Beustov dualizem dobil pičlo dvetretjinsko večino.

Kakor je pisal v prihodnjem letu dne 1. avgusta 1868 «Slovenski narod», se je takoj raznesel po Slovenskem glas: «Izdani smo, prodani smo!» Celo Bleiweis je v svojih «Novicah» apliciral neki članek graške «Tagespošte» na slovenske poslance, v katerem so stale besede: «Ljudstvo ima o tem vse drugačne misli, in te bi poslanci lahko pozvedeli z majhnim trudom... Zvedeli bi, da ljudstvo nikakor ni zadovoljno z njihovo omahljivo politiko, ki jo delajo na Dunaji.» Bleiweis je bil mnenja, da se germanizatoričnemu centralizmu ni z novo ustavo ničesar odvzelo. «Februar ostane februar z malo premembo. Škoda, da so ga predelovali — oktobra meseca! 119 glasov je bilo *za*, 46 zoper novo ustavo; le 9 glasov je torej čez predpisani dve tretjini bilo *za*-njo. Ako bi bili Slovenci vsi in še Bukovinci potegnili zoper, pa bi bili podrli to osnovo.»¹⁹⁸

(Luka Sveteč, inspirator slovenskih glasovalcev za dualistično decembrsko ustavo, je v «Novicah» razlagal motive svojega postopanja, ko mu je Bleiweis očital, čemu so celo take stvari kakor «ubogo ljudsko šolo» vlekli iz deželnih zborov v državni zbor, takole: Nova ustava pušča še mnogo avtonomije deželam. Poljakom,

¹⁹⁷ Primerjaj dr. Lončar, Bleiweisov zbornik, str. 184.

¹⁹⁸ Novice z dne 23. oktobra 1867, str. 357.

ki hočejo dobiti Rusine čisto v svojo oblast, ni bila po volji, ker kulturne stvari pridržuje državnemu zboru; «a nam, ki smo v mnogih deželnih zborih v manjšini, dozdevalo se je, da bi za nas bolje bilo, ako bi se narodne reči v državnem zboru obravnavale, ker je bolj neutralen in bolj pravičen, nego deželni zbori.» Iz teh razlogov, pravi Svetec, da je z dvema tovarišema glasoval za ustavo, drugi pa glede na Poljake in Tirolce proti nji.¹⁹⁹

Prav za prav pa se je mislec slovenske delegacije, Luka Svetec, spravil z dualizmom — kakor se razvidi iz zagovorov, ki jih je prihodnje leto pisal v «Novice» — ker je sveto verjel v pozneje tako prosluli § XIX. osnovnih zakonov, ki je govoril o enakopravnosti narodov — na papirju, dalje pa zaradi splendidnih obljub, ki jih je Beust glede na spomenico naših poslancev delal, ki pa jih poznejše avstrijske vlade niso izpolnile. Politika slovenskih poslancev je bila v tem velikem trenutku — kljub dolgotrajnemu pretresanju slovenskega narodnopolitičnega programa v prejšnjem letu — neenotno orientirana, plaha, oportunistična in lahkoverna.)

Z dualizmom se je postavila dvojna ječa za avstro-ogrske Slovane z Nemci in Madžari kot ječarji in gospodarji. V tej ječi je bilo odslej Slovanom določeno, boriti se za drobtinice kruha in kapljice vode životarjenja. A ta ječa, zapečatena z dualističnim pečatom, je imela obenem postati za marsikatero preživelosti — grob. In postala je grob za vse politično in kulturno zastarele stranke, med njimi tudi za našo stranko «Staroslovencev», a najgloblji grob sta si z dualizmom skopala avstrijski Nemec in Madžar, ki sta po enainpetdesetem letu legla vanj v naših dneh...

¹⁹⁹ Novice z dne 23. oktobra 1867, str. 556 in 557.

VSEBINA

1. poglavje: Avstrijski politični okvir	7
2. poglavje: Slovenske kulturnopolitične zahteve in pridobitve v tem obdobju	51